

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1978

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
HÉRA ZOLTAN
HORGAS BÉLA
ISZLAI ZOLTAN
MÉSZÖLY MIKLÓS
RABA GYÖRGY
VERSEI

*

HALLAMA ERZSÉBET
MANDY IVAN
SZÉPPRÓZAI

*

BERTHA BULCSU:
BARTHA LASZLÓ KÉPEI

CSORÓS MIKLÓS:
TAKATS GYULARÓL

RAKOS SÁNDORRAL
BESZÉLGET
MEZEI ANDRÁS

RONAY LASZLÓ:
TERSANSZKY
„TUDOMANYA”

SÖTER ISTVÁN:
HORVATH JÁNOS
KLASSZICIZMUSA

VITANYI IVAN:
PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ

6,— Ft

SZAMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BEZZEG JÁNOS
BODRI FERENC
CSORBA GYÖZÖ
CSÖRÖS MIKLÓS
HALLAMA ERZSÉBET
HÉRA ZOLTÁN
HORGAS BÉLA
IHASZ-KOVACS ÉVA
ISZLAI ZOLTÁN
LENGYEL BALÁZS
MATYIKÓ
SEBESTYÉN JÓZSEF
MANDY IVÁN
MELIORISZ BÉLA
MEZEI ANDRÁS
MÉSZÖLY MIKLÓS
PALINKÁS GYÖRGY
PECZELY LÁSZLÓ
PÉK PÁL
RABA GYÖRGY
RAKOS SÁNDOR
RÓNAY LÁSZLÓ
SERES JÓZSEF
SÓTÉR ISTVÁN
VEKERDI LÁSZLÓ
VITANYI IVÁN
ZENTAI Mária

KÉPEK:

BARTHA LÁSZLÓ
DISKAY LENKE
DOMBAY GYÖZÖ
MARTYN FERENC
VARGA HAJDU ISTVÁN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXI. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1978. SZEPTEMBER

TARTALOM

CSORBA GYÖZÖ versei — — — — —	771
MÁNDY IVÁN: A bútorok (elbeszélés) — — — — —	774
RÁBA GYÖRGY versei — — — — —	781
HALLAMA ERZSÉBET: Ulrik Teréz magányossága (elbeszélés) — — — — —	783
HÉRA ZOLTÁN verse — — — — —	793
HORGAS BÉLA versei — — — — —	795
PÉK PÁL verse — — — — —	796

*

VITÁNYI IVÁN: Pécsi Nyári Színház (<i>Eck Imre új művei</i>)	797
BERTHA BULCSU: Bartha László festői világa — — —	801
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle — — — —	803
MÉSZÖLY MIKLÓS versei — — — — —	808

*

Írószobám

RAKOS SÁNDORRAL beszélget MEZEI ANDRÁS — —	811
--	-----

*

SÖTÉR ISTVÁN: Horváth János klasszicizmusa — — —	821
IHÁSZ-KOVÁCS ÉVA verse — — — — —	828
RÓNAY LÁSZLÓ: Tersánszky „tudománya” — — — —	829
LENGYEL BALÁZS: Erkölcsi normák és a mai ifjúsági regény — — — — —	835
ISZLAI ZOLTÁN versei — — — — —	841
PÁLINKÁS GYÖRGY versei — — — — —	842
MATYIKÓ SEBESTYÉN JÓZSEF versei — — — — —	844

*

CSÜRÖS MIKLÓS: A létezés varázsának költészete (<i>Takáts Gyula: Vulkánok, fügeták</i>) — — — — —	845
VEKERDI LÁSZLÓ: Fodor András: A bábu vére — — — — —	856
ZENTAI MÁRIA: Mezei András: Fehér malom — — — — —	857
PÉCZELY LÁSZLÓ: Szirmay Endre: Maroknyi sors — — — — —	859
MELIORISZ BÉLA: Villányi László: Délibábünnep — — — — —	860
SERES JÓZSEF: Fodor Ákos: Kettőspont — — — — —	861
BEZZEG JÁNOS: Szöllősi Zoltán: Vacsora jégen — — — — —	863
A Jelenkor krónikája — — — — —	864

K É P E K

VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai — — — — —	780, 792, 827, 834
DOMBAY GYÖZÖ rajzai — — — — —	800, 810

Műmellékleten

1—2. BARTHA LÁSZLÓ: Vale, Jégvágók

A borítón

1., 4. MARTYN FERENC: Napló XV—XVI.

(Nádor Katalin fotói)

2—3. DISKAY LENKE rajzai: Repülés, Ballada

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72 Ft.

78-3315 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Másik nyelv

*Kilátok egyre jobban reggelente,
észlelem, hogy a könnyű drótkerítés
szalag-csipkéje folyton teljesebb lesz,
s túl rajta mind sűrűbb a hangtalan
autók és buszok színes futása,
s fölbukkan egy-egy ember s állat is,
de csak mint képernyőn vagy komplikált
mérőműszer jelvetítő üvegjén,
áttételesen, a való valóság
példájaként mintegy.*

*Ó én bicsaklott
agyam, hogy nem tud közelíteni
egészséges módon már semmihez,
hogy boldog kívülállóként, de boldog
belülvalóként egyben a titán
mozgókat és mozgásokat figyelné
önnön rendjük szerint!*

*Az ősz a földé,
s az élet ősze, az életemé
mondódik mégis itt ki mit se sejtő
tárgyak, jelenségek, folyamatok
nyelvével, s jaj én már talpig tetőtől
olyan füllé változtam, mely, szegény,
csak ezt a nyelvet képes hallani.*

Látogató

*A révtől a töltésre még . . .
a part, a tűzfák és az ég,
a porlatag keréknyomok,
a vízmenti fehér homok —*

*s túlra is megjöhetne még
a zöltség és a szürkesség,
a félig láthatatlanul
elnyúló édenkert-falu,*

*a széles-öles kocsiút,
amint a töltésről lefut,
s mely az út mellett álmodik,
a libás és kacsás kubik,*

*s arrébb a kocsma s udvara,
hol vasárnaponkint kora-
délután szólt a banda már,
s táncolt pár ostobácska pár,*

*odarántható lenne még
a harangláb, az utcavég,
a szomszéd ház előtt a pad,
s akikkel ott ült néhanap,*

*s kikhez hűtlen lett; — volna mód
idézni élet, porladót,
amíg, ki izgul, fél, remél,
a töltéshátra föl nem ér.*

*De fönt, fönt mit lát? Kőd terület
a tájra véghetetlenül,
majd szél jön, s könnyen elviszi,
és amit hitt már, nem hiszi:*

*mert más minden, tehát üres,
próbálkozni sem érdemes,
a folyó marad csak vigasz,
az egyetlenegy ugyanaz.*

Mi volt a test

*Én tudom, igen, a legpontosabban,
a legmélyebben, legtöbb oldaláról,
az árnyalatok százezer fokán,
én tudom, igen, hogy mi volt e test,
milyen egyetlen, ismétlődhetetlen,
milyen páráját-nem-lelhető csoda
az összejtől a végképp bonyolult
organizmusig, én tudom csupán.*

*Hát gyászolom magam előre, jobban,
mint teheti majd a legközelebbi
bőrömön kívüli másik, a szintén
pótolhatatlan, akit éppenúgy
képtelen lesz akárki elsíratni
őszintébb tájdalommal önmagánál.*

Halhatatlan

*Füvet tépkedtem, köveket hajigáltam. (Némelyiket meg ép-
penséggel csak odébb rúgtam cipőm orrával.) Ezek persze példák,
de tettem még sok egyéb hasonlót és sokkal kisebbeket is.*

Megváltoztattam a világot.

*Többé nem olyan, mint volt. A változást ugyan nem észleli
a szokvány-szem, de roppant fontos dolog történt. Sőt: ez a vál-
tozás túlmege a világon is. Kisugárzik a Kozmoszba. Az sem az
többé, ami volt.*

*Halálommal majd megint változást hozok. Más formában is-
mét beleépülök az Egészbe, s az Egész megint mássá válik tőlem.*

Te ugyanezeket csinálod végig. Ő ugyanezeket.

Én, halhatatlan, mit félek hát a haláltól?

Te, halhatatlan, mit félsz hát a haláltól?

Ő, halhatatlan, mit fél hát a haláltól?

A bútorok

(A SZOBÁBAN)

Bent állt a szobában. Az éjszakai szobában.

Félálomban bújt ki az ágyból. Magára kapta a frottírköpenyt, kisur-
rant a hálóból. Nesztelenül behúzta maga mögött az ajtót. És egyszerre
csak odabent az ebédlőben.

A bútorok nem törődtek vele. Észrevették, de egyszerűen nem töröd-
tek vele. Csak hadd ácsorogjon ott az ajtóban.

A holdfény átvilágított a függönyön. A szoba elmerült a csöndben és
ebben a furcsa, fehér fényben.

A bútorok mozdulatlansága. Ahogy a székek körülveszik az ebédlő-
asztalt. Talán éppen megbeszéltek valamit. Megbeszélést tartottak. Az
ebédlőasztal egy hírt közölt velük. A székek továbbadták a szekrény-
nek. A szekrény a nagy komódnak és a kis komódnak. Pusmogva tárgyal-
tak. De minden abbamaradt, ahogy ő belépett.

Mélységes hallgatás. Az asztal sértődöttsége. A székeké. Itt van! Még
be merete ide tolni a képét!

A férfi a köpeny övét csavargatta. Egészen szorosra húzta, majd ki-
oldotta. Egy hangra várt. Egy reccsenésre. A székeket nézte, ahogy kissé
előredőlve ráhajolnak az asztalra. Lassan, szinte mozdulatlanul ráborul-
nak.

Tudják, hát persze, hogy tudják!

Elindult az asztal körül. Megérintette az egyik szék hátát. Mintha ma-
gyarázkodni akarna. Vagy éppen mentegetőzni. Idefigyeljete! Ki tudja,
mikor kerül sor arra... Még hónapokig ittmaradhattok... talán egy fél
évig is. És higgyétek el, nem én főztem ki ezt az egészet!

Azok oda se figyeltek. Rá se hederítettek, ahogy ott mászkált mögöt-
tük. Nevetséges alak! Másra akarja kenni ezt az ügyet!

Körülöttük járkált. Végigsimított a vállukon. Egy váratlan mozdulat-
tal hátrahúzta az egyik széket. Ráült. Úgy ült mereven, mozdulatlanul. Hát
akkor tessék! Beszéljessünk!

De azoknak semmi kedvük se volt ilyesmihez.

Ő meg előrehajolt. Tenyerét rácsúsztatta az asztal lapjára.

– Az az igazság...

– Mi az igazság? Halljuk!

– ...hogy már régen el kellett volna adni benneteket!

Kimondta! Most aztán kimondta!

Úgy maradt előrehajolva. Végignézett a társaságon. A társaság tag-
jain.

Azok csak hallgattak. Talán várták a folytatást. Tessék! most már
csak pakoljon ki mindennel! Roskatag ócskaságok vagyunk! Semmi he-
lyünk egy lakásban! Egy *jobb* lakásban!

A férfi beburkolózott a köpenyébe. Egy pillanatra maga felé fordította a szomszéd széket. Visszatolta. Megint csak végignézett a székeken. Mint-ha mindegyikre rá akarna ülni egy pillanatra, valamilyen félreértett tapintatból.

Egy árny hintázott a függönyön. Előrelendült. Belevetette magát a sötétbe.

Lélegzést lehetett hallani. Egyenletes, mély lélegzést. Halk, csúfondáros nevetést. Egy alig hallható hangot.

– Nem kísérsz el! Engem nem kell elkísérni sehova!

Ki lehet ez? Egy kislány? Miféle kislány?

A férfi várt, figyelt. De a hang elhallgatott. Talán itt áll a háta mögött az a lány. Meg a többiek, akik elfoglalták az éjszakai szobát.

Elfoglalták?

Nevetséges. Mindig is az övök volt.

Közben egy férfi hang. Mintha már nagyon régen beszélt volna, kisé panaszosan, szemrehányóan. – Dehát mindig én kísértelek el Gizi nénihez! Amióta csak odajársz hegedülni. Én mutattalak be a Gizi néninek. – Szünet. – És azt se felejtjük el, hogy én beszéltelek rá erre az egészre. Soha eszedbe se jutott volna, hogy hegedülni tanulj! Mondd, hogy nem így volt?!

A többi izgatott suttogás.

Csönd. A várakozás csöndje. És megint az a csúfondáros nevetés. A lány, mintha ágyban heverne. Egyik oldaláról átfordul a másikra. Hasrafekszik. Párnáját paskolgatja. Belenevet a párnába. Soha többé nem kísérsz el sehova!

Hangok szálltak át a szobán.

Mintha egyszerre többen beszélnének. Szidnak valakit.

A férfi félig felemelkedett. Apát szidják! Hogy mindent eltékozolt! (Tékozolt... Istenem!) Soha semmit se lehetett rábizni. És még a holmiját is szétszórta.

Egy női hang. – Te mindent előlhagytál! Szétdobáltál! A teáscsészét is otthagytad az asztalon! A parizerhéjakat!

Most már felállt. Belekapaszkodott a szék vállába. Ki ez a hang? Még csak nem is emlékeztet anya hangjára. Hát akkor? Miféle nő? Hogy került ide? És apa... leinti? Visszavág neki?

Apa meg se szólalt.

Egy másik női hang elfulladva. – Miért nem tudsz velem maradni? Miért kell mindig elmenned?

Csönd szállt a szobára. Az éjszaka végtelen szomorúsága. Ebből a csöndből tört fel egy férfihang.

– A te emlékeid nagyonis a múltban gyökereznek.

– A múltban! Miket tudsz mondani!

A többi már megint suttogás.

Ki ez a nő? Ki ez a férfi? És a többiek? Kik ülnek ennél az asztalnál?

Ott állt a székbe kapaszkodva. A keze végigsimított a szék hátán. Le-csúszott róla. Érezte, hogy a szék fellélegzik. Megkönnyebbül. A bútorok ingerültsége. Az az ellenséges ingerültség.

Kiment a szobából.

Az ajtóból még visszafordult. Talán mondani akart valamit, vagy éppen csak elbúcsúzni.

– Fölösleges, uram! Teljesen fölösleges!

Ahogy behúzta maga mögött az ajtót, rákezdtek.

– Micsoda képmutató alak!

– Egyáltalán, mit akart itt?

– Talán még öt kell sajnálni!

– Sajnáltatja magát! Nagyon jó!

Bosszús, mogorva reccsenések.

Csönd. A bútorok csöndje.

(EGY KIS ÜZLETBEN)

Kék garnitúra a kirakat halott fényében. Az asztal és a fotelek az ablaknál. Mögöttük a lomha szekrény, az aprócska könyvvállvány. Egy heverő beleveszve a sötétbe.

Olykor egy járókelő megáll odakint. Rámered a bútorokra. Megborzong és eliszkol. Beleveti magát az utcába.

Nem látogatják ezt az üzletet. Maga a bolt vezetője is eltűnt. Vagy meghúzódik valahol hátul egy kék konyhaszekrény mögött. Mocanni se mer. Talán rátámadnak a bútorok. Ezek a mogorva, beporosodott bútorok. Egy óvatlan pillanatban áttörik az ablaküveget, és itthagyják ezt az egészet, tele üvegszilánkkal, felhasadt huzattal, kibicsaklott lábbal. Csak el innen! Miért is maradnának?

Nincs vevő a kék garnitúrára. Senki se akar beleülni a fotelekbe. Senki se nyitja ki a szekrényt. És ugyan ki veszi elő a bárszekrény poharait? Ki is töltene abból az üvegből?!

Vagy mégis? Esetleg beállít egy vidám társaság? Leülnek az asztalhoz. A foteleket huzogatják. A nők ráülnek a fotel karfájára, a lábukat lógázzák. Töltenek az üvegből. Magasra emelik a poharakat. Koccintanak.

Ugyan kérem!

Az üveg nem üveg. A pohár nem pohár.

És a könyv? Az a kék kötésű könyv a polcon? Regény? Szerelmi történet? Útleírás? Hová viszi az olvasót, milyen tájakra? És ki az írója? A kék könyv írója? Akinek ez az egyetlen műve. Egyetlen műve egyetlen példányban. Itt található ebben az üzletben. A bútorok között. Dehát senki se jön be, hogy leemelje a polcra és belelapozzon. Különbenis! Ennek a könyvnek nincsenek lapjai. A kék fedelek között maga a semmi.

Ki tudja! talán valamikor régen... amikor ezt a könyvet idetették... Igen, akkor még lehetett valami a címlap mögött. Oldalak. Nyomtatott oldalak. Dehát eltűntek. Levegővé váltak. Akárcsak a könyv címe. Az író neve. Nincs neve az írónak.

Éjszakánként előjön a férfi, akire rábízták ezt az üzletet. Előbújik a konyhabútorok mögül. Leül a fotelbe. Fejét tenyerébe hajtja. Elnyúlt mozgulatokkal dörzsöli kopasz fejét. Aztán csak kibámul az utcára.

Kék garnitúra a kirakatban. Asztal, fotelek, szekrény, könyvvállvány, heverő. Nincs látogatójuk. Senki se néz be hozzájuk. És nem is várnak senkire.

Idegenek. Nem ismerik egymást. Nem is akarnak tudni egymásról.

A dupla rekamié szinte elönti az üzletet. Szekrények a falnál, beépített polcokkal. Tömör, barna fotelek. Világosbarna kockák, sötétbarna alapon. Allólámpa. Újságtartó kovácsolt vasból.

A bútorok között sétányok. A sétálók halkán beszélgetnek. Nincs egy hangos szó. Egy kopaszos férfi köhög. Riadtan elfordul, zsebkendőt tesz a szája elé. Fiatal pár álldogál egy asztalka előtt, oly áhítatosan. A fiú süg valamit a lánynak. Az elpirul. Komolyan mondd? Igazán megvesszük? A fiú bólint. Persze, azért még várnunk kell. És most a lány is bólint. Várni... várni...

Egy nő belekapaszkodik a férje karjába.

– Eladták! Ígéretet kaptunk arra a szekrényre és mégis... – Elfuldva közelebb hajol a másikhoz. – Beszélj velük! Beszéljed kell velük!

A férfi a fejét ingatja. Lassan kihúzza a karját a felesége karjából. Elindul az üvegablakos fülke felé.

A barnaköpenyes főnökasszony az ablak mögött. Egy kis lámpa mellett jegyezget. Vagy inkább jeleket ró egy papírlapra. Fölnéz. Szigorú, megközelíthetetlen arc.

A férfi megáll a fülke előtt. Riadtan mosolyog. Bedugja a fejét. Visszahúzza. Oldalt levág a fülke mellett. Eliszkol valamerre a szekrények felé.

A felesége dermedten nézi. Így áll egy pillanatig megkövülve. Utána veti magát a bútorok között.

Aranyosbarna délután. Az uzsonnázás délutánja. Talán kisasszonyok tűnnek fel tálcával. Azon haboskávét kuglóffal. Egy fehérhajú, barnaképu bácsi beleül az egyik karosszékebe, és mesélni kezd. A gyerekek és a felnőttek köréje telepednek. Meséljen, Oszkár bácsi! Meséljen!

A főnökasszony tűnik fel. Lehet, hogy kiküld valakit. Talán éppen a fiatal párt. Már elég régen időznek itt! Ez nem cukrászda és nem is a Margitsziget! Igazán beláthatják.

Senkit se küld ki. Csak éppen körülnéz. Körülhordozza tekintetét.

Valóságos tömeg a dupla rekamié körül. A többiek háttérbe szorulnak. A szekrények beépített polcaikkal, a fotelek, az asztalok, a dohányzóasztalok és a márványasztalok gyertyatartóval.

Egy nő hever a rekamién. Haja kibontva, szeme lehunyva. Mosoly ömlik el az arcán. Lassan görögni kezd. Így görög mosolyogva, lehuny szemmel.

A rekamié üres mezőnye.

Barnaköpenyes kisasszonyok surrannak át a termen. Mintha úgy észrevétlenül meg akarnának motozni valakit.

A falhoz tapadva állnak mélységes gyanakvással.

A sétálók sétálnak.

Társaságok alakulnak. Társaságok bomlanak fel, hogy aztán ismét összeverődjenek. Ismerősök köszöntik egymást.

A főnökasszony odabent a fülkéjében. Kávégzat. Egy magas, ősz hölgy áll előtte, magyaráz valamit. A főnökasszony eltűnődve iszogatja a kávéját.

Foteltől fotelig menekül a férj. Lebukik az egyik mögé. Egy pillanat, és tovább küszik. Mögötte az asszony.

– Hát itt bújkálsz?!

Elkínzott nyöszörgés a bútorok mögül.

Egy sárgabajúszos férfi a könyveket nézegeti a polcon. *Dallos Sándor: Aranyecsettel, Fekete István: Csi.*

A sárgabajúszos közelebbhajol.

Babajevszkij: Az Aranycsillag lovagja.

A főnökasszony előtt az üres kávéscsésze.

Az ősz hölgy még mindig beszél. Leereszkedik a főnökasszony elé. Letérdel. Kezét összekulcsolja.

– Meg kell, hogy kapjam azt az asztalt!

A főnökasszony, ahogy keresztül lép rajta.

– Azt hiszem, el kell, hogy náspángoljam magát, Fonyóné! Istenem, mire kényszerít!

De már nem is törődik vele. Odalép a sárgabajúszos férfihez.

– Ez azért mégse könyvtár!

Kiveszi a kezéből Babajevszkijt. Megfogja a karját. Kivezeti.

A tömeg szétnyílik előtte, ahogy visszatér a cellájába.

A késő délután kellemesen bódító zsongása.

Egyszerre csönd és sötétség.

A sétálók eltűntek. Akárcsak a főnökasszony a kisasszonyaival.

Kigyullad a kirakat fénye. Odabent a magukra maradt bútorok hideg közönye.

(KERTBEN)

Égtek a fotelek a kertben. A máglyára hajított, karjuktól, lábuktól megfosztott fotelek. Támlájuk hátrahajolt, belezuhant a lángokba.

Szikár, ráncosarcú nő elgömbült piszkavassal tologatta alattuk a gallyakat. Olykor szinte behajolt a lángok közé. Hátrébb húzódott, kiegyenesedett. Úgy állt ott kopott bőrmellényben, ormótlan, sárfoltos csizmában. Hátranézett a félrecsúszott tetejű, kopottas ház felé. Talán a többiek is kijönnek. Asztalok, szekrények és konyhaszekrények. Kitántorognak, hogy belevessék magukat a lángokba.

Belebökött az egyik fotel támlába. Úgy, úgy, csak égjete! Mintha már régen készült volna erre. A fotelek megbüntetésére. És most aztán eljött a napja. Kirángatta őket a szobából. Régi helyükről, megszokott nyugalmukból. Csakhogy ez persze nem ment olyan könnyen. Előbb még a bal-tának is akadt dolga.

Ahogy mindez eszébe jutott, vihogni kezdett.

Kezecskejét levagdosta,

lábacskáját levagdosta!

Akárcsak egy gyerekvers.

A derék kis balta mindenesetre megtette a magáét. Ő meg kihozta ide a kezecskéket és a lábacskákat. Utoljára pedig a csupasz törzset. A máglyát akkor már elkészítette. Már csak meg kellett gyújtani. Rá kellett hajítani a szétvagdossott foteleket. És aztán csak nézni, nézni.

Kiabálni kezdett. Mintha váratlanul dührohamot kapott volna.

- Elegem volt belőletek! Az egész társaságból!

Elfulladt.

Többen álltak körülötte. A domboldalról jöttek. Közele kertekből, házakból. Szomszédok, ismerősök, idegenek. Nézték, ahogy börmellényben, csizmában a lángok körül kering.

Egy tréningruhás férfi. - Mit csinál, Etuskám?

- Mit csinálnék? Láthatja! - Kezefejével megtörölte a homlokát. - Új foteleket rendeltem. A múlt héten bent jártam a városban... körülnéztem egy kicsit.

Azok hallgattak, valami döbbszerű csodálkozással.

- Miért? Én nem mehetek be a városba? Én nem vásárolhatok új foteleket?

- Persze, Etuskám. (Idősebb női hang.) Miért ne?

- Modern garnitúra. De azért arra is ügyeltem, hogy kényelmes legyen. - A máglya felé bökött. - Elegem volt belőlük! Senki se kötelezhet rá, hogy örökké...

- Igaza van, Etuskám. - Az idősebb nő közelebb ment hozzá. - Nem akar bejönni hozzám? Főzök egy jó erős kávét... elbeszélgetünk.

Az csak a fejével intett, hogy nem, nem! - Hiszen most már bármikor megérkezhet a szállítmány.

- A szállítmány?

- Mára ígérték a foteleket. Pontos és gyors szállítást ígértek. - Végignézett az arcokon. Talán egy hangra várt. Egy megjegyzésre.

Merev arcok vették körül.

A kör közepén állt, mint egy furcsa játékban. Mintha ki kellene találni valamit ezekből az arcokból. Ebből a hallgatásból. Körbement ócska mellényében, csizmájában. Egy férfi előtt lehorgonyzott.

- Tanár úr! Maga látta, amikor lementem a buszállomásra.

- Én nem vagyok tanár.

- Nem tanár?

- Ó a tanár. - Rámutatott egy másik férfire. - Biológus.

Megzavarodva nézett egyik arcra a másikra. Csakugyan, akár egy társasjátékban. Ahol ki kell találni valakiről valamit. És ő melléfogott. Eltévesztette. Eltévedt az arcok között. És most szabad a gazda? Feladja ezt az egész reménytelen...

Az arcok... oly idegenek. Mintha hirtelen kicserélték volna az egész társaságot.

Lehajtotta a fejét. Arról az üzletről motyogott valamit, ahol feladta a megrendelést. - Udvariassan fogadtak... előzékenyen. Maga a vezető segített kiválasztani a foteleket. A főnök. Felírta a nevemet, címemet.

- Hát akkor meg kell, hogy érkezzenek.

- Persze, hogy megérkeznek! (Ingerült hang.) Még a mai napon! Nem mehetek el! Értsétek meg! (Tétova mosoly.) Nem fogadhatok el semmiféle meghívást. Itt kell maradnom.

- Ahogy gondolja, Etuskám.

Lenézett a dombtól az országút felé. Autók robogtak el. Buszok és motorosok. Egy darabig csak nézte az utat, majd gondterhelten. - Ugye fel tud jönni a kocsiz? Mert elég rossz az út. Tegnap esett az eső. Tegnap is, tegnapelőtt is. És ez a csúszós, agyagos út...

- Azért fel tud jönni. Oldalt, az üdülő felől.

– Az üdülő felől? – Mélységes csodálkozás. Miféle üdülő? Mikor építették? És kik üdülnek abban az üdülőben? Alsó állkapcsa megfeszült. Lassan örölni kezdett alázatosan és mégis dühösen. Mintha rádöbrent volna valamire. Csalnak! Mindig kifundálnak valamit és mindig csalnak! Mint most ez az üdülő!

Szállt a füst. A máglyára hajított fotelek füstje.

A támlák már eltűntek. Csak a rugókat lehetett látni.

– A nagyságos urak! Odabent terpeszkedtek, berendezkedtek. Milyen jogon? Azt mondja meg nekem valaki? Arra is gondoltam, hogy eladom őket. Ez is megfordult a fejemben. Dehát ki veszi meg ezeket?

– Talán egy plébános, Etuskám.

– Plébános?

– Plébános paplakban.

– Még hogy paplakban! – Fölnevetett. – Dehát nem ismerek semmi féle plébánost. Honnan rángassak elő egy plébánost?

A füst már lassan oszladozott. És a szomszédok is oszladoztak. Eltűntek a kertből.

Ő még mindig csak nevetett, ahogy az üszkös hamu fölé hajolt.

– Plébános paplakban!

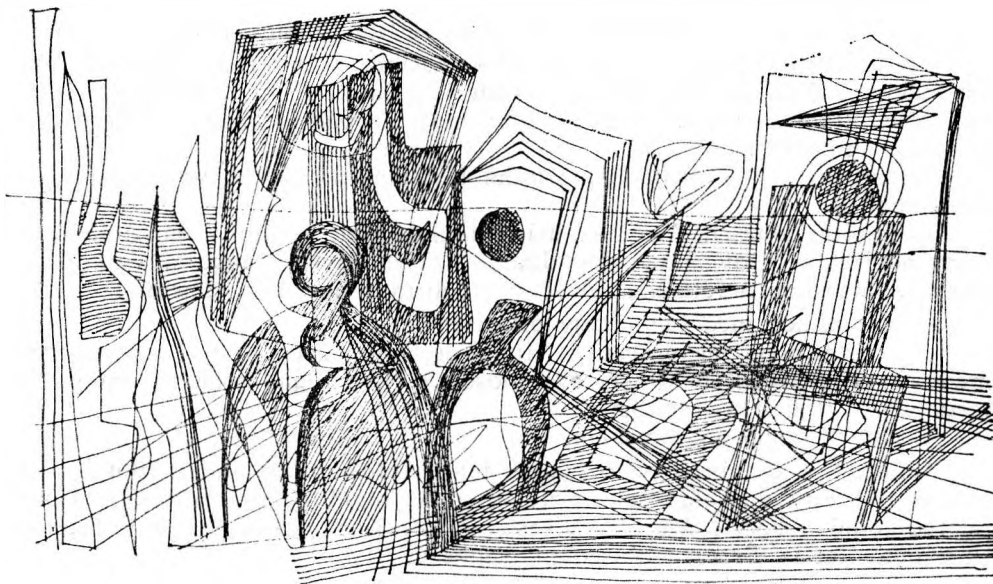
Várni lehetett, hogy körültáncolja azt a dombot. De aztán csak úgy állt mozdulatlanul.

Egy pillanatra a ház felé fordult. Az ajtó nyitva. Az ajtó mögött kifosztott szobák.

Elfordította a fejét.

A domb. Most már csak az volt előtte. Az önmagába roskadt máglya. Sötét, megfeketedett hamu. És ebben a hamuban rugók, meg szegek. Ami nem égett el. Ami megmaradt.

Fotelek lecsupaszított csontváza.

Álom

*Betértem ide
engedjenek föl csontjaim*

*Micsoda szállás
szoros falak közé vezettek
poggyászm más kezében
lódulnék máris
ki a szabadba
fűszerekért élünk
arcok lampionjai
körjük gyülekeznék
de hol az ünneplőm
a vigadókkal együtt
pörögni röptető sarum
jeltelenségem befődni
hol van patyolat ingem
teremtett tárgy ott állok
jelöletlen éjszakában*

*Világtalan csigalépcsőn
futkározom le és föl
matatok a homályban
mikorra a sutból
rendre előkerülhet
sarum makulátlan
ünneplőm patyolat ingem
rakva kicsiny motyóba
elhatárol egy testet
és a test kirajzol
főléje hajló arcokat
föltédi végre a tanú
gesztusok vallomását
a kioltott világit*

Árnyék Odüsszeusz

Ez volt Odüsszeusz akit magamban
előltem zöld növényi váladékát
hősköltemény csilló hámrétegén át
öklendezi világgá szakadatlan
csataképül egy hörgés tagolatlan
a lótusz-álmok arca egyre krétább
hegyemberek lázai percnyi réják
s letört nimfák emléke kurta jajban
buggyan belőle

A voltak mivégre
makognak a lehetre végtelen
a bajkiáltó fegyverzörgetése
facsaró panasza szirén-regéi
furfangjának értelmezése éji
bogárfény ágyikorgás réteken

Néma dal

Csupált gallyon megül
a csőr a toll a csüd
gubbaszt a madár egyetlen tojás
benne alszanak
erdőnyi zenekarok
korlátlan lét szegélyén
néma dala mögül
ezer zöld torok
sárgára rötire forrt harag
csitíthatatlan a rét
a fölhevült föld szózata
enyhülten permetezve szét
gyönyörű de nem maradt
szomorú s ez sem marad
kisértetjáró évszakok
mondd micsodák

Seneca sírfelirata

Nem gondoltam ilyen keserűnek
amikor először beleharaptam
ráeszmélni is késtem a fogak
parancsuralma milyen halhatatlan
nézőim szabta arcmások mögé
bujva nyeltem ha már vigasztalatlan
derülhetek talányfejtőimen
örökmozgó tenyészet maszkja rajtam

Ulrik Teréz magányossága

Holmi reggeli rózsapírok helyett egy szürke arc. Mintha egy rossz varrónő fércelte volna össze, az illesztések mindenütt ráncolódnak. A száj kétoldalán a füráncok, a szem körül, a homlokon a mellékráncok, nem beszélve az apró gyűrődésekről. Ulrik Teréz rámeredt a tükörben látható tákolmányra, ami a saját arca volt, és rémületében ütni kezdte a bőrt a pofacsontok fölött. De az arc nem változott. Két fénytelen tócsa derengett az arcban, hihetetlen volt, hogy ez a két homályos szem néz és lát, ráadásul különálló idegenként, mint akit csak az ösztön mozgat, ez a megfoghatatlan semmiség.

Egyébként február volt, csatak, nyirkosság, az ablaküveg mint az éjjelilepkék hártvás szárnya, a bevetetlen ágyon a takaró halszájat formált, a hal némán fuldoklott. Ulrik Teréz szobra a tükör előtt állt: nő hajkefével, a hajkefén egy hosszú hajszál rezeg fönnmaradás és leesés határán, gyötrelmes naturalizmus.

Körülötte némán lapuló segítőkészség. Kedvenc rézedénye buzgón ontotta a fényét, és minden, a selyemlegyező, a matyóbaba, a repedt káposztásköcsög, a levelezőlapok a fiókban, fülében a csecsemőkorból származó lyukak, a dóm harangzúgása és az *iglice szívem*, minden azt várta, hogy Ulrik Teréznek segíthessen. A hajkefe végül megfogta Ulrik Teréz kezét, végigvonszolta a homloktól a tarkóig, a halántékoktól a fülek kikerülésével a nyakig. Aztán jöttek a szerszámai, a téglék, a szemceruza, a ruzs, a puderpamacs, végezetül a szemhéjfesték nyeles kispárnája, és megdolgozták Ulrik Teréz arcát. A tüntetésnek egy halálos áldozata és tizenkilenc sebesültje van, motyogta a rádió. Sékletpluszkettőplusznégyfokközött. Kabát, csizma, tiszta zsebkendő. Mi lenne, ha lefeküdnék az ágyra, és becsuknám a szemem. Ha most lefeküdnék, egészen biztos, hogy meg tudnék szünni. Becsuknám a szemem, és szépen áttünnék a nemlétebe. Egészen biztos. Kihúzni a kulcsot a zárból. Kilépni a lépcsőházba. Az ajtó magától bekattan.

Az ajtó magától bekattant. Ulrik Teréz összerázkódott, és az ajtó gombjára meredt. Érzelmek nélkül, ostobán honolt a posztján. Az ajtó gombnak mindegy lenne, odabent fekszik Ulrik Teréz vagy már nem is létezik. Pedig ez az ő ajtógombja.

A portás fölemelkedett, kihajolt.

– Már keresték, Terézke – mondta lelkesen. – Mondom, még be se ért szegény, és máris... Fölküldtem azért az illetőt.

Apró dugóorrát hizelkedve mozgatta. Várta a szokásos szöveget: hogy van, Poják bácsi, hogy aludt, Poják bácsi, mi újság, Poják bácsi. De semmi. Sértődötten huppant vissza a székébe.

Átnedvesedett a csizmám, gondolta Ulrik Teréz gyűlölettel, ez az átkozott divatcsizma. Megfolyósodott az orrom, ha bejövök a melegre, min-

dig törölgethetem. A zsebkendőmnek finom levendulaillata van. De nem szagoltathatom meg a zsebkendőt másokkal.

Hecsera kaffogott rá a folyosón.

– Képzeld, a kocsim. Megint a csapszegek. A szerelő azt mondja...

Az íróasztalán tartja az epeköveit, gondolta Ulrik Teréz, fölfordul az ember gyomra.

Ibolyka az asztalon ült, kezitükörben tollászkodott. Harisnyás, csontos lába a levegőbe meredt, mint egy jelkép. Szűk, beizzadt cipők, dezodorok, benőtt körmök, bütykök, tyúkszemek, áztatótálak nyomorúságáról vallott, azzal a szemérmetlen bőbeszédűséggel, amellyel a nők biológiai magánügyeiket szokták kibeszélni. Ulrik Teréz háborgó indulatokkal fordította el a fejét, nem, ez nem tartozik rá, legkevesbé rá tartozik és legkevesbé éppen ma reggel.

– Vida vár – közölte Ibolyka az asztal tetejéről.

Ulrik Teréz engedelmesen besétált a szobájába, mint az idomított állat a porondra, ahol már csak egyet tehet, végrehajthatja azokat a mozdulatokat, amelyeket évek keserves munkájával megtanult. Vida a dossziékat lapozgatta, miközben összes szakállában turkált, majd felállt és nagy nedves tenyerét kinyújtotta. Míg kezét ráztak, Ulrik Teréz még egyszer megborzongott, de aztán leült, feszesen, egyenes derékkal és maga elé húzta a kimutatásokat.

Az értekezlet a nagy barokk palota első emeletén volt. A tágas előszoba parkettáját már összerondították a sáros cipőtalpak. Az apró főosztályvezető az egyik fogasnál ágaskodott, de amint föltette a kabátját, a háromlábú alkotmány megbillent és az egész ruhacsomó feléje dőlt. Ulrik Teréz kiszabadította az apró főosztályvezetőt, akinek gondosan körbefésült haja összeborzolódott, szemüvege leesett.

– Elvtársnő, maga igazán jókor érkezett – nevetgélt, de egy cseppet se vidáman.

Legszívesebben agyoncsapna, hogy el ne mondhassam senkinek, gondolta Ulrik Teréz, de még magában se mosolygott. Túrte, hogy az apró főosztályvezető előretuszkolja az ajtóban. Odabent egy pillantással felmérte a jelenlévőket. Megint ugyanazok. Kirzsikné elnököl, amott Kovács Etelka ciklámenszínű selyemblúzban, hozzá a vörös haja meg a gutaütéses színű arca, iszonyú. És megint tele ékszerrel, olyan szegény, mint egy kirakati bábú, melyre munka közben mindent rádobáltak, ami útban volt. A nők nyomorultabbak a keperkedésükkel, gondolta Ulrik Teréz szájalom nélkül. Talán a szépség az élet igazolása, s aki ezt elveszíti, a jogot is elveszíti. Az apró főosztályvezetőre nézett, ott ült Kirzsikné mellett, fontoskodó tokát növesztett, belemélyedt az előterjesztésbe és nyoma sem volt rajta semmiféle riadalomnak. Ezeknek nem kell igazolás, gondolta Ulrik Teréz újólág elbámulva ezen, úgy járnak-kelnek, mintha titkos menvelelük lenne.

Ennek a fontos kérdésnek alapos, minden részletre kiterjedő taglalása nyilvánvalóan nem fér el egy szűkreszabott értekezlet keretei között, szónokolt Kirzsikné, mindazonáltal...

Ulrik Teréz a saját kezét bámulta. Nem nagyon szép kéz, de energikus, szimpatikus kéz. Széles kéz, hátán erekkel. *Mindazonáltal* valami bágyadság is árad a kézről. Enerváltság, talán szomorúság. Esetleg az, hogy a kéz a maga részéről föladta a harcot. Milyen ismerős az embernek a saját ke-

ze. *A megoldások közül a lehetséges ...* Lehetséges, hogy a kezünk az életünk afféle lenyomata? Akkor a kéz minden sejtjének emlékeznie kell. Kis csokor kankalin. A kankalin a legszebb virág ... Sárgára pettyezi a domboldalakat. Ujjak, ráfonódnak egy kézre. Az ujjakból villamosság áramlik. Villamosság – energia – erő. Az erő azonos a boldogsággal? *A kérdés széles körű felvetése által.* Endre, mindig és folyton-folyvást csak Endre. Megint a pálmafa alatt. Vagy kaktuszfa, mindegy. Nincs is ilyen fa. De Endre alatta áll, csak a haja töve látszik, a haja most is barna és sűrű. A nőből meg csak a nádszál dereka, a habos, fehér blúzt fesztítő melle, fényesfekete haja. Állnak egymás mellett, nem látszik az arcuk, de mosolyognak. Tűz rájuk a nap. Szemfájdító éles napfény, mély, barna árnyékok, lobogó szépség, belőlem él, én táplálom, én öregszem, ők örökké ilyenek maradnak, fényesek, fiatalok. Endrének talán nem is volt ilyen fekete nője. Mindegy az már. *A tárgyalt téma egyik sarkalatos pontja.* Kár, hogy elvesztettem a kis korallkőves gyűrűmet. Még mindig sajnálom. A hegyről olyan volt a város, mintha egy nagy, fekete bársonyra rászórtak volna egy marék csillogó bizsút. Azt az öreg balonkabátját rám borította, pedig nem is fáztam. Most nem tudnék fönt üldögelni a hegyen. Fáznék. Miért vallottam be neki, hogy három napig nem ettem. A koreai gyerekek miatt. Hogy ordította velem. Az az ostoba paraszt konokságod, meg: az az ostoba önfeláldozásod, és miért, semmiért. Lehet, hogy tényleg ostobaság volt. Senki se tudott róla, csak Endre. Ostobaság volt, de jó volt. A végén már szédültem és olyan szépeket álmodtam. Lehet, hogy egyszer elmesélem Péternek. Bár talán mégse. Nem szabad bännom, hogy elengedtem. Nagyfiú. Nem szabad arra gondolnom, milyen kicsi volt, mikor ott mászkált a szőnyegen. A hegyen a lábunk belelógott az örökkévalóságba. A szőnyegen nyakig lubickoltunk benne. Három ember, nyakig az örökkévalóságban. Hát pont ez az, amire nem szabad gondolnom. Szentimentális és fölösleges. *A problémák objektív nehézségeit illetően.* Lehet, hogy Endrének volt igaza. Ha elmentem volna vele, talán vissza is jött volna. Így is visszajöhetett volna. A fia kedvéért. Ha él még egyáltalán, mondta Péter. Ez szörnyű. Mindennek én vagyok az oka. A libaganéj egy életre összekente a lábamat. Anyám úgy tudott nézni. Mindig az a kendő a fején. A hajtás a füle fölött mindig egyformán. Ha levetette a kendőt, máris kotorta a haját. Annak a görbe kis fésűnek a bucskázó sietsége azon a fénytelen hajon. Lefogja a kezemet. Megbénít. Itt volt ez a Rudi, tulajdonképpen mi a fenére vártam. Kidobni valakit egy ostoba mondat miatt. *Tekintetbe véve a tényezők lényegi vonásait.* A fakó arcú autóversenyzők képei a falon. Az a régi kis csikos fürdőköpeny. Szép gyerek lett. Talán mert olyan fiatal voltam, amikor született. Talán azért olyan szép. Talán eljön velem nyaralni. Vigyáznom kell, nehogy unjon. Egy öreg asszonyt. Vigyázni kell minden szóra. Az ember olyan könnyen terhére lehet másoknak. *Mindazonáltal vegyük figyelembe.* Vegyünk figyelembe mindent. Fogy az ózon a légkörben. Pusztulnak az óceánok. Bomba, rakéta, ellenrakéta. Puska, gumibot, kés, börtön. Nem volna szabad gyereket szülni, mondta Szávainé. Ha Péter áldozatul esik, belehalok. Vagy ha direkt keresi a bajt. Félek. De ha gyáva lenne ... Félek. Az a sok döglött hal Füreden. *A hozzászólások egybehangzóan ...* Micsoda időpocsékolás. Valamikor szoltam volna szegény Kovács Etelkának, hogy ne festesse vörösre a haját. Amilyen lelkes voltam. Mindenbe beleszólni. Tényleg ostobaság. Ulrik Teréz a nagyokos. *Köszönöm megjelenésüket.* Aztán csak megtárlják az embert, annyit elér. Estére vennem kell egy negyed kiló kenyeret.

Szórakozottan lépett be a kapun. A portás gyászos arccal kuksolt a fülkájében. Mi baja ennek, gondolta Ulrik Teréz és visszafordult.

– Mi újság, Poják bácsi? Nem kerestek?

– Személyesen nem – mondta az öreg duzzogva.

– Kijavította már Marika a számtant? – kérdezte Ulrik Teréz szelíden.

Az öreg dugóorra mozgásba kezdett. Kihajolt a fülkájéből, úgy újságot:

– Tessék elképzelni, Terézke, azt mondja neki a tanárnő, látod, van neked eszed, csak egy kicsit szorgalmasabb lennél! Dehát nem tudlak feleltetni mostan, azt mondja, mert tetszik tudni, irtak egy dolgozatot, mert ez a tanárnő...

Ulrik Teréz türelmesen bólogatott.

– Ne búsuljon, Poják bácsi, majd kijavítja. Fogadok, hogy kijavítja.

– Én is asziszem – mondta az öreg boldogan.

Kicsit szédült, míg felfelé lépkedett a lépcsőn.

Ibolyka izgatottan fogadta.

– Vettem egy pulcsit. Megmutathatom?

Megtapogatta, bólogatott, szép színe van, mondta, és milyen olcsó volt, nagyon jó vétel, igazán.

Mikor magára csukta az ajtót, egy darabig csak ácsorgott, fogta a kilincset, úgy bámulta a szőnyeget, mintha most látná először. Kilépni a sorból. Kiszállni. Fölégetni a hidakat... De a hidak tömve vannak emberekkel. Kérdeznek, várnak, néznek rá. Beépültem az életükbe. Nevetséges. De ha fölégetnéd a hidakat és kiderülne...

Szólt a telefon, az ügyek mentek tovább a maguk útján, magukkal sodorva Ulrik Terézt is.

– Kérlekszépén, van egy perced? – nézett be Hecsera azzal a basedovos pillantásával.

Mintha mindent föl akarna falni, mindent a bendőjébe akarna tömködni, gondolta Ulrik Teréz ellenszenvvel. A föld sivár pusztasággá válna körülötte, az asztalán meg egyre szaporodnának az epekövek...

– Okvetlenül el kell mennem, szólt egy ismerősöm, hogy holland csempék érkeztek. Állítólag két színben, kékben és zöldben.

– Holland csempék? Éppen hollandok?

– Miért, te még nem hallottál a holland csempékről? – kérdezte gyanakodva Hecsera. – Mondom, van kék is meg zöld is. Állítólag. Szerezzek neked is?

– Nekem? Minek?

– Hát a fürdőszobádba. Vagy a vécébe. Bár megjegyzem, ezeket kár a vécébe tenni.

– A fürdőszobámban van csempe – mondta értetlenül Ulrik Teréz.

– Az enyémben is van – magyarázta Hecsera türelmesen, mintha gyengeelméjűhöz beszélne –, de onnan kiszedem a régieket, beteszem a helyükre a holland csempéket, a régieket meg beépítem a nyaralóba. Érted már?

– Nem – mondta Ulrik Teréz. Micsoda energia, gondolta.

– Hát, ha neked nem kell, akkor nem kell – folytatta Hecsera. – Nekem viszont muszáj lelépnem. Gondoltam, megérted, hogy mennyire fontos.

– Hogyne.

– És gondoltam... megkérhetlek egy kis szívességre.

Hát persze, gondolta Ulrik Teréz, így már más.

– Ez a Szunyogi vagy Tunyogi vagy mi a fene a neve, föl fog hívni. Mára ígértem neki a szakvéleményt. Letisztázva még nincsen, de itt hagynám nálad, ha megtennéd . . . Mondj neki valamit.

– Mikor kapja meg? – kérdezte Ulrik Teréz tárgyilagosan.

– Hát . . . egy hét múlva, mondjuk. De ha nagyon lármázna, találj ki valamit, mondd azt, hogy beteg voltam vagy behívtak katonának. Ugyanis . . .

– Hecsera elvagyorodott. – Ugyanis holnap akarták kezdeni a munkát.

– Itt van minden adat? – kérdezte Ulrik Teréz szárazon.

– Ó, persze hogy. Tulajdonképpen egyszerű ügy az egész, de azért ködösits egy kicsit, nehogy azt higgyék, gyerekjáték egy ilyen . . . – Az ajtóból visszaszólt. – Igazán rendes tőled. Tényleg biztos vagy benne, hogy nem akarsz holland csempéket?

– Biztos! – kiabálta Ulrik Teréz.

Fél négy felé ideges vágy fogta el, hogy dolgozzon végre. Letakarította az asztalt, tiszta papírt készített ki, a műszaki szótárt, a golyóstollait, meg egy pohár szódavizet. Közben még hallotta a távozók szöszmötölését, ajtócsapkodást, később egyszer benézett a takarítónő és figyelmeztette, hogy már besötétedett. Ulrik Teréz megköszönte, rá is mosolygott az öregasszonyra, fölgyújtotta az asztali lámpát, de amikor végül is az órájára nézett, már elmúlt fél hét. Megmozgatta elgémberedett tagjait, megitta a pohár szódavizet és rájött, hogy éhes. Hazamegyek, beülök a kádba, gondolta. Csak ne felejtsek el kenyeret venni.

Becsukta az ajtót, elindult a kihalt folyosón. Lépteinek hangja, apró visszhangpamacsok kísérték. Ütemesen lebbentek föl és elenyésztek a stukkókeretes magas mennyezeten. A vastag, öreg falak megszűrték az utca zaját, beszívták és átalakították, belső oldalukról már csak fölismerhetetlen izzadmány csurgott alá, zsibbasztó zümmögés, ami lehetett autók bőgése, de lehetett a föld felszínén dúló viharok ideszivárgó zaja is. Igen, Ulrik Teréz most úgy érezte, valahol mélyen a föld alatt gyalogol, elzárva a világtól, a magány nyírka átjárta a bőrét. Lehet, hogy csak a füle zúg. Valamik, amik belőle áramlanak ki, beleütköznek a falakba és visszazuhanak rá, kicsi, de végzetes körforgás. Zöld levélágyon sárga kankalin. Üres kezek. A menés kényszere, bal láb, jobb láb, bal, jobb, bal. Csakhogy minden, még a levegő is megnyílik előtte. Mint a fotocellás ajtók. Vándorolhat a végtelenségig, bal láb, jobb láb, megnyílnak előtte az erdők, elsiklanak előle a virágok, a gondolatok, a gyökerek, kitérnek az útjából a folyók, akár az emberek a földjükre behatoló ellenség elől. Csak megy, zakatoló szívvel, a fegyverébe kapaszkodva. Kinyújtja üres kezét, elkűszna előle a kilincs is, de belévájja az ujjait, végre, megvan, elrugaszkodik és nagy lendülettel kint van a hártvás jégtől csillogó, meleg és szivárvány színű utcán.

Betért egy boltba, negyed kiló kenyeret tett a kosarába. Ácsorgott a polcok előtt, bámulta a bőség rettentő tobzódását. Erőszakos kezek nyúltak el a válla fölött, lökdösték, hagyta magát odébsodorni és meglátott egy kis sárga üveget. Lépesméz. Odanyúlt, mintegy félálomban, megragadta az üveget, hűvös fogása volt. Tényleg lépesméz.

A pénztárnál lompos fiatal pár állt, szemükkel követték a pénztárosnő keze mozgását, ahogy a kosarukba összehordott holmikat emelgette. Öt üveg sör, egy fogkefe, egy csomag nápolyi, két műanyag kiskanál, kakaópor, egy

üveg ecetes hal, mosogatószivacs, egy zacskó növénytápsó. Ulrik Teréz lenyűgözve nézte az értelmetlenül sorjázó tárgyakat. (Úgy heverték egymáson, mint döglött halak a parton.) Nem volt közük egymáshoz, semmihez sem volt közük, de léteztek, létezésüket árcédulák igazolták. A lompos, fiatal pár elégedtem beletömködté őket egy hálósztatyorba. Ulrik Terézt pedig megcsapta a mulandóság és az esetlegesség szívszorító rémülete.

– A lépesmész is ide lesz? – kérdezte a pénztárosnő, s fényes, vérszínű körmeivel megmarkolta az üveget.

Ulrik Teréz betért az első kapualjba, erőlködve fölnyitotta a szemetes-edény tetejét és beledobta a mézes üveget. Aztán rohanni kezdett hazafelé.

Lehet, hogy Péter levele már reggel óta a ládában hever. Ott vár rám, gondolta, ha hazáig egy pillanatra se gondolok másra, biztosan ott vár, mondogatta babonásan. A lámpa éppen pirosra váltott, de nem törődött vele, keresztülfutott, valaki utána is kiáltott, de nem fordult hátra.

A kapunál remegő kézzel kereste a kulcsait. Valami volt a levélszekrényben. A lyukakon át valami fehérlett. Amikor kiemelte, még mindig hitt a csodában, pedig már látta a takarékpénztár bélyegzőjét. Lassan kihült körülötte a lépcsőház. Bezárta a levélszekrényt, aztán megint kinyitotta, belenézett, de üres volt.

A lakás a felgyúló villanyfényben – mint egy csatatér. Harisnya-gnóm a fotel karfáján. Takaró-tetem a bevetetlen ágyon. Két papucs – két kimeredt szem.

Ulrik Teréz tétován járkált a lakásban, letette a kenyeret a fotelba, sapkájával a kezében kiment a konyhába, kabátban lépett be a fürdőszobába és megnyitotta a vizet. A konyhában keresni kezdte a kenyeret, de nem találta, közben megszólalt az ajtócsengő.

Szutykos, fekete kisfiú állt a küszöbön és a tenyerét nyújtotta. Ulrik Teréz aprópénz után kezdett kotorászni, de a kisfiú megszólalt.

– Ha van csokoládé, azt adjon.

Bement a szobába, a szekrényben ott volt egy megkezdett bonbonos doboz, kivitte a gyerekeknek. Addigra már ott állt a kis cigánylány is, nyújtotta ő is a kezét.

– Nincs több – mondta Ulrik Teréz. – Osszátok el.

– Hallottad? – visított a kislány és a doboz után kapott.

– Ez az enyimé! – ordított a kisfiú és egymásnak estek.

Ulrik Teréz megbabonázva nézte őket. Rekedt, mély gyerekhangon szidták egymást, de a harc csaknem néma volt. A lány puha, begyakorlott mozdulatokkal ütötte a kisfiú fejét, az meg céltudatosan rúgott. Amikor a fiú a kezébe harapott, a kislány magas fejhangon sikoltozni kezdett.

– Hagyjátok abba – könyörgött Ulrik Teréz.

Szemben megnyílt az ajtó, a résből az öregasszony tühegyes szemei vilámlottak elő.

– Az embert még a lakásában se hagyják békén! Mindenféle népség idejár! Rendőrt hívok, de tüstént.

A gyerekekre ez jobban hatott, mint Ulrik Teréz könyörgése. A verekedő csomó legurult a lépcsőn.

– Ostor való ezeknek, nem csokoládé – sziszegte megvetően a vénasszony és visszavonult.

Ulrik Teréz remegő kézzel zárta be az ajtót.

A fürdőszobából gyanús zajt hallott. A zuhany rózsája elmozdult. A víz-

sugarak a falat verték, a polcon álló üvegeket, tégelyeket, mosóporos dobozokat. Rémtűnően kapkodni kezdett az árvízben, fölemelte az egyik mosóport, a doboz alja levált, ömleni kezdett a por, rá a sok apró vacakra, a ruháira, a törülközőkre, a kőre, ahol már dagadó kis patakok indultak az előszoba felé, magukkal ragadva a mosóporszemcséket és a csizma talpáról a sarat. Ulrik Teréz rájött, hogy el kell zárnia a csapot, de ahogy odanyúlt, megcsúszott a fölhabosodó vízen, nekiesett a fürdőkád szélének és beütötte a vállát. Az éles fájdalomtól elállt a lélegzete.

Amikor ismét levegőhöz jutott, meghallotta feje fölött a víz szenvtelen, surrogó zaját, fegyelmének minden zsilipje átszakadt. Sírva fakadt, őrvjögve nekiesett a vízcsapoknak, belerúgott a csizmáiba, a fölmosórongyot beletaposta a földön terjengő szennyes lébe, aztán a kád tiszta kék vizébe merítette, hadd vesszen minden, legszívesebben maga is belefeküdt volna valami elcsurgó szennyes árba, vesszenek együtt.

Látom, minden tökéletes dolognak vége van, de a te parancsolatodnak nincs határa. Ha minden ilyen egyszerű volna. Anyám átkozott fejkendője. A biblia sose beszél boldogságról, mindig csak lelki békéről. Lelki béke. Birkaszemek. Ha Földünk lakossága eléri a harmincmilliárdot, algákat fogunk enni. *Látom, minden tökéletes dolognak vége van.* Három napig nem ettem, hülyeség. Magamat ajánlottam föl az isteneknek a fekete szemű kis nyomorékok helyett. Röhöghettek az istenek. Ha vannak istenek, élvetegek, vakok, megvesztegethetők. Az erő a boldogság? Ostoba beszéd. A gyengeség a boldogság. Járnak hozzám, a hegyhez, kis mohamedek. Boldog kis mohamedek. A hegy menjen Mohamedhez? Ezt ki mondta? Hátamon tartom a hegyet. Rám fog dőlni. Hiába kiabálok, senki se hallja. Az a tűnékeny szépség is odalesz, amit a fájdalommból építettem. Furcsa módja a teremtésnek. *Látom, minden tökéletes dolognak vége van.* Szép, gyönyörűszép. Csak nem igaz. Sose voltak tökéletes dolgok. Csak a tökéletlen látja a tökéletlent tökéletesnek. Agyon fog nyomni a hegy.

Csöngettek. Ulrik Teréz kezében megállt a söprű. Körülnézett. A lakásban rend volt. Ki csinálta? Ő maga csinálta volna? Megint csöngettek. Akkor fogta föl. Képtelenség, hogy csöngessenek, hiszen késő este van. Talán egy rablógylkos. Beengedi és mindennek szép kényelmesen vége lesz. Harmadszor is megszólalt a csengő. Fölemelte a söprűt, mint egy fegyvert, dobogni kezdett a szíve, éledezett. Útközben meglátta magát a tükörben, megdöbbsent, érdekes, azt hitte, mit hitt, valami szörnyeteget várt vagy mit, de ez Ulrik Teréz volt, akit tisztelnek, aki még mindig csinos asszony, akinek a kezéből csakis kitűnő munkák kerülnek ki, ésatöbbi. Kinyitotta az ajtót, ütésre emelt söprűvel a kezében.

– Jaj, ne haragudj, hogy ilyen későn – lépett be Magda. Ránézett Ulrik Teréz átszellemült arcára, furcsán csillogó szemére, a kezében ágaskodó söprűre. – Mi van veled? Le akarsz ütni?

– Nem téged – mondta Ulrik Teréz, de magányában berozsdásodott a hangja, krákognia kellett.

– Beteg vagy? – gyanakodott Magda.

– Ugyan.

– Olyan furcsa vagy – szögezte le Magda. – Talán agyondolgozod magad. Délelőtt hívtalak, de azt mondták, értekezleten vagy. Az a kis nő, a titkárnő vagy mi, azt mondta, hogy napok óta bent maradsz késő estig. De akkor már nincs telefonközpont.

– Vedd le a kabátod – mondta gépiesen Ulrik Teréz.

Magda megöregedett. Most jutott el a tudatáig, hogy legalább egy éve nem is látta. Zöld volt az arca, festetlen, a haja csimbókókban esett a homlokába, kabátja alatt valami elképesztően ócska, seszínű, kinyúlt pulóver lógott.

– És akkor elhatároztam, hogy feljövök – folytatta Magda, miközben letette a kabátját, s beidegződött, nyugtalan mozdulattal végiggereblyézte a haját. – Ha most nem talállak itthon, nem tudom, mit csináltam volna.

Kérni jött, állapította meg Ulrik Teréz. Olyan volt, mint egy hideg légáramlat.

– Kérni jöttem – mondta Magda.

Kölcsönkérni, gondolta Ulrik Teréz reményvesztetten. Odaadom, amim van, és menjen.

– Valami tanácsot... vagy nem is tudom – téblábolt Magda. – Bemegetek?

– Milyen udvariatlan vagyok – mondta Ulrik Teréz fahangon.

A szobában helyet mutatott Magdának a fotelban és megállt előtte.

– Tedd le azt a söprűt! – kiáltott föl Magda hisztérikusan.

Ulrik Teréz ijedten engedelmeskedett. Italt, poharakat vett elő. Magda egyhajtásra kiitta a konyakot.

– Úristen, de jólesett – sóhajtotta. Arca kissé kisimult, csak fakószürke szeme világított Ulrik Terézre ugyanazzal az üzőtt riadalommal. – Légy-szíves mondd meg, mi van veled.

Ulrik Teréz hallgatott.

– Találkoztam a jómultkor Nellivel, ő mondta, hogy Pétert kollégiumba küldted.

– Küldtem? – ismételte Ulrik Teréz. A kés megfordult a szívében.

– Nelli szidott érte. Tudod, milyen Nelli.

– Tudom – Ulrik Teréz keservesen elmosolyodott. – Hogy engedhetted el, hogy a legszebb éveit kollégiumban nyomorogja végig? Nellit nem beszél le róla, hogy a kollégium meg a nyomor az ugyanaz. Én is kollégiumban éltem majdnem tíz évig, mondtam neki. Mire ő: meg is látszik rajtad. Lehetséges.

– Hülyeség – mondta Magda. – És ír legalább? Gyakran jön haza?

– Ír rendszeren – mosolygott kinlódva –, és nyáron megint hazajön, talán együtt megyünk nyaralni, de ez még nem biztos.

– Lehet, hogy Kata is kollégiumba megy. Csinálják csak azt, amit szeretnének, nem igaz? Ha már nekünk nem sikerült.

Csend lett. Ulrik Teréz a kezét nézte, kifehéredett, megráncosodott a víztől. Védtelen, beteg kéz volt.

– Teréz, én megörülök – kiáltott fel Magda. – Minden fejtetőre állt, mióta nálunk van!

– Kicsoda?

– Hát az anyám. Mindig tudtam, hogy szörnyű természete van. De mit csináljak vele, adjam otthonba? Te beadnád az anyádat?

– Nekem nem él az anyám.

Magda a hajába túrt.

– Istenem, látod milyen ostoba vagyok! De ki vagyok borulva, mit csináljak. Egyszerűen ki vagyok borulva. Látszik rajtam, mi?

– Látszik.

Magda sirni kezdett.

– Lehet, hogy csak fáradt vagy – mondta Ulrik Teréz. Miért nem hazudtam neki, gondolta.

– Nem, nem, tudom én jól – szipogott Magda. – Megvénültem, megboldultam. Az anyám egy éve hisztizik, hogy a terhűnkre van, és nekem minden nap hússzor el kell mondanom, hogy szó sincs róla, pedig tényleg a terhűnkre van... Nincs egy papírzsebkendő?

Hozott papírzsebkendőt. Magda rögtön gombóccá gyűrte egyet.

– Van az a két kis lyuk szobánk, van a két gyerek, hova fektessem, mondd meg, hova? Kata érettségi előtt van, sovány, nyúzott, anyám nem hagy aludni senkit, egész nap fekszik, de éjjel fölkel, járkál, figyel, mint egy bagoly, sóhajtozik, gyógyszereket kotorászik, motyog, siránkozik, újabban az a szövege, hogy öngyilkos lesz, akkor legalább megszabadulunk tőle. – Fölzokogott. – Nem bírom tartani magam, már a gyerekek előtt veszekszünk.

Ulrik Teréz megrendülten nézte. A síró, elhanyagolt asszony mögül előderengett a régi Magda. Az a szép, energikus fiatalasszony, aki mellett a kétballábos Imre is hogy kivirágzott. Imre nagyon okos fiú volt, nem, nem okos, több, tehetséges. Milyen kár, hogy aztán úgy elszakadtak egymástól, hogy nem figyelt oda rájuk, hogy...

– Szóval mindennek a határáig jutottam – mondta Magda elváltozott, ijesztően tárgyilagos hangon. – Imrének szeretője van. Egy csöppet se csodálkozom rajta. De ha most elhagy, felkötöm magam.

– Imrének? Éppen öneki?

– Nézz rám! – mondta Magda józanul. – És képzeld hozzá azt az örültek házat.

Ulrik Teréz gondosan végigmérte Magdát. Most kezdte fölfogni, miről beszélnek.

– Hogy került hozzátok az anyád?

– Mikor apám meghalt, kapott egy felszólítást, hogy költözzön ki. Negyven évig, egész pontosan negyvenegy évig laktak ott. Kellott a vasútnak a lakás. Egy állomás, egy lakás, ez a rend. Érthető. De hová ment volna? Nincsen semmije, senkije, csak én.

– Ūristen, micsoda nyomorúság – suttogta Ulrik Teréz – micsoda átkozott, istentelen nyomorúság!

– Ne kiabálj! – kiabált Magda. – Én nem tudom talán? Miért, mi mért nem tudtunk ennyi idő alatt összekaparni valami tisztességes lakást? Imre hülye talán? Vagy én? Vagy keveset keres? Még azt se mondhatom. Nem, relatíve nem keres keveset. A nyomorúság öröklődik.

Ulrik Teréz elrémülten töltött, ivott.

– Te, Magda... Épp nemrég azt gondoltam... Tudod, veszem ezeket a spréket, meg fürdősókat, meg lábkrémeket... Mintha a libaszar, ami... Szóval néha az az érzésem...

– Nem értem – mondta Magda és kifújta az orrát. – Nekem nem telik ilyen vackokra. Spórolok.

Ulrik Teréz magához tért, cigarettával kínálta Magdát, rendet csinált az asztalon.

– Térjünk a tárgyra – mondta aztán. – Bökd ki, mi kéne.

Magda zavarba jött.

– Olyan vagy, mint voltál. Kicsit... hogyismondjam. De végtére is igazad van. Arra gondoltam... Az a helyzet, hogy a lakáscsere meglesz. De leg-

alább még egy év. Na most... Arra gondoltam, hogy nálad... Kata ugyanis érettségi előtt... Legalább neki... – Nagy lélegzetet vett. – Nem vennéd-e magadhoz, legalább, amíg leérettségizik. Ezért jöttem.

Ulrik Teréz elgyengült. Egy kis bolondos ifjúság, szeles öröm, tárt ablakok, jó kis dumák esetleg... Az autóversenyzők képei mellé talán néhány filmszínész... Néha szól a csengő, vihogás az előszobában...

Erőt vett magán.

– Nem, Magda, én jobbat tudok. Hozd ide az anyádat, amíg meglesz a lakás. Péter szobáját kiürítem, elleszünk itt, ne félj.

– Nem – sikoltott Magda –, ezt nem fogadhatom el!

– Mindössze az a probléma – folytatta Ulrik Teréz nyugodtan –, hogy napközben sose vagyok itthon, este későn jövök meg, de majd ezt is megoldjuk. A körzeti orvos jó barátnőm, majd ő megrendszabályozza a mamát. Kap gyógyszereket, jótanácsot, szöveget. Még tán meg is neveljük.

Ez a nevetése már egész természetesen sikerült.

Magda törölgette az orrát, mentegetőzött, forgolódott, de a szeme ragyogott.

– Te egy szent vagy, ez nem normális, hogy ezt... – motyogta.

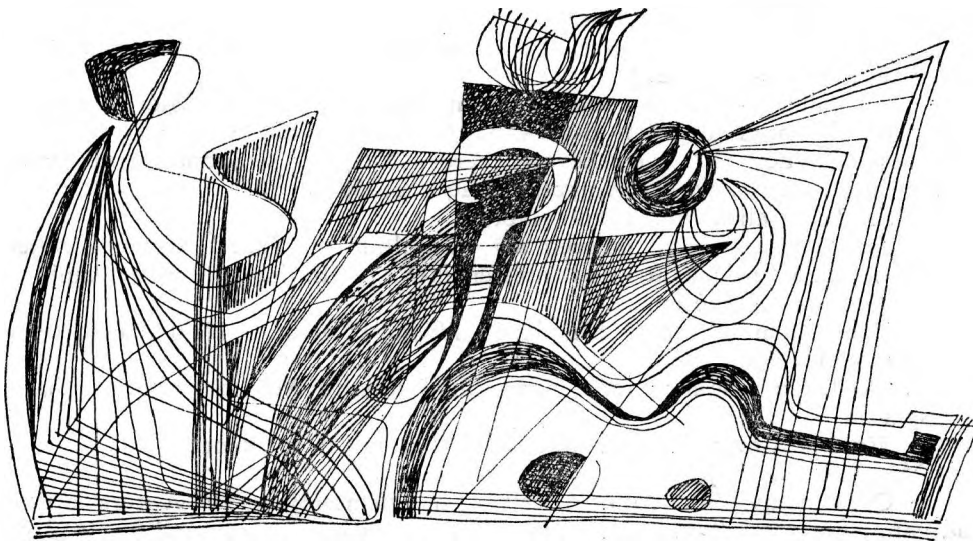
– Na, hagyd ezt abba – mondta Ulrik Teréz nyersen. – Beszéljünk praktikus dolgokról. A hétvége előtt nem tudok rendet csinálni. – Az autóversenyzőket leszedem a falról, gondolta, eldúgom őket valahová. – De hétfőn már átköltöztethetitek. A többit majd menetközben.

Magda remegő kézzel tűrta a haját. Ulrik Teréz szívét összeszorította a szánalom.

– Ami azt illeti, fodrászhoz azért elmehetnél – mondta érdes hangon.

– Elmegyek – fogadkozott Magda, mint egy gyerek.

Hogy mi lesz ezután? gondolta Ulrik Teréz később, amikor a sötét szoba ablakából nézte az elcsendesült várost. Talán semmi. Talán megint ugyanez. Talán minden napot, amit megélünk, mindig előlről kell kezdeni.

Ének a zuhanás kibontott szárnyairól

Dúdolva egykor tatárosan, s idefordítva most, ahogy lehet

1

*Mondanám, vagy te itt Kirkém,
míg virágzik, hervad, szeret és temet
a messzi nélkülem-élet,
vagy itt te horgonyom s fővenyem,
lánca és ágya a feledésnek.*

*De nem csak az: vagy te más,
suhánás és vágatás.
Napcsikók hevernek szemeidben,
s pattannak titkos jelre fel,
tatárszélvész te, dúlás leánya.*

*Déli erődöm, az az elhagyott,
kihívó, nap-lobogós!
Megvivni falait, egemet visszavenni,
iramlás teste, zuhanás szárnya te,
üszkömmel percenként odasuhogsz.*

2

*Milyen felszökése a vérnek,
hogy magányba ne alvadjon,
milyen rejtőzése a szónak,
hogy – zsenge vetés még – ki ne fagyjon.*

*Milyen hű súlya a hitnek,
hogy – idők dermedtje – cserben ne hagyjon,
milyen féltő szeme a térnek,
hogy – lengő kapuszárny, – rám ne csukódjon.*

*Milyen tolulása a szádon az ízeknek
– ért rozs lehének, bükköny delének –
hogy — dérbe futott én — hóba ne fúljak.*

*Múltak visszhangja, jövők beszéde,
s kard is te, zárákra sújtó.
És magadmegadó: megnyíló kapu,
melyen árnyaim tovatűnnek,
melyen lángjaim megérkeznek.*

*Tavaszi te, világtárulás
 forró szél, iramló parázs,
 folyó te, magas áradás.
 Hajóm és tengerem,
 úsztatóm, eltogóm,
 kötözött, végtelen,
 szabad és nyugözött
 lélegzetem.*

*Vár te most, elhagyhatatlan,
 erő most, csorbíthatatlan,
 szárny te most, csonkolhatatlan.
 Födelem, elhordhatatlan,
 italom, higíthatatlan.*

*„Nap voltam, változtass vissza nappá.”
 Az vagy te, visszaváltoztál.*

*„Éj voltam, változtass vissza holddá.”
 Az vagy te, visszaváltoztál.*

*„Paripa voltam, gyilkos hadamat odahagytam,
 szentegyház kapuját homlokkal megnyitottam,
 márványon patkóval csikorogtam,
 szentély szekfűjét megszagoltam,
 oltár angyalát nyergembe szólítottam,
 szentemnek, szerelmemnek
 hajamat gyepelőül adtam,
 vittem hová a vágya vitt,
 tüskéken vele átzuhantam,
 változtass vissza ezüst nyihosszá,
 változtass dübögő csillagossá.”*

Az vagy te, el se változtál.

Személyazonosság

sírós haragosan néz nagy fülei közül
 tehéringes bocskai kabátos kis kopasz
 sötéten néz visszanezék rá visszafutok
 kúszom hozzá létrámon sebesen le
 sebj mondok ne félj nem esznek meg
 a fényképész meg „most repül a kismadár”
 ez az igazolvány a magyar királyi államvasútak
 vonalain korlátlan alacsonyabb kocsiosztályú
 féljegy váltására jogosít és a személyazonosság
 igazolására szolgál Horgas János előmunkás Béla
 fia részére 1943-ban jan. 1-n aláírás Imrédy
 4 sz igazolványminta MÁV Jegynyomda 508/1942

nem róla van szó nem a hatévesről nem dehogy

Buffo

A hidon bolondos furcsa népség vonul keresztül
 Fehér angyalhaj lobog lárváalarc lángjaként zizeg
 Ópiumléggömb ablakából lát édes purgatóriumra ájult utas
 Holdsárga piactér kövein üres káposztáshordók dörögnek haza
 Ez a ponyvasátras szekér gyilkosokat altat csikos vánkoston
 Bandzsa virágárusok földet kínálnak szájukban szegfűtűhöz
 Ott mennek ők a céllövöldések és más molnárok melákok
 Hupp és hupp a nagydob mondja bolondja kürtje vérzik
 Szuflánkat a trópus nyár hogy kivette szólókat karmesterünk
 Lacikonyhák serpenyőszagát mustfelhők édesítik égig
 Szürke ökröm szarvából a bőség istennőkeze bűvészeze álmatagon
 Szőrös füléből arany ujjai nadrággombokat és zsebkést csinálnak elő
 Bőrbe varrva csak megül egy szaros fejszéken tizenkét éves
 Furcsa népség nézi arcát lenni miért üszik ott zöld folyóban
 Gözösön utaznak és körmeikkel a vakolatot a tortadobozokról
 Hát még a bőröndök sárgaréz zárainak ki-bezsattintgatása
 Beletűjni tűzfáspisvisítással bambán belegyömöszölni rongybabába
 Fejébe és bodzapuska csövébe és gyertyát gyújtani tőkhéjarcájban
 Mi történt a szoknyafelhajtó szelek alkonyán hogy kacaja hullt
 Traktordübörgés remegtet-e söntéspulton ő letűnt szódásüvegeket
 Kérdezem az apabakter látta-e sinjén vágatásuk jégviharát
 Újra áldoznak szent korsóikkal a resti tűzvészplakátjai bírják
 Kerékpározó papszoknya suhog Rizácska nádpálcaszélében vacogunk
 Fatalpú cipőmben siklik ott bukik orrára száján vér dől sír

*Alpacca ruhájában a bolt ura becsmérli pisztolyt ránt fél
Fodros porfelhős ajtaján a szakállas isten karinge fényes kinéz
Nagyanyánk gyertyatartója sárga birsalmahomálya tenyere ránca
Disznópörzsöléstől maszkabálíg farsangolnak viznótás árnyaink
Hombárlegények lapátolnak a bárdot is de megforgatják itt
Vásárba mennek az évek a sátor leveles árusa néma néz
Furcsa népség hupp és hupp vonul át meg át meg át*

P É K P Á L

Megfogan

Kiss Dénesnek

1.

*Milyen meredélyen küzdöttem magam től
micsoda kaptatókon
hajnalba érő éjszakán
micsoda lázban
hitekbe belegabalyodva állig
a semmi bokrában lapulva
tekintetek csapdái közt
máig
házat s hazát teremtve mégis
egy méhdongásnyi dalban
csak rajta
magamnál tovább
fűben bokorban lombban
az életet is ráadásként hordva
sejditve új csodát*

2.

*Micsoda nyárban forgattak az álmok
halálíg fehéredőn
ősz elől futva
hogyan ropjam a táncot koronázzam sorsom
ki méltó leszek végre szerelemhez társhoz
mert nem büjtat többé madárcsontú házam
de sóhajnyi vigaszom
de régi szavak szárnya
naponta emel mezitlen a Földre
s beköltözöm kőbe felhőkbe rögökbe
s egyszerű szavakba*

*„E fiú ronthatatlan
hisz annyit ér amennyi majd másban
s belőle holnap tisztán megfogan.”*

PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ

— Eck Imre új művei —

Nem egyszerűen egy új fesztivál a Pécsi Nyár a sok között, sajátos hangulata, „íze” van. Szervesen épül bele a város életébe, olyan hatást kelt, mint egy családi ünnepség a kultúra tiszteletére. A szellemes, nem túlméretezett szabadtéri színpadok mellett intim térségekben — mint a Barbakánban, a Hotel Minaret, a Csontváry Múzeum udvarán — is előadásokat tartanak; professzionisták mellett amatőrök is lépnek fel, szabadtéri kiállítás, cserépvásár, karnevál, térzene, ifjúsági tábor tartozik a rendezvénysorozathoz.

Most azonban nem az egész fesztiválról van szó, csak a műsornak mintegy gerincét adó két új Eck-műről. Bár itt még hozzá kell tennünk, az is a rendezvény-sorozat pécsiességéhez tartozik, hogy annyira ráépül a város művészeti életének sajátos színét képviselő együttesekre, mindenekelőtt a Péci Balett-re, meg a Bóbita Báb-együttesre. Eck egyébként az egész fesztivál művészeti igazgatója, a rendezés nagyvonalúságán és ökonómiáján az ő kezenyomát is megfigyelhetjük.

De térjünk rá konkrétan a két Eck-produkcióra, a *Salomé*-ra és a *Balettestre*.

Mindenképpen a Salomé a problematikusabb. Már műfajában is, hiszen egyik hagyományosan ismert és elfogadott keretbe (színmű, opera, balett) sem szorítható bele. Ezért „komplex színháznak” nevezik, ami persze nem jelent semmi határozottat, inkább csak figyelmeztetést: ne tessék itt a megszokott skatulyákat keresni. A komplexitás ezúttal a színmű és a balett összekapcsolását jelenti — az már csak természetes, hogy a tánchoz zene társul — méghozzá nem „vegyület”, hanem „keverék” formájában, a részek jól elválnak egymástól. Ezért én is úgy érzem, a műfaji „megoldás” valóban problematikus, ami azt jelenti, hogy nem igen folytatható; nehéz lesz akár még egy darabot találni, mely hasonlóra kínálna magát. Ha Eck (és esetleg szerzőtársai) tovább akarnak menni az úton, véleményem szerint valódi komplexitásra kell törekedniök, a kifejezési nyelvek vegyületét alkotva meg.

Ez a darab azonban már ilyen, és számomra elfogadható, mivel maga az alapanyag, Oscar Wilde Saloméja ezt sugalmazza. Persze magán a darabon is jócskán lehet vitatkozni, kérdezvén, hogy mit mondhat Wilde-nak ez a sok szempontból elavult mélylélektani finomkodása a mai nézőnek. Valóban, ha csak a mű felületét nézzük, szecessziósan szentimentális mondataival együtt ilyennek látszik, a freudizmus ösztön és libidó felfogása egy korai illusztrációjának (amit csak az ment, hogy Wilde nem ismerhette Freudot). Mégis úgy gondolom azonban, hogy ez még csak a mű felülete, valójában úgy vagyunk vele, mint Wilde nem egy másik művével: a széplélekhez méltó fogalmazás mögött a társadalmi válság igazi mélységeinek megértése rejlik. Ehhez azonban le kell mondanunk a darab konvencionális értelmezéséről, mely egy hisztérikus királylány perverz-szadista szexuális aktusát látja csak benne. Ha erről volna csak szó, az ügyet tényleg vissza lehetne utalni Salomé (és Wilde) magán-szférájába. De hogy nem erről van csak szó, arra már Bartók nem sokkal később (stílusában ugyanebben a korban) született színpadi műveinek analógiái is utalnak: a szerelmi vágy és kielégülés bennük sem önmagát jelenti csak, hanem magának az életnek, pontosabban a modern világ részekre szabdaló „partikularitásával” szemben a teljes életnek a szimbóluma. (S az analógiák Salomé- és a Bartók-művek és szövegkönyveik között kiáltoak, akár sorokat is idézhetnénk. Ebben az összefüggésben az sem véletlen, hogy Wilde darabját éppen Richard Strauss dolgozta fel operának, ismeretes Strauss hatása a fiatal Bartókra.)

Ha a mű igazi mondanivalóját (világképét) keressük, nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a monda maga voltaképpen az Elektra—Hamlet történet héber változata, sajátos megoldással. Tudom, hogy meglepő állítás, de tessék végiggondolni. A mítosz mindegyik változatában ugyanaz a kiindulópont: a jogos királyt felesége és testvére teszi el láb alól, „összeházasodnak” és ráülnek a trónra. Velük szemben egy fiatal pár lép fel, legalább egyikük a törvényes király gyermeke, olykor szerelmesek egymásba, olykor nem, de sorsuk mindenképpen összefonódik, feladatuk a bosszú, az igazságtétel, a megtagadás.

De természetesen nem egyszerűen a trónbitorlást kell megbosszulniuk: a két nemzedék között történelmi különbség van. A régi nemzedék erényeivel és hibáival együtt egy hagyományos, patriarchális, ősi erkölcsöt képvisel, Aigüszthosz—Claudius—Heródes éppen ennek megromlását, lehetetlenülését mutatja be (Hamlet problémája sem pusztán az illegitim uralom, hanem az idő „kizökkenése”). A válasz ezért nem az egyszerű bosszú (újabb gyilkosság), hanem az új, magasabb erkölcs megtalálása. S ennek lehetőségére a mítosz különböző változatai különböző feleletet adnak. Salome (természetesen Wilde Saloméja, de maga az ősmonda is erre visz) a következőt: Nincs lehetősége a magasabb szintézisnek, Salome és Jochánán megoldhatatlanul, végérvényesen szembenállnak. Ugyanúgy tagadják a jelenlevőt (Salome ezért szeret Jochánába, és Wilde sejteti, hogy Jochánán sem marad érzéketlen Salome iránt), de polárisan ellentétesen. Jochánán merev és alkuképtelen, radikális erkölcsi fordulatot hirdet a megbocsátás írmagja nélkül, végső bosszú tisztaságát öröm és gyönyörűség nélkül — Salome igazi beteljesedést akar, az élet nem puritán teljességét, az egyéniség kiteljesedését — akármilyen áron. Nem lehet közöttük meg egyezés, csak a megsemmisülésben.

Igen jellemző, hogy ez a téma sokféle változatban volt ott az elmúlt másfél évtized magyar művészetében, a *Hamlet* színpadi bemutatóitól kezdve Petrovics Emil operájáig, Gyurkó László, majd (Gyurkó nyomán) Jancsó Miklós *Elektrájától* Kovács András *Falakjáig* (mely ugyanezt a történetet teszi át mai környezetbe). Nem valamiféle hirtelen történelmi érdeklődés miatt lett így, hanem mert a téma lehetőséget nyújt a mai világról alkotott vélemény megszólaltatására. Úgy vélem, Eck is azt teszi. Ő persze nem azt mondja, mint Oscar Wilde, maga a darab számára csak idézet, a három balettjelenet funkciója is ez: kiteszi az idézőjelet. A valódi mondanivaló az, hogy éppen azt a kettősséget, Salome—Jochánán elidegenedett polaritását kell meghaladni.

A rendezés nagy pozitívuma, hogy ezt a mondanivalót ki is tudta fejezni. Salome hisztérikus, makacs, elkényeztetett és kegyetlen, mégis emberi, nem pusztán extremitásként jelenik meg, hanem mindnyájunk tükörképeként. Ezt fejezi ki a balettben fogalmazott epilógus: Salome meghalt, de él (mert bennünk van). Salome bűnös, de nem kap sem büntetést, sem bocsánatot.

Eck koncepciója igazán nagyvonalú és erőteljes. Mint már többször gyanítottuk, prózai rendezőként is helytállt, a jelenetek ökonómiája, a színpad atmoszférája, a színészek mozgatása egyaránt dicséri munkáját. Kitűnőek a segítőársai és kitűnően működnek együtt. Petrovics Emil zenéje (Eckhez és Wilde-hoz egyaránt) kongeniális. Kevés eszközt használ s ezért rendkívül finom hatásokra képes (ahogy például a karamuzsika eszközeként kezeli az ütőhangszereket). Érzelmi, sőt érzéki feszültségére a megfogalmazás fanyarsága tesz idézőjelet. Erdős János díszlete egyszerűségében (Erdős festői műveinek oly vonzó fehér korszakából) és téralkotó összetettségében egyaránt hatásos.

Az előadás tehát jó, értékes, érdekes, de talán mégsem Eck legjobb színvonalán. A koncepció jó, az elemek megvannak, az egész mégsem áll teljesen össze. A táncjelenetek, úgy érzem, túl hosszúak (a zenének sem ártana picit kevesebb ismétlés), a próza és a tánc kapcsolata nem elég szerves, az igazi mondanivaló benne van, de kicsit túlságosan elrejtve. Valahogy az érződik, hogy Eck nem döntötte el pontosan, mennyire fogadja el Wilde-ot, s mennyire teszi idézőjelbe. Én úgy érzem, még nagyobb távolság is elkelt volna, csakhogy annak már stílusbeli következményekkel is

kellett volna járnia. Ezzel együtt jó előadást láthatunk, s a tapasztalatok bizonyára segítik majd az alkotókat további munkájukban.

A szereplők közül mindenekelőtt Galambos Erzsiről kell megemlékeznünk. Szinte elképzelhetetlen, hogy ezt az egyszerre prózai és táncos szerepet rajta kívül bárki más meg tudja formálni — de ez persze még csak a műfaj és a színész találkozása. Többet mond ennél, *ahogy* megoldotta feladatát. Legfőképpen mértéktartását emelném ki, mind sejtelmes várakozásának, mind önpusztító fellángolásának rajzában csak nemes eszközöket használt. Ismét bebizonyította, mennyivel nagyobb és sokoldalúbb művész annál a szerepkörnél, ahová beskatulyázták.

A másik nagy alakítás Végvári Tamás Heródese. Nagyszájú, primitív zsarnok, egyik pillanatban hőzöng, a másikban reszket, de mindezzel nem egyszerűen azt tudja érzékeltetni, hogy Heródes „is ember”, hanem hogy azt az ősbibliai patriarchális világot képviseli, amelyről beszélünk. Bókay Mária Heródiása méltó párja. Jochanán alakját viszont elhibáztam érzem, elsősorban a rendező részéről. Ifj. Kőműves Sándor mindent megtesz, hogy valóban félelmetes prófétát állítson elé (akiről elhiszük, hogy Salome beleszeret), de helyzete reménytelen. Durva teveször ruházat helyett takaros rövid strandkabátban lép ki, penészes börtön, iszonyú környezet helyett egy szép fehér oszlop mögül, ezután már hiába emeli fel hangját prófétához méltóan, jelentéktelen. Alakját a rendezésnek kellett volna kiemelnie. A többi szereplő közül leginkább Győry Emil ifjú szíriaiját, Garai Róbert apródját kell kiemelni, de méltán dicsérjük a többieket is. A négy zenész (Barth István, Pachmayer Ilona, Tamás János, Hány Balázs) elsőrendűen muzsikált. A tánckar a tőle megszokott színvonalon mutatta be Eck Imre koreográfiáját. Gombár Judit jelmezei nemcsak fontos szerepet játszottak a darabban (lásd Salome táncát), hanem (az egy Jochanán kivételével) jól is játszottak.

*

A másik esemény, amelyről szólni kívánok, a *Ballettest*, ezen két új Eck Imre és egy új Tóth Sándor-koreográfia került színre. Az előadás sorrendjében a következőképpen.

Első műsorszámként Bach *Parasztkantátá*ját láthattuk. Már maga a találkozás is érdekes: Eck munkássága eddig nem terjedt ki Bachra, csak terveiben láttuk újra és újra felbukkanni a nagy oratorikus műveket. Ez talán a készülődés? Az eredmény ennél is többet mutat, szerintem a Nyári Színpad Eck produkciói közül a legkiérleltebb, legmegoldottabb. Stílusában a többi, Verdi Requiem után született darab testvére, de a feldolgozásmód könnyedebb, nyíltabb, van benne viszont valami a népművészet közvetlenségéből. Nincs ugyan semmiféle egyenes átvétel a néptáncból, a koreográfia nyitottsága utal rá, továbbá néhány lépés, tartás, mozdulat. Így együtt azonban mindez nagyszerűen illeszkedik össze egésszé, úgy tudott népi atmoszférát teremteni, hogy sohasem hat stílizációnak. Különösen humorát kell dicsérnünk. Eck már többször is bebizonyította kitűnő humorérzékét, de sajnos mégsem elégszer, viszonylag kevés ilyen műveinek száma, s olykor (mint a remek *Meditációk* című műsor) nem is maradnak meg a repertoáron. Humora mindig szellemmel teli, ez adja jellegzetességét. Könnyen, magától értetődően vált tréfából komollyá, még pontosabban: minden tréfának megvan a nem-komédiai mélysége.

Mind összevéve jó mű, igazi művészi élmény a *Parasztkantata* koreográfiája és előadása. Az előadás is elsőrendű, felszabadult, tiszta, egységes. A főszereplők között ezúttal vendégként lépett fel Sipeki Levente s a visszalátogató Handel Edit — akinek — ismét meggyőződhattunk róla — kár volt még abbahagynia a táncot). Kovács Zsuzsával, Uhrik Dórával, Hetényi Jánossal, Hajzer Gáborral és Majoros Istvánnal együtt táncuk magasszínvonalú élvezetet nyújtott. Külön ki kell emelnünk Hetényi János, Horváth Irén és Kovács Zsuzsa elragadóan előadott hármását, amelynek megoldása Eck egyik koreográfiai remeklése.

Monteverdi *Tankréd és Klorinda párviadala* című drámai madrigáljához Tóth Sándor készített koreográfiát. Konceptiója igen érdekes: voltaképpen egyszerre három „szólamban” mutatja be a tragikus történetet.

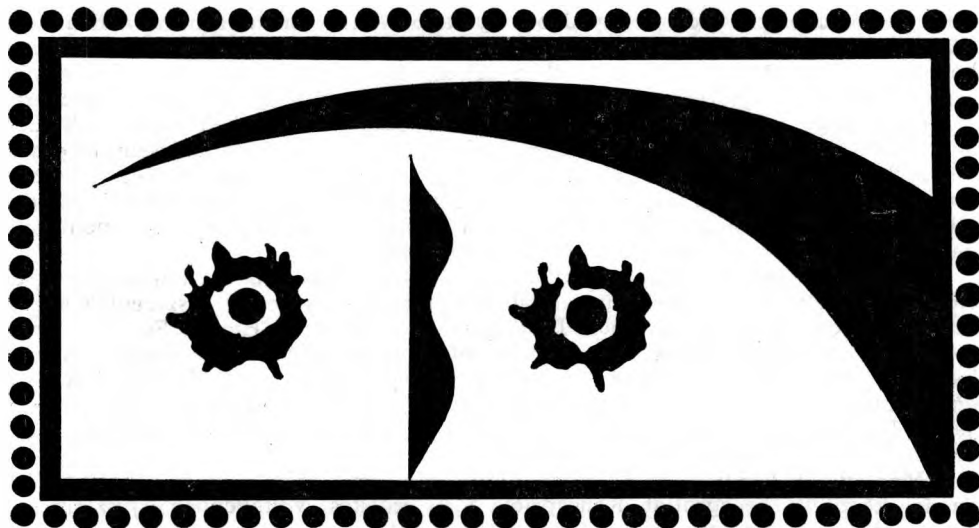
Az első szólam a zenéé, az énekeseké és a zenekaré, ők nemcsak elmondják, de érzelmileg fel is elevenítik a két hős sorsát. A második és harmadik „szólam” a színpadon kap helyet, két táncospár előadásában. Az egyik magát a történetet jeleníti meg, vasba-páncélba öltözött lovagokkal, a másik a belső érzelmi történetet balettruhában. Az első pár mozgása a lényegre szorítkozik, mintegy a háttérben marad, de mindig jelenlévő vonatkozási pontot képez, a másik pár viszont önmagában is teljes balettjelenetben szenvedéllyel teli kettőst ad elő.

E három szólam egysége és különbözősége, szétválása és egyesülése igen fontos hatásokat eredményez. Tóth Sándor remekül építette fel a szólamok polifóniáját, s nagy expresszív erővel látta el mindkét szólamot.

Az előadók is remekeltek. A két főszerepet (a belső történés megjelenítőit) Keveházi Gábor és Bán Dóra adta elő őszinte, átélt alakítással. A másik pár, Tiborcz Zsuzsa és Tolnai Gábor szintén megérdemlik a dicséretet. Ugyanezt mondhatjuk az énekesekről, Kovács Zoltánról, Pászthy Júliáról és Gulyás Dénesről is.

Harmadik darabként Carl Orff *Carmina Burana*-ja került színre. A rendkívül népszerű zenemű harsány hatásaival jó alkalmat kínál színpadi feldolgozásra. Eck Imre igen jól el is találta a műhöz illő hangvételt (vagy a táncról lévén szó — mozgulatvételt): látványos, gyorsan változó, felszabadultan, olykor vaskosan erotikus, és hasonlóképpen vaskosan tréfás jelenetben bővelkedő, de mindezekben mindig szellemes és finom koreográfiát alkotott. Hogy mégsem tartom teljesen megoldottnak, az leginkább a hossza miatt van, kicsit sok volt az egynemű anyagból, a darab végére az ember kicsit belefáradt. Jól jött volna valami olyan új nézőpont, amely az egésznek új értelmet ad — más alkalommal Eck mestere szokott lenni az ilyen „csavarásnak”. Most elmaradt, a végső bikinire vetkőzés nem kárpótolt, de az előadás így is megérdemelten aratott sikert. A tánckar és a szólista, Bretus Mária színes nagyszerű táncal nyújtottak élményt. Diszlettervezőként „új név” mutatkozott be: Somogyi Józsefnek az első színpadi alkotása, de reméljük nem utoljára, a dobogó háttérben felállított oszlopa telitalálat. A jelmezeket a *Parasztkantátához* is — maga Eck tervezte.

A Pécsi Filharmonikus Zenekar és a Pécsi Liszt Ferenc Kórus (karigazgató Antal György) működött közre, mindhárom műben színvonalas produkciót nyújtott. Ebben nagy érdeme van a vezénylő Mihály Andrásnak, akinek nagy zenei tudását, minden finomságot észrevező karmesteri erényeit eddig is jól tudtuk, de aki ezúttal új oldaláról is bemutatkozott: kitűnő balettkarmestert ismertünk meg benne.

BARTHA LÁSZLÓ FESTŐI VILÁGA

„A művészet nem a láthatót adja vissza, hanem inkább láthatóvá tesz” – jegyezte fel 1918-ban, katonai szolgálata idején Paul Klee. Most, hogy a budapesti Műcsarnokban négy évvel ezelőtt megrendezett kiállítás után, ismét alkalmam volt Bartha László képei között elidőzni, ez a hatvan évvel korábban született Klee aforizma jutott eszembe. Napjainkban vajon mit tesz láthatóvá a modern művészet? A szépség egyetemességét, a teremtés örömét, a gépkorszak mámorát, vagy az emberi faj és kultúra világméretű fenyegetettségét? – A színeket, vonaltalálkozásokat szemlélve figyelmem Bartha László személyére, kívárt, kiküzdött öntörvényű világára összpontosul, és hatalmába kerít az öröm. Bartha László a műcsarnokbeli kiállítás sikere után is tovább festett, s most, hetven évesen is dolgozik, keres valamit, formákat gondol tovább, pontokban, vonalakban, színekben az adott korszakban érvényes emberi és esztétikai igazságot igyekszik megragadni, s mindebben az állandót, az örök törvényt.

Bartha László a világra nyitott, nosztalgikus, sokat álmodó, de mindig a lényegre összpontosító, az élet lényegének a megragadására és felmutatására törekvő művészek közé tartozik. Festészetében több mint egy évtizeddel ezelőtt megszületett a színek szuggesztív áradásába burkolt szintézis, ebben az emberi jelenségről beszél, arról az esztétikai környezetről és szellemi közegről, amelyben az emberi jelenség megnyilvánul. Pasztelkékekben, rianászagga jégcsürrékekben, kohók tüzipirosában, a sárgák sokaságában, az olvadni látszó palackzöldekben, formákban, vonalakban, gótívekben, töredezett arcvonásokban megfogalmazott lényeg egyaránt érvényes, ha a kép címe Jeges Balaton, Őszi erdő, Akt, Nádvágók, Kohász, Tengerparti város, vagy Lészped. Ezek a festmények és a nagyszerű gouache-ok, melyeket a művész ezen a kezdetekre is visszatekintő kiállításon bemutat, nemcsak esztétikai, szellemi gyönyörűséget adnak a tárlatlátogatónak, hanem gondolkodásra is inspirálnak, módot adva valamennyiünknek, hogy a XX. század második felében, huszonkét évnnyire az ezredfordulótól tudatosan lássuk helyünket és helyzetünket a világban.

Amikor 1902 májusában Klee Bernbe érkezett, a következőket jegyezte fel: „... Amennyire előre meg tudom itélni, életem egészét képek töltik majd be... ez nem annyira akarát, mint sors kérdése.” – Szerencsés sors. Ugyanezt elmondhatjuk ma már Bartha Lászlóról, akit a szakma mint könyvvillusztrátort és színpadi diszlettervezőt is a legjobbak között tart számon, de az igazi világa, természetes közege mindig a festészet, a képek teremtése volt. Ez vonatkozik arra az évtizedre is, amikor festményei manuálisan nem, csak képzeletben valósulhattak meg. Bartha László esztétikai világképe, talán a párizsi tanulmányutak hatására is, viszonylag korán kialakult, s lényegi vonásokban alig változott. Ennek a kitartó tudatosságnak köszönhető, hogy festészete az ember világhoz való viszonyát nagyon értően és érzékenyen képes feltárni, színekésztsége, ecsetkezelése jövőt sejtető mélységeket ajándékoz, ámulatba

ejtve közönségét. Bartha László tudatosságában szerencsés, mivel így elkerülte azokat a válságokat, kényszerű korszakváltásokat, a kétféle festések riadt állapotait, melyek sok festőnk pályáját végigkísérték. Voltak évek, amikor a „valóság” értelmezése nagyon leegyszerűsödött, leszűkült, így az „élmény” értelmezése is. Hivatalosan csak jól ellenőrizhető vizuális élményekről illott beszélni. Ezekben az években víz alatt volt sok minden, lent festettek sokan, fejjel lefelé. Amikor aztán beköszöntött a minden értékre figyelő, azokat számon tartó kultúrpolitika, előbukkantak a víz alól azok a művészek is, akik titokban a víz alatt voltak nonfiguratív vagy konstruktív festők. Sokan azonban úgy jártak, mint 1914-ben Klee a 17 napos tuniszi útján. Az ezeregyéjszaka sűrített fényescenciái elvakították, megdöbbenették. Alig hitte, hogy ilyen fények és színek a valóságban léteznek. Klee megbirkózott a fénnel: „Szín és én egyek vagyunk. Festő vagyok” – jegyezte fel. – A színekkel, a nappali fénnel nálunk nem mindenkinek sikerült megbirkózni. Akik víz alatt festettek, fejjel lefelé, nem tudtak mit kezdeni magukkal a színes és fénylő hétköznapi munkarendjében. Bartha László tudatosságával, mindezt elkerülte. Nem volt kék korszaka, piros korszaka, víz alatti korszaka, csak szegény-korszaka. A szegénység, úgy látszik, használ a művészetnek.

A lexikon azt írja róla, hogy posztimpresszionista, majd az absztrakt expresszionista stílus képviselője. Lehet, hogy absztrakt, lehet, hogy absztrakt expresszionista, ha a mű jó, a stílusjegyek felsorolása és azonosítása mellékkörülménnyé válik. Bartha László a kor érvényes hangján szól hozzánk, erős egyéni tehetséggel. Gyönyörű igazat fest Veronikáról, munkásokról, üzemek légköréről, lebegő tengeri városokról, az iszlám misztikus rejtélyéről, magyar erdőkről és szelíd tavakról. Bartha László szereti és érti a színműveket, írók novelláit, első olvasásra eltalálja a szavak színét, a tizenöt-féle zöldet, pirosakat, hatvanféle sárgákat és a százféle feketét. Érti és képileg megjeleníteni az erdők csendjét, a jég fehér feszülését, bárkákat a párában úszva, ahogy bibliai halászként az eget, az ismeretlent, a végtelent közelítgetjük.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

EGRI MÁRIA: A SZOLNOKI MŰVÉSZTELEP

A *Modern magyar művészet* című monográfiájában (1968) Németh Lajos az alapos felmérések egyik legnagyobb akadályának a tudományos forráspublikációk és részfeldolgozások hiányát tartja, de az azóta elmúlt évtizedben éppen a forráskiadások és az összefoglaló részmonográfiák megjelenése lett a képzőművészeti könyvkiadás egyik jeles érdeme. És bár kiadót kaptak erősen vitatható értékű és érdemű monográfiák is (pl. *Haulisch Lenke* könyve a szentendrei festészetről), de szögezzük le már előljáróban, hogy *Egri Mária* tudós érdemű és szépen megválogatott képanyagú, gondosan megformált alakban megjelent könyve nem az ilyenek közé tartozik. A higgadt és tárgyilagos felmérés kiváló érdeme.

A Szolnoki Művésztelep a nagybányai után, a gödöllőivel közel egyidőben (1901/02) alakult, és bár eszménye „nem emelkedett túl a naturalista táj- és életképfestők színvonalán” (Németh Lajos), kicsit elkéssetten a müncheni realizmus és a realistának vélt népeletkép legjelesebb magyar műhelye lett. Igaza van Németh Lajosnak abban (de az értékítélet korántsem vádbeszéd), hogy „a szolnoki telep nem alakított ki olyan sajátos stílust, mint a nagybányai, jelentősége nem is mérhető hozzá”, és „magából Szolnokból is hiányzott a stílust invokáló atmoszférára”, de mindez nem mondhat ellent az igénynek, amely *Egri Mária* tudományos érdeklődésének és munkájának legfőbb jellemzője lehet, és amely a témát hosszú időkre meghatározó monográfia születésének indítéka volt. És bár *Egri Mária*nak bevallottan „nem célja a tények nem ismeretén alapuló elvi tévedéseknek a kritikája”, ugyanígy „a rosszul megítélt Szolnok” védelme sem, a 24 színes és 60 fekete-fehér reprodukcióval gazdag, 227 lapos monográfia egy kissé mégis apológia lett. Olyan forrás- és alapmű, amely szinte igényelte is az apologikus alaphelyzetet, a feltételezett vagy valóságos „helytelen megítélések” elleni védekezést. Mindezek mellett az „alföldi valóság és légkör” hatásainak higgadt vizsgálátát, egyben az alföldi plener tudományos újraértékelésének szükségességét is, de mindez annak a sokszor kétes értékű „nemzeti hagyományteremtésnek” felülvizsgálata is kell legyen, amely Szolnokot vagy Vásárhelyt, az alföldi zsánert vagy tájfestést kívánná monopolizált hazai helyzetbe kényszeríteni. Voltak már hasonló piederasztálra emelő és privilegizáló tendenciák.

Egri Mária munkájának forrásfeltáró és tudományos értéke mellett éppen higgadtsága a legszembetűnőbb, a kutató a megítélések egyetlen lehetséges útját keresi a törékeny limeszekon, természetszerűleg ingatag szélsőségek között.

És feltehetően így abban is egyetérthetünk, hogy ha Németh Lajos szigorú ítéletének (Szolnok „*arculata nem oly tiszta, mint a többi művésztelepet adó városé, Nagybányaé vagy a későbbi időből Szentendréné és Hódmezővásárhelyé. Nem paraszti már, de még nem igazán városi, környéke szép, de nem oly varázsos, mint Nagybányaé, nem oly zárt világ, mint Szentendre, nem oly tiszta képlet, mint Hódmezővásárhely... vannak tehát szolnoki művészek, de szolnoki művészetről, oly értelemben, mint nagybányairól, nem beszélhetünk...*”) helyet is adunk, ez a vélemény nem zárja ki a történeti feldolgozás igényét és szép reprezentációját. Bizony így igaz: Szolnok aligha teremtett iskolát, de éltek itt kitűnő művészek és születtek nagyszerű művek is. Sokáig példamutatóan és remekül működött itt egy művésztelep, a festők és szobrászok munkásságának bemutatása, műveik reprodukciói az albumban megtalálhatók. Egyben összefüggő képet is kapunk töredék-

biográfiák helyett. *Deák-Ébner Lajos, Bihari Sándor, Fényes Adolf* termékeny szentháromságát hirdette monográfiájában már *Genthon István* is, bár megállapítja, hogy a *Szegény emberek*-ciklus korábbi, nem Szolnokon született, és ez a szorzat valóban nemcsak Fényes Adolf munkásságának, de a realista alföldi zsánernek is csúcspontja volt.

A korábbi részleges és sokszor egysikű feldolgozások után (Szolnok művészetével újabban *Kaposvári Gyula, Bodnár Éva, Végvári Lajos, Rideg Gábor, Szabó István* foglalkozott; a Magyar Nemzeti Galéria 1966-os összegező és jubiláris tárlatát sokan értékelték, és bizonyos igy ismétlődik az idei, 1978-as hasonló tárlat után) Egri Mária afféle „rendszerző szándékkal” is rendelkezhetett: a témát valóban előítéletek és meghatározottságok nélkül, összefoglaló igénytel, módszeresen és minden lehetséges forrást felkutatva-idézve dolgozta fel. *Pettenkoffen* megjelenésétől (az osztrák festő először 1852 októberétől tölt itt néhány hónapot) a végre megalakult művésztelep változásain át napjaink szolnoki művészeinek bemutatásáig.

A könyv elején olvasható Bismarck-idézet telitalálat, az osztrák és a későbbi müncheni festők jelenléteinek „egzotikum igényét” kitűnően érzékelteti. A monográfia első nagy fejezete („Az Alföld — a festészet új témája”) ezt az egzotikumkeresést és eredményeit, a „szolnoki hagyományok” geneziséát mutatja be.

Az alföldi zsáner és plener felfedezése Pettenkoffentől Fényes Adolfig valóban egészséges folyamat (akár a barbizoniaké), hiszen „kitörést” jelez, szabadságvágyat az akadémizmusok kötöttségei, a biedermeier miliók béklyói közül. Más kérdés az, hogy a Szolnokon született képek a már korábban meg- és telefestett akadémiákba és szalonokba kerülnek, de bizonyos tágitják a szemeket és irányítják a tekinteteket, a legragyogóbb pillanatokban pedig ez az új szemlélet valóban nagyszerűt és maradandót terem.

A monográfia az első fejezetben foglalja össze a város történelmi és gazdasági fejlődésének alakulását a kiegyezésig (igy a művésztelep megszületésének gazdasági és társadalmi feltételeit, a belső igényt a megszületéshez), majd hasonló korrajzok találhatók minden nagyobb egység elején. A második fejezet a *Művésztelep* történetét idézi fel megalakulásától a második világháborúig, majd a harmadikban a *Szolnoki Művészeti Egyesület* tevékenységét ismerhetjük meg 1901—1950. között, és végül a *szolnoki képzőművészet* alakulását (eltérő fogalmak ezek) a felszabadulástól napjaink helyi képzőművészetéig. A korrekt feldolgozás és elemzések során remek levélrészletek, hivatalos beadványok és iratok, újságcikkek és tanulmányok részletei, az „apparátus”, amelyre a gondos munka támaszkodik. A jegyzetanyag és bibliográfia csak növeli az album tudományos értékét. Szépségét pedig a reprodukciók, köztük *Bihari Sándor* nagyszerű *Dinnye-évoje*, *Perlmutter Izsák* szinte fauve *Szobában ülő lánya*, *Kosztai József* remek *Cigányputrikja*, *Mihalik Dániel Parkrészele*, *Jávor Pál Cigánylánya* ragadta el leginkább a recenzenst, *Zombory Lajos Jégchordása*, *Zádor István* egy-két korai, szingazdag festménye, *Simon Ferenc Küzdelem* című kisplasztikája, *Nagy István Számadója*, *Szerelmespárja* az egyidejűen látott tárlaton is. Számomra a reprodukciók és a tárlat közös tanulsága az, hogy Szolnok éppen ott lesz szép és eredeti, amikor néhány itt időző művész Párizsból ide kerül, a maga szelidebb fauveizmusát teremti meg. Szingazdag képvilágot az akadémikus zsánerek helyett.

És elragad az a megbecsülésre méltó lokálpatriotizmus is, amely hasonlóan értékes és gazdag monográfiákat terem: példaként szolgálva mindenki előtt. Egri Mária könnyű helyzetben volt: a megidézett művek szinte mindegyike a szolnoki *Damjanich Múzeumban* található, a monográfia egy sokesztendő múzeumi munka (igy a tárlatok is) következetesen alakított eredménye lehet.

Mi egy „iskolát reprezentáló” könyv helyett a sokféleségével is színes albumban lapozgathatunk, a képek előtt a kutató munka gazdag eredményeinek és rátermettségének aranyfedezete. Forrásértékű feldolgozása, adatok sora és pontos apparátus a manifesztációs indulatok vagy anekdoták helyett.

Az egykori „leruccnások” után Szolnokon 1901—02-ben a Tisza árterében

12 műterem született, megalapozva egy város és egy táj művészetét. Példaként szolgálhat már ez is. És minden további, ami ezután a monográfiában olvasható: *Egri Mária jó ügyet szolgál, és módfelett józanul.*

Kár, hogy az album utolsó reprodukcióin jelentkező helyi művészek még a korábbiaknál is kevésbé egységes hangulatot árasztanak, a művekben „Szolnok” alig jelentkezik, végtére még az a kevés sem, ami itt hagyománynak nevezhető.

Megnőtt a „csak átvonulók” forgalma is a városban, nehéz helyzetbe sodorják így az eljövendő évtizedek új monográfusait. Az elmúltak krónikása könnyebb helyzetben volt, bár témája sokféle buktatót rejtegetett. Sikerült hidakat építenie. (*Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata.*)

G. AGGHÁZY MÁRIA: OLASZ ÉS SPANYOL MESTEREK SZOBRAI

A budapesti Szépművészeti Múzeum régi szoborgyűjteménye az épület második emeletén található (Leonardo híres Lovasával, ez a néhány esztendeje összeült nemzetközi kongresszus szenzációja lett), így néhány ismert darabján kívül csak kevés művét tartja számon a hazai közvélemény. A kitűnő művészettörténész összehasonlításának, tanulmányának és elemzéseinek legnagyobb érdeme, hogy az érdeklődéshez közelebb kerül a gyűjtemény sok remek darabja, és bár egy újabb felfedezés szinte szerényen húzódik meg a bemutatott művek között, mégis nyilvánvaló: ezúttal egy már bizonyítottan eredeti Verrocchio-alkotást is láthatunk, a firenzei mester *Koporsójából kiemelkedő, oldalsebét mutató Krisztusát*. Az eddig csak Verrocchio iskolájából származtatott mű egy nagyobb szoborcsoport egyetlen nálunk őrzött darabja, és Balogh Jolán „alapos gyanúja”, korábbi azonosítása után e kötet összeállítója tette egyértelművé a *Pulszky Ferenc* által 1862/66 táján Firenzében vásárolt terrakotta eredetét. Így a kedves *Putto dell'innel* — bronz (Borsos Miklós kedvenc szobra) és egy *Térdelő gyermek Keresztelő Szent János* mellett (ez festett terrakotta, és mindkettő Verrocchio követőjétől datált alkotás) már egy valószínű és bizonyíthatóan a Mester kezétől született mű található a gyűjteményben, hasonlóképpen az album lapjain.

De az új bemutatásban *Leonardo da Vinci Lovasszobra* is további elmélyült elemzést kapott: a tanulmány szerint *I. Ferenc* francia királyt ábrázolja egy lovagi bajvívás hőseként, és a művész egyik utolsó kisplasztikai alkotásának tekinthető.

Az egykor Rómában tanuló *Ferenczy István* nagyszerű érzékkel és tájékozottsággal rendelkezhetett, hiszen 1914-ben az ő örököseitől kerültek közgyűjteménybe a Múzeum ma is legszebb és talán legértékesebb, érett reneszánsz darabjai. Az ismertek mellett kedvencünk még *Andrea Riccio* alkotása, egy *Európe elrablása*-csoport, amelyen a felháborodott lány lendületes öklcsapásokat mér a kinjában felbőgő Zeusz-bika fejére. Hősnőnknek láthatón nincs inyére a jövőző szerep.

Többek mellett ugyanígy *Ferenczy István* gyűjteményéből származik egy bőszülten támadó bronzoroszlán is, „a szépműves mesterségek első hazai művelője” kedvelhette a mozgalmas szoborjeleneteket. Hasonlóképpen izgalmas *Francesco Fanelli* két kisbronz — a *Vadkanvadászat* és a *Bikaviadal* —, bár a mai kollekciónba nem *Ferenczy* révén jutott.

Az album bevezetője inkább összefoglaló jellegű tanulmány, melyben a művészettörténész (szívesen lapoztuk korábbi Leonardo könyvét is) a trecentotól a cinquecentoig kíséri végig az olasz kisplasztika történetét. Ott időz tovább, ahol a história a budapesti gyűjtemény egy-egy darabjához szorosabban illeszkedik. Szívesen olvastuk a könyvben a firenzei *Battisterio* kapuzatainak történetét, az 1401-es pályázat krónikáját, jól csengő és a fülnek is kellemes olasz nevek a hét pályázó között — *Lorenzo Ghiberti*, *Brunelleschi* a győztesek —, de egy pályázati darab, *Lucca della Robbia Krisztus és Tamás-terrakottája* (az *Orsanmichele* egyik fülkéjébe szánta az alkotó) a budapesti gyűjteményben, így az albumban is látható. És van itt még az első kapuzat pályaművei közül egy: *Andrea Pisano* márvány *Madonnája*, amely egykor Firenzében állt.

A Múzeum kollekciójának zömét *Pulszky Károly* 1894/95-ös itáliai vásárlásai adják, nemes darabok az ekkor idekerültek között. A nemzetközi gótika olasz ágának „lágy stílusa” érződik legkivált az ekkor ideszármazott alkotásokon, a sienai kliszasztikák eleven színességét kitűnően adják vissza a reprodukciók. A meghatározásokban *Meller Simon*, *Balogh Jolán* és a kötet írójának olykor feltűnően izgalmas és érdekfeszítő „nyomozati eredményei”.

A szoboranyag külön érdekessége, hogy jórészt alig restaurált darabokból áll; az értő kezek eltűntették az egykori gyenge kiegészítéseket, s így a művek eredetisége élvezhetőbb. Vannak a gyűjteménynek 1940 körül és később vásárolt szép darabjai, néhány mű mögött nemes adományozó áll. Az ismertebb anyagból kiemelni *Matteo Civitale* szépen színezett terrakotta mellszobrát; nemes mélabú sugárzik a *Szent nő* lesütött pillái alól, fejtartásában egy nagy művészet ígérete. Kár, hogy az elemzésekben inkább az alkotók kilétét bizonyító eljárások állapotairól olvashatunk.

A végül megidézett négy spanyol szobor az újabb szerzemények közé tartozik. Mindegyikük remek és atmoszférát teremtő alkotás. A naiv művészet bája egy a 13. század végéről származó *Mettercián*, ugyanígy egy barokk *Siró evangélistán*, pedig 400 év választja el egymástól a két alkotást.

A kötet gazdag irodalomjegyzéke a tudományos érdeklődést elégítheti ki, mi a színes felvételek jó minőségében és *Szántó Tibor* szép tipográfiájában gyönyörködünk. A jó reprodukciók szinte új világításban mutatják a többnyire apró szobrokat, amelyek legtöbbje színesre festett fa, terrakotta vagy más anyag. Még a bronzoknak olykor mesterségesen zöldellő patinája, a márványok színes áttetszősége is újszerűen hat. Mások a fény-árnyékok, a festett tekintetek eredetibbek, plasztikusabbak az arcvonások is.

Az album egy két kötetre tervezett reprezentáció első fele. Érdeklődéssel várjuk a folytatást, és szívesen látnánk hasonló színvonalon más gyűjtemények (Esztergom, Eger stb.) hasonló szépségű kisplasztikai albumait.

PIERRE JOLY: PIERRE SZÉKELY

„Szép az, ami hasznos számunkra, aminek révén, ha csak egy pillanatra is, megragadhatjuk azokat a bonyolult és ellentmondásos kapcsolatokat, amelyek közöttünk és a világ, közöttünk és a többiek között feszülnek; segítségünkre van abban, hogy megértsük magunkat mint az univerzum részét. Ha elfogadjuk ezt a meghatározást, el kell ismernünk, hogy elfelejtettük a szépség használatát. Újra meg kell hát tanulnunk a szépséggel élni, és rá kell ébrednünk, mennyire szükségünk van a művészetre. E meghatározás alapján kiküszöbölhetjük a művészetről mint különleges lényről kialakult elavult, romantikus képet. A művész ugyanazt keresi, amit mindannyian, a tudást...” — hirdeti a szép album bevezetőjében a *L'Oeil*-ből és több hasonlóan kitűnő más monográfiák szerzőjeként jól ismert *Pierre Joly*. Kissé talán nehézkesen fordított definíciója elgondolkodtató, a művészetszociológiai divatok idejében akár a kortársi képzőművészetek filozófiai alapállása lehet. Hiszen a művészet szerepéről és hasznáról nyilatkozik, a legfőbb értéket a *tudás keresésében*, az erre való serkentésben találja meg. *Joly* programot talál a művészetben, így a művészetek befogadásában is.

Feladatunknak ezúttal csak annyit tekinthetünk, hogy azt vizsgáljuk, hogy *Pierre Székely* (Budapesten először 1970-ben, a 20. századi magyar művészek külföldön című reprezentatív és emlékezetes tárlaton szerepelt, önálló bemutatója a Múcsarnokban 1972 augusztusában, az Esztergomi Vármúzeumban 1977 nyarán volt, néhány műve a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításán látható) itt kitűnő fényképekkel bemutatott művészete mennyire felel meg ennek a „programnak”, mennyiben ihlette és követi az idézett meghatározást. És már az első megközelítésben feltűnik az esztéta és a szobrász kölcsönössége, a művek és az elemzés igazolják a jelzett törekvéseket.

Az ötletgazdag és értékes Joly-tanulmány Székely művészetét az idézett alapállásból példaadó sikerrel közelíti meg, majd bemutatja a húsz esztendeje bárátként tisztelt szobrász életútját és alkotásait. Joly szerint a görög plasztika lényege az, hogy benne az ember legyőzte a külvilág jelenségeitől való félelmét, a modern művészetnek pedig az „önmagával szembekerülő ember félelmét” kell ábrázolnia, következőképp legyőznie. Új harmóniakat kell teremtenie, ehhez pedig új formák szükségesek. *Pierre Székely* ilyenek teremője lett.

Joly megítélése szerint ebben a folyamatban hőse a *plasztikai jelet* fedezte fel, ez lett új harmóniakra törő — vagy éppen a diszharmoniókat ábrázoló — szobrászatának egyik lényege. Az okfejtés tételei valóban élvezetesekek, tetszetősekek a bizonyítékok, valóban így lehet. A táblákon bemutatott jónéhány alkotás ennek a felfedezésnek eufóriás örömeiben foganhatott. Így pl. a *Totem* vagy a *Kozmikus ember*, a *Gondolat szférája*, a *Hajnali ének*, a *Goya szeme* című művek, leginkább a *Város jele* Vernonban, a mexikóvárosi *Kétfalú Nap* és a többiek. Az *Életkorok meditációs kertjének* gránit szoborcsoportját Valentonban akár a „jelek kertjének” nevezhetnénk, tovább fűzve Joly gondolatmenetét.

Székely meg is írta a maga „*Lapidáris manifestumát*”, melyben meghirdeti az „irodalmi anekdoták nélküli képzőművészet” alapelveit, a jelek szobrászatának új korszakát. És ennek a gondolatkörnek találta meg a „*lángtaragásban*” a maga sajátos formaképzését és koreográfiáját is, ahol szinte a természet általa fel-szabadított erői alkotják meg a „jelet”, a művész lehetővé teszi a „négy alap-elem” (föld-víz-tűz-levegő) összeműködését, maga az erők irányítója és közvetítője, ily módon a természet része lesz azbesztruhában, akár Dániken egykor volt istenei.

Székely formaképzésének másik lényege a szobrászat és építészet új kapcsolatait, új oldalait közelíti meg: a szobrász nem „diszit” csupán, hanem az épület teljes architektúrális formáit teremti meg. „*A szobrászat ötven éve tudja, hogy a taragott forma az épített forma közeli rokona...*” — írja Joly (*Le Corbusier* Ronchamp-ban és másutt ezért a felismerésért a másik oldalról tett valamit), Székely a rokonságot a plasztika oldaláról vállalja újítóként monográfiája szerint. Művekkel maga is, érdekes és szép épületegyüttesek — a valenciennes-i *Karmelita kolostor*, a Beg Meil-i *üdülőfaló*, egy seoburg-i *családi ház*, jónéhány játszótéri alakzat stb. — nemcsak artisztikus felismeréseket, de rokonszenves szociális szándékokat igazolnak, új pszichikai hatásokat keltő kollektív lehetőségeket.

A legutóbbi esztendő új Székely-terve pedig a „*Művészetek Útjának*” megteremtése Európában, ezen az úton műalkotások közössége és egybefüggő vonala jelezne az alkotók és nemzetek összetartozását, az út mentében felállított plasztikai jelek lennének a gondolat megvalósulásai. A szobrász nem kevés új munkája már ebben a gondolatkörben fogant, így pl. az Ausztriában látható *Öröm*, de így készültek már a villányi alkotások is.

Nem ez az első monográfia Székelyről, az első *Bernard Dorival* írta még 1969-ben, de ebből az utóbbiból sajnos hiányzik az életút állomásait, a tárlatokat jegyző dokumentáció, így a bibliográfia is. Pedig Székely egy-egy új alkotásának mindig „nagy irodalma” van, hasonlóképpen tárlatainak hatása is.

Pierre Joly és *Véra Cardot* kitűnő felvételei (köztük néhány színes) olykor erősen csalókák, mivel környezeti méretűre nagyítják a közlőrl fényképezett, valójában alig félméternyi kisplasztikákat: a mű és környezete így sajátos szimbiózisba kerül. És hiányoljuk a bemutatottak közül a budapesti tárlaton (Műcsarnok, 1972) annyira megkedvelt alkotásokat, így az *Univerzumot*, az *Isztárist*, az *Életerős*, az *Odaadás*, a *fő címűeket*, a Karinthy Frigyes emlékére csiszolt szürke-márvány *Agyat*, mellőlük a Szépművészeti Múzeum *Mérlegét*, vagy a *Kékgolyó utca* című kedves kisplasztikát. De úgy tűnik, ezek már egy lezárt korszak alkotásai. És nem jegyzi az album Székely jelentős éremművészetét.

A tárlatok és az album közös tanulsága előttünk az lehet, hogy *Pierre Székelyben* nemcsak egy kitűnő művészt, de egy rokonszenvesen és szociális tendenciákban is gondolkodó embert tisztelhetünk. Monográfiájában „a szakma mes-terét”. (*Corvina*)

Szerelem

Örökké építkezem

*Ahány táj,
mindenhová házat, horgonyt, erődöt,
védtelen sátorlapot*

*Nem érhet meglepetés,
a letelepedési kérelem éjjel-nappal a zsebemben,
minden címre*

Megbocsáthatatlanul szeretem a földet

Nincs erőm megcsalni egyetlen pontját sem

*Ha megállnék,
a felszarvazott tájak bosszúja ölne meg*

*Így is –
hitegetés minden pillanat*

Útközben lakom

Így őrzöm a hűség látszatát

*Mégis, itt kell hagynom;
atomjaimra szedne különben*

Úrutazás

*Ablakból a négyszögletű táj,
az egyirányú szél;
menetkész fák, bokrok*

Millió éves

*Lapult orral
egy arc nyomódik az üvegre,
nézi*

*Ablakból a négyszögletű táj,
az egyirányú szél;
menetkész fák, bokrok*

Millió éves

Esti térkép

*Zene a falon túl,
kikapcsolt konnektor*

*A szoba közepén áll,
a kialudt lámpa fénykarikáját nézi*

*A hamutartóban csikkek,
tárgyak szanaszét,
felejtett mozdulat sorkatonái*

Kint ténylik az asztal

*Egyszerre rengeteg emlék dől rá,
mind egymásra préselődve,
társtalan púp
az évek kollektív vízszintesen*

Megismeri a kezét

*Lába kiviszi a konyhába,
vizet iszik,
de az sem segít,
a csap is introvertált*

*Amíg visszabotorkál,
látja, ahogy lefelé lépked a lépcsőn,
és visszaint magának*

*Egy pók menekül a parketten,
senkise üldözi*

Helyzet

*Szurdik sárga fala közé préselt nyárkivonat
Rezzenéstelen a dögyszag*

*Főnt akác és ecetták
hanyatt kinyúló rönk-comb;*

*kimosott gyökérpofák
kimosott gyökérszakálla*

*Lent korcs kutya kapaszkodik a földbe
s reszket, de nem ereszti*

A kerékvágásokban kék glisszandó féknyom

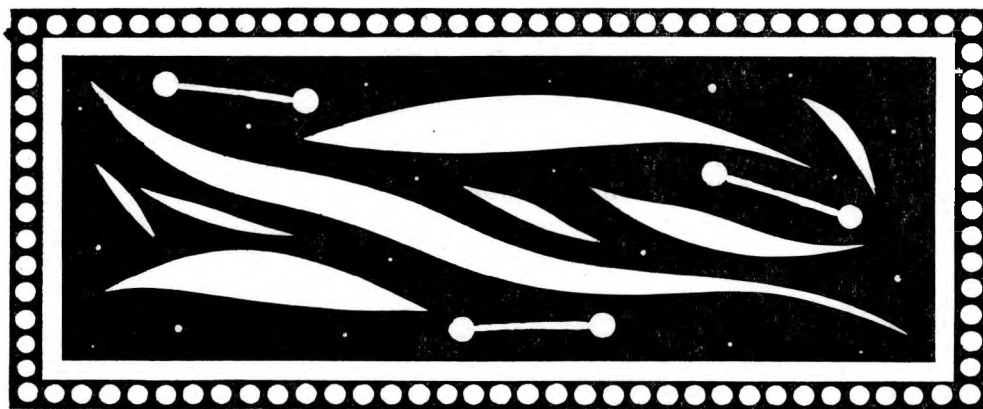
Már a holnapi csend is itt van

*Az üreges falon
nagy zsákmányolt tény-pajzs,
kemény,
arany-zöld legyekkel
kiszegecselve*

A tartalék pihenője

Az út itt vezet Hozzá

Egérlyukban rothad

ÍRÓSZOBÁM

RAKOS SÁNDORRAL BESZÉLGET MEZEI ANDRÁS

(Elhangzott a Magyar Rádió műsorában 1978. április 9-én.

A sorozatot Albert Zsuzsa szerkeszti.)

Jelentős költészet és nem kevésbé jelentős műfordítói tevékenység: Rákos Sándor életműve szolgáltat jó ürügyet arra, hogy mai írószobájában felkeressük s együtt közlekedjünk térben és időben élete írószobái között.

— Az első írószobád távolába nem láthatok el, hiszen te 1945 előtt is költő voltál, azt az egykori írószobádat előhivandó, hadd vigyelek bele egy játékba. Itt van előttünk a Meztelen arc című válogatott versesköteted, melyik a legkedvesebb versed a régiek közül?

— Kapásból talán az Átkozott, ki olvas című versemet választanám. Éspedig azért, mert nemcsak egy adott korszak, hanem önmaga keletkezésének belső ellentmondásaira is élesen rávilágít.

— Mikor írtad ezt a verset?

— A vers 1944-ben fogant, de csak 1945-ben írtam le, tehát utólag.

— Dehát azért mondjuk meg a hallgatóknak, hogy miről szól ez a vers. Esetleg elmondanád, vagy felolvasnál belőle egy jellegzetes részletet? Talán a végét.

En itt a földön telepes valék, ki
saját lelkemben sem leltem honom,
ezért magam s minden iránt, mi illet,
lebírhatatlan undor torkomon,
s mert végét vetni mégis gyáva voltam,
éltem s írtam, noha nem volt szabad:
utód ha olvas, átkul szálljanak rá
a semmisülést gátoló szavak!

— Sanyi, nagyon szép ez a vers. Olyan gondolatom támadt most, hogy újra olvastad a végét, mintha rokona volna Radnóti Miklós Oly korban éltem én című versének. De Radnóti abban az „oly korban” írta, te pedig mikor?

— 1945 tavaszán.

— Mit csináltál akkor, hol volt az írószobád?

— Nagyon sok helyen. Egy vidéki lap szerkesztője és mindenese voltam, utazgattam tehát le és föl egy tiszántúli vármegyében, rengeteg gyakorlati tenni-valóm volt, részt vettem például a földosztásban és egy újjáéledő város mindennapjainak sokféle tevékenységében.

— Melyik volt az a város?

— Nyíregyháza.

— Tehát Nyíregyházán ért a felszabadulás?

— Igen. És nyíregyházi éjszakákon írtam az első kötetem verseinek túlnyomó részét.

— Hol írtad ezeket a verseket, hol laktál akkor?

— A Bujtos nevű városrészben, nádasok, téglavető-gödrök, nyír- és nyárfaligeteskék szomszédságában. Valamikor Krúdy hősei párbajoztak itt — az én

diák és újságíró koromban már megkopott a romantikája: a városból kiszorult, gondokkal küszködő szegényemberek laktak a környéken. Apám kis házat vett a Bujtoson, de halála után el kellett adnunk, s szoba-konyhas lakásba költöztünk anyámmal — ez a bujtosi szoba-konyha, illetve éjszakánként a konyha volt akkor az én „dolgozószobám”.

— *És ha kinéztél a „dolgozószobád” ablakán, mire láttál, most vedd egy kicsit képletesen is.*

— Ha mondhatom így: „lelki szemeimmel” rettenetességekre láttam, a múlt szörnyűségeire, romlásra, mindazokra a borzalmakra, amiket hónapokkal azelőtt éltünk át, „testi szemeimmel” pedig a bujtosi tóra, jegenyefákra, egy szegények lakta városrésznek az éjszakájára, és megint csak a „lelki szemeimmel” arra a bizakodásra is, amely akkor már betöltötte a szegények álmait.

— *Én azt hiszem, hogy ez a „szegények” kulcsszó a költészetedben, de hát ne fussunk előre, nyilván láttad a szegényeket, a tegnap szegényeit, a parasztokat, nyilván láttad az örömeiket is.*

— Természetesen.

— *És hogy van az, magyarázd meg, hogy amikor túljutott a költő a megrázkódtatáson, amikor már az országépítés lázában él, akkor jönnek ki belőle a megrázkódtatás élményei?*

— Azok az élmények az elviselhetőség végső fokát is meghaladták: védekezett a lélek befogadásuk ellen. Viszont a művészetnek, a költészetnek mégis az a hivatása, hogy befogadja az élményt, bármilyen élmény is az, sőt ne csak befogadja, de meg is örökítse. Azért olyan ellentmondásos ez a vers, azért átkozza meg jövőendő olvasóit, mert létrehozásával kinzóan önellentmondásos feladat elvégzésére kényszerült a költészet. Kénytelen volt nemcsak befogadni, hanem megörökíteni is azt, ami ellen teljes valójával tiltakozott.

— *Aki igazán ismeri a költészetet, akár a te költészetedet is, az tudja, hogy a versnek, a jó versnek több rétege is van. Lehet-e tehát egyértelműen azt mondani, hogy ez a vers a múltból íródott?*

— Semmiképpen. Egyetlen vers sem íródik csupán egy valamiről. Nem fér annyi sugár a fizikus lencséjébe, ahányféle rezdülés a vers fókuszába sűrűsödhet. Vagy ha a réteg-hasonlatnál maradunk: akárcsak a földkéreg egymás alatt-fölött a leleteket, úgy rejtheti a vers rétegeződése a belé örökített — bármikor kibontható — üzeneteket. Szerintem egy múltból szóló versben, ha igazi, a jelennek a jelenről és a jövőnek a jövőről is kell üzenetet találnia.

— *Jut eszedbe valamelyik emlékezetes újságcikked vagy riportod? Mi volt a lap címe?*

— Magyar Nép volt a lap címe. Az egyik legemlékezetesebb, a tiszánagyfalui földosztásról szóló cikkemé pedig: Így történt az első földosztás Magyarországon. Mi szentül hittük, hogy valóban ez az első, de később kiderült, hogy több első földosztás is volt Magyarországon, ami persze semmit nem von le ennek a cikknek a hiteléből. Akkor még meglehetősen gyenge lábon állt a hírközlés, s nem tudtunk arról, hogy egyidőben több helyen is történik ugyanaz az esemény. Mindenesetre a maga nemében mégis első és egyetlen volt, és olyan megrendülés, amit nem lehet elfelejteni, amíg csak élek.

— *Emlékszel az újságra, a cikkekre?*

— Az újság, rózsaszínű csomagolópapíron, emlékezetem szerint kétszer vagy háromszor jelent meg hetenként. Mi, újságírók, fizikai munkájában is részt vettünk a lapcsinálásnak, cipeltük a papírbálákat, hajtottuk a nyomdagépet. Emlékszem a megismételhetetlen kapcsolatra is — azóta sincs ilyen köztem és az olva-

sóim között —: elkészült a lap, még szinte meleg volt a frissességtől, a rikkancs rohant ki vele a szerkesztőségből és ott a sarkon kapdosták el a kezéből és olvasták. Amit néhány órával azelőtt írtam, egyszerre eseményé, napihírré vált.

— *Írtál-e olyan verset akkoriban, mely az akkori időkről szólott?*

— Emlékezetem szerint nemigen.

— *És Az eb válaszol, az később született?*

— Akkor született, de lényegében ez is az előző korszakhoz, a háború iszonyatához kapcsolódik. Egyébként az utolsó harmadát vagy negyedét már Pestre költözésem után írtam.

— *Tehát ez a vers, te tudod csak egyedül, magába foglalja azt a cezurát is, hogy Nyíregyházát otthagytad, feljöttél Pestre. Mikor történt ez?*

— 1946 júniusában.

— *Miért jöttél fel?*

— Hát erre nehéz válaszolni. Valahogy szűknek éreztem Nyíregyházát.

— *És mit csináltál Budapesten?*

— Ha nagyon profánul akarnék válaszolni, azt mondhatnám, hogy nyomorogtam. Legalábbis az első időkben. Mivelhogy elég nehéz volt itt az élet akkor, nemcsak egy polgári foglalkozás nélküli költőnek, hanem mindenkinek. Első kötetem, *Az eb* válaszol, a Művészeti Tanács támogatásával jelent meg, Kassák Lajos közbenjárására.

— *Miért adtad ezt a furcsa címet a kötetnek?*

— Volt egy ilyen című vers a kötetben — hiszen már említettük — és barátaim, fiatal költők, rábeszéltek, hogy ezt válasszam címadónak. Megbántam később, mert nagyon is frivolnak érzem.

— *Szeretted ezt a verset?*

— Igen, csakhogy címadó versnek mégis bizarr. Semmiképp nem tanácsolnám ma egy fiatal költőnek, hogy ilyen címmel indítsa az első kötetét.

— *Volt benned valamiféle nosztalgia az avantgardizmus iránt?*

— Nem is nosztalgia volt ez, egyszerűen benne éreztem magam. Mint ahogy a Nyíregyházán, meg a nem sokkal később Pesten írott versek, valamiképp az egzisztencializmussal is rokonságot mutattak. Nekem fogalmam sem volt akkor az egzisztencializmusról, mint filozófiai vagy művészeti irányzatról, de a létbizonytalanság benne volt a kor levegőjében, és aki elég érzékenyen élte a kort, az különösebb elhatározás vagy elméleti megalapozás nélkül is ráérezett erre.

— *Volt írószobád Budapesten? Hol laktál?*

— Budapesten sokáig nem volt írószobám. Persze, költőnek írószobája lehet a városliget is, vagy egy utcai pad is, vagy egy kávéházi asztal is, vagy egy vasúti váróterem is, sőt azt hiszem, ezek a legjobb írószobák.

— *Az olvasó, kötetedet lapozgatva, megtalálja a Férfikor című versedet, az azonos című kötetben. Ha jól tudom, 1951-ben írtad. Vállalod-e ezt a verset még ma is?*

— Természetesen vállalom.

— *Én is úgy érzem, hogy nyugodtan vállalhatod. Mégis, mi a véleményed ma, hogy látsz rá erre a periódusodra?*

— Könnyű ma ítélkezni e fölött a kor fölött, és az irodalomtörténeti korszak fölött is. Most, amikor már nem nehéz okosnak lenni, mert megfelelő tá-

volságból látjuk a dolgokat. És a távolság bizonyosfajta biztonságot is ad, bizonyosfajta kritikai tévedhetetlenséget is.

— Ez volt a sematizmus kezdeti periódusa, hadd olvassam fel az utolsó szakaszt ennek a versnek:

*Kemény évek után, s újabb kemény évek előtt,
hazám, soha, egy percre se adj nekem pihenőt!
Életem, melyet gyilkosok golyója meghagyott,
veled együtt gazdagodik. Harminc éves vagyok.*

Optimista vers, olyan, amely bíz a jövőben, sőt a jelenben is. Harmincadik születésnapodra írtad. Ez volt az a pillanat, amikor a jót láttad, csakis a jót?

— Igen. Az Átkozott, ki olvas, meg Az eb válaszol teljes sötétsége után úgy éreztem, olyan korba érkeztünk, amikor a jó a lényeges és nem a rossz.

— Te, aki Nyíregyházán földet osztottál, te, aki, nem szeretem ezt a szót, mindig emberközelen, valóságközelen éltél, mit csináltál ebben az időben?

— Nagyon sok író—olvasó találkozón vettem részt, sokat utazgattam az országban. Akkor azt hittem, hogy ezek az író—olvasó találkozók mind egy-egy kis ablak a valóságra. Ma úgy látom, hogy eléggé mesterkéltnak voltak, úgy és annyit mutattak meg, amennyiből nem lehetett pontosan megállapítani az akkori valóságnak bonyolult összetettségét. Én nyugodt lelkiismerettel hittem, hogy ismerem az országot, rengeteget utazom, emberekkel találkozom, tehát ellenőrzöm azt, amit elméletileg igaznak érzek, viszont nem voltak teljes érvényűen hitelesítettek azok a mértékek, amikkel ellenőriztem, és erre csak később jöttem rá.

— Sándor, valami furcsa jelenséget vettem észre: azt, hogy te már indulásod pillanatában nem csatlakoztál tulajdonképpen egyetlen csoporthoz, vagy irányzathoz sem, holott egy fiatal költőnél különösen természetes lett volna ez. Azt sem hallottam veled kapcsolatban, hogy népi írónak tartanának, polgári írónak tartanának. Lehet, hogy semmiféle dobozba nem fértél bele?

— Valóban így van, azt hiszem.

— Ha azt kérdezné valaki, hogy minek tartod magad, mit válaszolnál?

— Költőnek tartom magam.

— Ha most a következő periódusodból rá kéne mutatni egyetlen versre, melyik lenne az?

— Nem könnyű a választás. S még mielőtt rátérnék, el kell mondanom, hogy az előző periódus után nagy cezúra következett az életemben. Egy betegség, amely egész addigi sorsomból kivetett.

— Mi volt ez?

— Nagyon leegyszerűsítve: szív- és idegbaj. Engem ez a betegség és a nyomában kijutott hányattatások igen mélyre vetettek. És lehetővé tették, hogy alulról nézhessem az életet. A kitagadottak, a kiközösítettek szemével. És tulajdonképpen akkor jöttem rá arra, hogy sok mindent illuzórikusan, vagy hamisan láttam az előző években. Ennek az időszaknak egyik jellemző verse a Gyalogút.

— Megkérhetnélek, hogy olvass fel belőle egy-két részletet?

*Csöppre csöpp gyűl. Kacatok nőnek hozzád.
Ezeregy tárgy — mindet félteni kell.
Testéhez láncol a zsarnok tulajdon
bünnél szörnyűbb kötelékeivel,*

és kényszerít, hogy lelked ellen élj,
lealjasít, mint világrossza nő,
elad, becsap, megcsal — porig aláz
önmagad és az igazak előtt.

.
.

Hát csak vigyázz! Ma még szabadon jársz-kelsz.
Nincs lábadon béklyó, amely lehúz.
Hajadonfőtt, egyetlen szál ruhában
haladsz, bölcsen vezet a gyalogút,

s bár kölcsön-ágyban alszol s kölcsön-asztal
lapján kopognak súlyos verseid,
éjed rokon-életek illatával,
napod lombok aranyával telik.

.
.

Ennél többet, te költő, mit kívánsz még?
Bitang csaló vagy, ha ez sem elég!
Reád nem a kincstárkulcsokat bízta,
de a világ lelkiismeretét,

merj hát az lenni, ami rajtad kívül
feltétel nélkül soha senki nem mer:
gyerek, örült, szent — bárminek nevezzék —
egészen férfi és egészen ember!

— *Mit adtál től tulajdonképpen korábbi nézeteidből, a Gyalogút című versed tanúsága szerint?*

— Nézd, miután az említett megrázkódtatás során rájöttem, hogy a kollektív üdvözülésnek napfoltjai, erős napfoltjai is vannak, ösztönösen az egyéni üdvözülés útját kerestem. Így találtam rá a Gyalogútban kifejtett üdvözülési módra, amely azt javallja a költőnek, hogy szerzetesi szegénységben, egyszerűségben, szolgálatteljesítésben éljen, mondjon le a világi hiúságokról, és mintegy lelkiismerete legyen az emberiségnek, a társadalomnak. Én ezt nagyon komolyan vettem, nemcsak beszéltem róla, hanem éltem is, valóban kölcsön-asztalnál írtam, és kölcsön-ágyban aludtam és számomra őszinte kiteljesedést jelentett ez az életforma.

— *Hányban írtad ezt a verset?*

— 1955-ben. S volt egy olyan időszak, körülbelül a hatvanas évek közepén kezdődött, amikor rá kellett jönnöm, hogy ennek a hitvallásnak szó szerinti betartása óhatatlanul szembeállít a társadalommal, a társadalom alapvető fejlődésével.

— *Miért gondoltad ezt?*

— Mert csakis szektáns különként, egy nem túl rokonszenves pozírság látszatát is vállalva lehetett volna továbbra is fenntartani ezt az életformát. Szembeüszva egy egész társadalom, egy egész nép egészséges törekvéseinek — a régi szegények jogos vágyait hátukon hordozó — hullámaival.

— *Konfliktust jelentett ez az életedben?*

— Igen súlyos konfliktust. Én ma is egy szigorú szerzetesrend kivételezett tagjának érzem magam. Meghatározott okokból, bizonytalan időre fölmentettek a szerzet kemény szabályai alól és megengedték, hogy másként éljek. De én tudom, ébrenlétben és álmomban egyformán tudom, hogy tagja vagyok a szerzetnek. A szabályok felfüggesztve is szabályok — ha megszűnik a kivételezett-ség állapota, bármelyik pillanatban visszakaphatják régi érvényüket.

— *De mi ez a szerzet? Talán a szegények szövetsége?*

— Igen.

— *Melyik lenne a következő versed, amit megjelölnél?*

— Talán, mint leginkább ide illőt, a Szegények vonulását.

— *Örülök neki, mert én is erre gondoltam. Nem voltak neked akkoriban a szegénységről valamiféle tolsztojánus elképzeléseite?*

— De, föltétlenül. Én a szegénységet valami kortól, társadalomtól független, örök etikai értéknek tartottam, és bizonyos módosításokkal ma is annak tartom.

— *Mik ezek a módosítások?*

— Az egyik módosítás: ha az ember azonosítja magát egy társadalmi renddel, annak fejlődésével, nem járhat homlokegyenest ellenkező utakon, mint amelyeken az jár. Különösen olyan valaki nem teheti ezt, akinek feladata, hogy a közösség életérzését fejezze ki — már pedig a költőnek ez (is) a dolga. Ha én a mostani helyzetemben tépettingűen és meztláb jelennék meg egy fogadáson, ez mindenben túl mérhetetlen izléstelenség is lenne. Tehát nemcsak etikai, hanem izlésbeli kategóriáról is szó van itt. Még hozzá olyan értelemben, hogy éppen etikai megfontolásból nem szállhatunk szembe egy általunk tisztelt közösség megalapozott izlésnormáival. — A másik módosítás: arra is rájöttem közben, hogy a szegénység, mint életforma, mint életérzés, vertikálisan rendkívüli módon gazdagíthat, de horizontálisan föltétlenül leszűkít. Becsukja a világ kapuit. Túlságosan egy helyre, egy bizonyos szűk körre rögzíti a szellem tekintetét. Márpedig bárki embernek és a költőnek különösképp nem az a feladata, hogy leszűkítse magát, hanem az, hogy kitágítsa, föl szabadítsa, hogy minél több kaput nyisson ki a világból.

— *Ebben igazad van, Sándor, de egy kicsit úgy beszélsz most is a szegénységről, mintha az választható volna. Érdem-e a szegénység önmagában, akkor, ha nem választható? Egyáltalán hol kezdődik az érdem, az etika?*

— Az etika az önkéntes vállalkásnál kezdődik. Évszázadokra, évezredekre visszamenően igen sokan döntöttek bátor és szabad elhatározással a szegénység mellett, mert korukban ezt érezték az egyetlen emberhez méltó választásnak. S ugyanígy dönthet valaki — teljes etikai érvénnyel — a szegénység felszámolása mellett is, ha saját korában ez látszik időszerűen humánus feleletnek. Azt hiszem, ma nem is az anyagi javak megléte, hanem a hozzájuk való kapcsolódásunk módja lényeges: eszközökként ők szolgáljanak bennünket és ne mi őket végső céljainkként, a kelleténél jobban ne kötődjünk hozzájuk, tudjunk bármikor akár megválni is tőlük, mintha csak rövid, szükséges használatra kaptuk volna őket, nem pedig örökös megőrzésre.

— *A versedből mintha az következne, hogy a szegénység egyenlő a tisztasággal is, az etikai tisztasággal. Igaz-e ez?*

— Úgy érzem: igen. Még akkor is, ha tudatában vagyok annak, hogy a szegénység a gyakorlatban nem ennyire biblikus, sokkal inkább társadalomhoz, korhoz, egyénhez kötött, tehát nemcsak kiváltság, hanem többnyire súlyos kényszer is.

— Természetesnek tartom, hogy egy szociális felemelkedés után már etikai, erkölcsi kérdésekkel viaskodik a költő. Hogyan kellene élnünk erkölcsösen, helyesen, mint felemelkedő osztály tagjainak? Hogy rendezzük be ezt az új világot most már nemcsak szociálisan, nemcsak anyagilag, de etikailag is. Amikor valaki elnyomott, szegény, vagy akár üldözött, világos, hogy a jó arcát látom, mert üldözött, mert szegény, de abban a pillanatban, amint felemelkedik, hatalma van, státusa van, akkor válik el igazán, hogy milyen ember lett belőle. Mikor írtad ezt a verset, mármint a Szegények vonulását?

— 1957-ben.

— Ez a nagysodró vers, mely szétveti az eddig megszokott formáidat, tulajdonképpen már átmenet egy másfajta verstípusba. Mondj valamit erről.

— Amikor a verset írtam, semmilyen elképzelésem nem volt még a szélesvásznú filmről. De a téma, a szegények vonulása, „szélesvásznat” igényelt. Ezért választottam ilyen rendkívül hosszú sorokat. És bár rimes a vers, hosszú sorokról lévén szó és kereszttrímről, olyan ritkán csendülnek össze a rímek, hogy majdnem szabadversnek látszik.

— Ha jól emlékszem, a Siratót is ekkor írtad, 57-ben, az Élet és Irodalom karácsonyi számában jelent meg. A Sirató szintén nagysodró, ahogy te mondod, „szélesvásznú” vers, és egy mítoszt dolgoz fel.

— Közismert bibliai mítoszt, a keresztrefeszítés mítoszt. Kapcsolódik a Szegények vonulásához, mert ugyanazt a szegényember mítosz-sort folytatja, amit már a Gyalogút megkezdett, s a Szegények vonulása folytatott. Én Jézust nem mint az isten fiát, hanem mint az ember fiát, az ácsmester fiát szerettem volna ábrázolni. Ez a szegényember-központúság a versben.

— Olyan ez a vers, mint egy imádkozás. Vallásos voltál?

— Nem voltam vallásos. De azt hiszem, áhitat nélkül semmilyen művészet nem képzelhető el, a költészet sem. Ez az áhitat a végtelen tükröződése bennünk, önmagunk határtalan lehetőségeinek fölismerése, nem túlvilági hatalmaknak, hanem az ember szellemi hatalmának a dicsérete.

— Ebben az időben kezdted el egyik legnagyobb szabású műfordítói munkádat, a sumer-akkád költészet fordítását. Van-e valami különösebb oka annak, hogy valaki ilyen nagyszabású vállalkozásba kezd?

— Hát azt hiszem, elsősorban az örület. Normális ember eleve nem vállalkozik ilyenre. Másodsorban: a mítosz, az őskor, az emberiség gyerekkora nagyon korán érdekelni, sőt fokozódó mértékben izgatni kezdett. Úgy éreztem, valamiképpen a mai életünk rejtélyét oldjuk meg, ha ennek az őskornak, történelmünk és kultúránk előéletének a rejtélyét meg tudjuk oldani.

— Első verseidtől kezdve magad is mítoszokat teremtettél, és te mondtad, hogy a Károli féle biblián, tehát a mítoszokon nevelkedtél és egy gyönyörű magyar nyelven. Azért fogtál egy ilyen nagy vállalkozásba, hogy ezt hasznosítsd?

— Igen, már első kötetemtől készen várt későbbi fordításaim vershangja. Tehát a szemlélet és a hang volt meg előbb, fordításaim a verseim nyomán jáltak, azokból táplálkoztak. Én inkább vesztettem, mint nyertem a fordításon — túl sok vért ömlesztettem át a magaméból idegen szövegekbe. Hogy miért tettem mégis? Úgy jártam, ahogy az egyszeri asszony, aki sirva fakadt a templomban, mert olyan gyönyörűen mondta a pap, hogy: Mezopotámia. Vagyis épp olyan megokolhatatlan választás volt ez, mint nagyon sok más egyéb is a költészetben. Engem kiváltképp intellektuális indításúnak tartanak, de állítom, a legspontánabb költők egyike vagyok, ösztönösebb, mint bármelyik dalköltő. Soha nem tudom előre, hogy mit fogok írni, teljesen ki vagyok szolgáltatva a belső hangnak, a sokszor gúnyosan idézett, mégis létező, időről időre megtapasztalt

„ihletnek”. Előbb kritika nélkül rögzítem, amit a belső hang diktál — az intellektualizmus szerepe csak a rostáláskor, húzáskor, elrendezéskor, szerkesztéskor kezdődik. Ilyenkor a végsőkéig irgalmatlan vagyok magamhoz — merem bírálni és javítani a belső hang diktátumát, a magától értetődőt is elemzem és kétségbevonom, értelemmel világítom át az ösztönöset, irtom a szükségtelen homályt, s talán ez a metszően kegyetlen önkritika tesz engem mégiscsak intellektuális költővé.

— *Ha már kimondtad azt a szót, hogy kegyetlen, és azt is, hogy kegyetlen vagy magadhoz, engedd meg, hogy egy kicsit én is kegyetlen legyek, illetve egy kegyetlen kérdést tegyek fel. Életed egyik legnagyobb verse az Anyasírató. Hogy született? Nem kegyetlen dolog, hogy a költő a tájdalomból is hasznot húz, a gyászból is verset költ, amely hírnevet hozhat neki?*

— Borzasztó dolog. Úgy is mondhatnám, hogy ez a költészet gyalázata. Még azt a magánemberi gyászt sem engedélyezi, amely különben mindenkinek kijár. A költő még a gyászt is kénytelen világgá kürtölni. Viszont, visszaütve a te kérdésedre, ezzel hírnevet aligha, sokkal inkább feloldozást keres. Csak így tudja magát megváltani.

— *Azt mondtad az imént, hogy inkább a fordításaid táplálkoztak a verseidből, mint megfordítva. De azért bizonyára a versek is visszakaptak valamit a fordításoktól?*

— Az Anyasíratóba például az óceániai népköltészet egyes darabjait építettem bele, mégpedig úgy, hogy a gyász spontán döbbenetét, a jajkiáltás-szerű primer érzéseket érzékeltettem velük. Az én versem azután ezeket a primer érzéseket bontja föl, mint prizma a fényt, a színek különböző árnyalataira. Így próbáltam értelemmel átítatni, megismerhetővé és ezáltal elviselhetővé tenni az elviselhetlent.

— *Megjelent a verseidben egy tipográfiai furcsaság, a sorokat cezurákkal töröd meg, vagyis úgy néznek ki a verssoraid, már az Anyasíratóban is, mintha négy-öt betűt kihagytak volna a sorból. Honnan jött ez? Mi ez?*

— Hát ezt a sumer-akkád költészet fordítása közben profitáltam. Az agyagtáblák szövegeit spáciumok törik meg.

— *Miért?*

— Mert az agyagtábla sarkos, és a sarkoknál nincs írás, kihagy a szöveg. Mivel igen pontos nyersfordításokat kaptam, azok a kihagyásokat is tükrözték. Semmilyen szerepük nem volt a versben, a hűség kedvéért mégis sokszor megtartottam őket. S miközben százszámra fordítottam a cezurákkal széttördelt sorokat, az járt az eszemben, hogyan lehetne értelmet adni ennek az értelmetlenségnek: milyen funkciót kaphatna a versben a spácium? Akkor nem találtam megoldást, de az Anyasírató írása közben már tudtam, hogy a versbeli kihagyásoknak ugyanolyan szerepük lehet, mint zeneművekben a szüneteknek. Nemcsak a hangzás, hanem a csönd is mérhető térfogatává sűrűsödhet a versnek, sőt szavakkal meg nem valósítható új dimenziót is adhat neki. Hiszen a szó hiánya, a hallgatás is beszéd, más nemű, de ugyanolyan súlyú közlés, mint a kimondott szavaké.

— *Következő köteted címe, a Kiáltásnyi csönd — belemagyarázás lenne, ha azt mondanám, hogy ebből a felismerésből származik? Hiszen azt mondják, jó költőnél a sorközök legalább annyit, vagy még többet mondanak, mint a sorok. De te ugyanezt talán magában a sorban, a verssorban is megvalósítottad.*

— A Kiáltásnyi csönd második része az Anyasírató, az első pedig a rövid versek. Itt valóban szokatlanul nagy szerepe van az elhallgatásnak. A vers-magig lebontottam a hagyományos verset, a sűrűség növelésével tágitani igyekeztem a belső teret és szorosabbra vonni a külső felületeket. Ebből a sajátosan meg-

munkált versmag-sűrítmenyéből építettem föl azután nagy formátumú verskompozícióimat is, az Anyasíratót, a Gilgames a sivatagbant, Az emlék jelenét.

— *Nem is tudom, hol tartunk most az időben. Nem is tudom, hogy hol van az írószobád. Csak azt sejttem, hogy a hatvanas években vagyunk valahol, valamely írószobádban, de mintha a személyes életed elhomályosulna. Mi történt tulajdonképpen ebben az időben veled?*

— Azt hiszem, hogy egyre inkább az írás vette át a cselekvés szerepét, illetve az írás vált cselekvéssé.

— *Az emlék jelene című nagyszabású versciklusodat 1970—1971-ben írtad. Mi indokolta, hogy 1971-ben visszanyúljal egy túlhaladott problémához?*

— Azt gondolom, hogy a fasizmus nemcsak történelmi kategória. Tehát nemcsak egy bizonyos korra és egy bizonyos társadalomra leszűkített jelenség, hanem általános emberi jelenség is. Az emberben, bennem is, benned is, mindannyiunkban állandóan jelen van a fasiszta, az agresszióinkban, a kapzsiságainkban, a hatalomvágyunkban, mindannyian fasiszták vagyunk. Tehát nem szabad megnyugodnunk abban, hogy most már „el van intézve” a fasizmus, és soha többé nem térhet vissza. Erre akarja figyelmeztetni a múlt idézésével a jelent és a jövőt Az emlék jelene.

— *Nemrégiben olvashattuk a Berda-liturgiáidat. Berda Józsefről írtál nagyon szellemes, nagyon mély verseket, holott az ember azt hinné, hogy mi sem áll távolabb tőled, ki sem áll távolabb tőled, mint Berda József, ez a felhőtlen hedonista alkat.*

— A Berda-liturgiákon végigvonul egy különös játék: többször is felszólítom a munkatársá avatott olvasót, hogy próbáljuk meg énünket kicserélni, változtatni a rendelkezésünkre álló én-lehetőségek között. Nos, ilyenformán valamenynyien Berdák lehetünk. De én mélyebb rokonságot is tartok vele. S nemcsak mint kiegészítő ellentét-párossal, hanem mint rejtettebb, kiéletlen, vagy legalábbis „kidalolatlan” önmagammal. Olyan vallomások is vannak ebben a versciklusban, amiket nem tudnék egyes szám első személyben elmondani. S nem is a testi élet intimitásaira gondolok, sokkal inkább a lélek szégyenlősen takargatott, legbensőbb titkaira. Például a hazaszeretetről soha nem tudtam akadozás nélkül vallani, valamilyen gátlás, szemérem mindig visszafogott. Most a Berda szájába adott „Egyetlen igaz szerelme voltál te” kezdetű versben végre elmondtam a hazáról és a hazának azt, amit évtizedek óta hiába próbálgattam. — Egyébként Berda Jósának a tökéletesen vegetatív, vegetatíván is szellem-dicsérő életében és költészetében van valami olyan tisztaság, hogy szinte le kellett borulnom előtte.

— *És ha azt mondom, hogy a Berdához való nosztalgiád ugyanaz a nosztalgiája, mint a régebbi nosztalgiád a szegénységhez, akkor erőszakolt gondolatot mondok?*

— Egyáltalán nem. Ez a kettő szerintem is ugyanegy.

— *Annak bizonyítására pedig, hogy egy vers mennyivel többet mond magáról, mint amennyit a költő vagy magyarázója mondhat a versről, hadd idézzem fel most befejezésül azt az egykori naív-szép tüzet, a Szegények vonulását.*

*Az idő, mint a dördülő hegyomlás, sziklákkal betemet
népeket, városokat,
lávája kihűlt gyűrődéseiben múmiaként zár el őrzőket és
rabokat,
nemzés virága nyílik-csukódik, az eleven húst halál tapossa
szüntelenül —
iszonyú kád ez, moccan az élő, bújnék, de végül alulkerül.*

Elzuhanó lét tanúja, te lélek, ki most belőlem vetsz
 a mulandóra szemet,
 vallj, mielőtt a mindig-mindenkinek-rövid élet átrobog
 rajtad és eltemet:
 valljad, lelkem, hogy a kezdete- s végeláthatatlan vonulás
 árnyékképein át
 milyen vonzások árama hat reád, részvétté delejezve zord
 filozófiád?
 Ők, a szegények, kiknek nyomoráról már az ótestamentum
 vijjogó igéje szól,
 ők merülnek föl — mint egyazon úszó — századok torlódó-porló
 habjaiból,
 a hiány rabjai, a csontig födetlenek, kik sír-üregükben is
 dideregnek,
 mert mezítelenül rakták földbe, dísz- s ékszer nélkül,
 megszabadult testeiket,
 kiknek az élet is temető-hely, útvesztője derék szívüknek,
 „mindenért semmit” kegyetlen alkuja, melyből az eljátszott
 Éden kígyója sziszeg.
 Mint zord processzió porfátylas őszi úton, torlódó ég alatt,
 bogos cserjék között,
 hosszan vonul a had, elnyújtott énekszóval — a kifosztott mezőn
 nyomába lép a köd.
 Lobogóként úsznak gyönyörű sápadt orcák, élükön a szellem
 csillagsugára ég:
 ha elhanyaglik egy, a társ utána fordul — és az emlék fölött átlép
 a maradék.
 Szegénység! Remegő, meztelen életérzés, térben és időben
 sohasem változó!
 Világvallás, melyet százmilliók követnek! Harc, melyben elhull a
 bátor hadakozó!
 Az önkínzó nyomor mennyi változatával nehezedett szívem,
 mikorra ideért!
 Hányféle kényszer hajt, hogy újból összetűzzem szerte-foszlott
 sorsok kallódó szövetét!
 Bárcsak volna erőm, időtálló anyagba örökíteni azt, ami egyszeri volt!
 Bár tudnám végzetes szavakkal megidézni e málló képekkel
 múló emberi kort!
 Ha számolnom kell majd életemmel, védőm és vádolóm,
 azok felől kérdezz,
 akiknek ügyében hasztalanul kiáltok századok homokkal
 betömött füléhez!

HORVÁTH JÁNOS KLASSZICIZMUSA

A hagyománynak, az örökségnek védői védekezhettek-e olyan új ellen, ami rossz, és segíthetik-e azt az újat, ami jó? Ezt a kérdést újból és újból fel kell tennünk annak a nagy nemzedéknek mérlegetésénél, mely a felszabadulás előtti évtizedekben Gombocz Zoltán, Szekfű Gyula, Kodály Zoltán — Horváth János és társaik életművét adta. Amit a két világháború közti magyar tudomány legnagyobb alakjai képviseltek, azt a költészetben Babits Mihály mondta el. Őt is, és az Eötvös-kollégium nagy nemzedékét is néha sommásan konzervatívnak minősítik, s nem veszik észre, hogy az ő világnézetük még a konzervatív megjelenésében is olyan humanizmus volt, mely tüstént vörös posztó lett a fasizmus szemében. Ha konzervatívnak tekintjük a Jónás könyvét vagy a magyar jellemről szóló Babits-esszét, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a konzervatívság olyan szellemi és erkölcsi értékeket is védett, melyeket elsőként akart ablakon kihajítani a fasizmus.

Horváth János nemzedékének életműve, nem elsősorban valami jó újnak volt a tagadása, hanem inkább olyan régi jónak az igenlése, melyből az újnak is haszna származhatott. Horváth János ítélete a magyar társadalomról Szekfű Gyula *Három nemzedékének* szemléletével rokon leginkább, márpedig az ellenforradalmi viszonyokból született szekfűi ítélet sokmindenben egyezik mindazzal, amit Mikszáthtól Móriczig, sőt Adyig, a magyar irodalom a magyar középosztályról megállapított. Szekfű Gyula is, Horváth János is világosan látták a középosztály elégtelenségeit, s főként a rövidlátó önzését, mellyel a nemzet-esszét mintegy a megélhetési forrásává kisajátította. Mindketten egy lelkileg és szellemileg fogyatékos társadalommal olyan erkölcsi és szellemi magatartást akartak elfogadtatni, melyre csak későbbi, tisztább nemzedékek, és az értelmiségnek is csak a legjobbjai válhattak valamikor alkalmasakká. Mindketten elutasították a forradalmat, — követendőül azonban olyan világnézetet hirdettek, melynek csak egy forradalomból született társadalom vehette volna hasznát. Paradox nemzedék: olyan eszménnyel védekezik mind a forradalom, mind a társadalmi zűlés ellen, mely eszmény mit sem segít a lezüllőkön, megvalósítása pedig történelmileg lehetetlen a forradalom nélkül. Mert maga ez az eszmény is forradalomból született: az 1848-at megelőző, és méginkább a 49-et követő években, s ez az eszmény még akkor is a forradalmat tudja szülőjének, amikor megtagadja szülőjét.

Horváth János irodalomtörténeti szótára „nemzeti klasszicizmusnak” nevezi ezt az eszményt, mely irodalomtörténeti fogalomnál sokkalta többet jelöl: nem is irodalmi, hanem erkölcsi-gondolati kategóriát inkább. Horváth János „nemzeti klasszicizmus”: aranykori ábránd, melynek az erőszak és az elnyomatás legsötétebb korszakában kellett megvalósulnia — óhaj és vágykép, nemzeti jellemünk tökéletes mintája, — vívmány, melyet kinnal szereztünk meg, és melyet könnyelműen elpazarlunk. Aranynak is, Adynak is a végzet a gondja — az *Aranytól Adyig* azonban ennek a gondnak csak az egyik felét érti meg, mert a tudós tulajdon elméletének is elkötelezettje —, a költő azonban csak a valóságé. A tudós ilyen kettős elkötelezettsége amennyivel több, ugyanannyival kevesebb is a költőénél. Mint Anonymus májusi fényekben úszó honfoglalásképe, vagy mint Csóri vajda álma a boldog cigányországról: így emelkedik fel láthatárunkon Horváth János nagy álomeszménye a *nemzeti, magyar klasszicizmusról*, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond és Gyulai korszakáról, erről az elvesztett birtokról, melybe egyszer betekinttünk, de már nem tudjuk többé megtalálni, — és lassanként alig is törődünk vele, mindinkább megfélekedzünk róla. Ilyen megfélekezéssel szegül szembe Horváth János egész életműve, mely az

1848 körüli magyar költészeti korszaknak nemcsak irodalmi jelentőséget tulajdonít, hanem erkölcsit is. Legyünk ismét olyan józanok és ábrándtalanok, mint Arany volt, rendelkezünk ismét olyan önismerettel, mint amilyenre Széchenyi és Kemény tanítottak, egyesítsük a nemzetit és az európai, mint Eötvös tette, — fékezzük vérmérsékletünket és hiúságunkat, szenvedélyünket és képzelődésünket, erőinket ne becsüljük túl, ne siessünk, de mégis cselekedjünk, egyeztessük össze az ésszt és az érzelmet, a közösséget és az egyént, az anyagot és a szellemet, a test és a lélek jogát és érdekét. Óvakodjunk a forradalomtól, — és mind eközben legyünk ne csak olyanok, mint Arany, de olyanok is, mint Petőfi.

Méltánytalanság lenne olyan nagy tudóssal szemben, mint Horváth János, szellemének ezt a legbensőbb ügyét, s az egész életművét átható gondolatot, csak az elmentmondásaiban szemlélnünk, eközben ügyet sem vetve mindarra, ami az ő javasolt eszményét bizonyos körülmények közt szükségessé tehetette. Babits Mihály magyar jellemképe, mellyel a magyar fasizmus oly sietősen szállt vitába (Imrédy Béla tiszteletteljesen is denuncióló cikkére gondolok), ennek a jellemképnek az ősi magyar inertiát, józanságot és megfontolást pártoló tendenciája, háborúba belépésünk küszöbén egybehangzott a Horváth János nemzeti klasszicizmusában megnyilatkozó eszménnyel is. Ennek az eszménynek mai mérlegelése azért is sürgető, mivel a nemzeti klasszicizmus Horváth János életművének középponti kérdése, s akár az ő, akár a Babits nemzeteszmenye fölött a konzervativság egyértelmű minősítésével tért napirendre, talán mutató, de semmiképp sem mélyre hatoló eljárás.

Horváth János irodalomtörténeti szemlélete nem esztétikai, és nem is filozófiai fogantatású, de a művek esztétikai sajátosságai iránt kevesen érzékenyebbek nála, s különösen a költészeti alkotások elemzésében irodalomkritikája a művészet szintjére is emelkedik. Tudományos munkásságának az esztétikai fölismerések is a legmaradandóbb elemei. Horváth Jánosban mindvégig épen maradt meg az irodalomkritikus, aki azonban nem a jelennek, hanem a múltnak szentelt figyelmet. Erről a kritikai ihletről Aranyról szóló fejezetei, vagy Berzsenyi-portréja éppúgy tanúskodnak, mint Reviczky Gyuláról és Komjáthy Jenőről szóló egyetemi előadásai. Irodalomkritikai érzékenysége talán szélesebben kifejlődhetett volna, ha Petőfi-könyvét annak idején nem Szabó Dezső hirhelt pamfletje nyomán ítélik meg. Emiatt talán nem is Szabó Dezsőt kell elsősorban hibáztatnunk, akinek akár szándékos, akár akaratlan értetlensége és duhaj kötözködése egy valóban művelt közvéleményben alig hagyott volna nyomot. Szabó Dezsőnek Babitsot és Horváthot támadó gúnyiratát ma bizonyára kevesen olvassák, s mégis, a Halálfiain és a Petőfi-monográfián a rájuk dobált sárból, kritikai hagyományunk szégyeneként, máig megmaradt valami.

Horváth Petőfi-könyvének kétségtelenül vannak olyan részletei, melyeket mi sem fogadunk el. A Petőfi politikai egyéniségéről és forradalmiságáról szóló elemzései annyira elfogultak, hogy cáfolatuk túlságosan is könnyű feladat. Ebben a monográfiában az Apostol olyan műként szerepel, melynek „jelességei” nem tudják feledtetni „gyöngéit”, a Felhők-korszak lelki és világnézeti jelentősége pedig ugyancsak elsikad. Az eredetieskedéstől annyira irtózó Horváth János a mindenáron néven nevezni akaró terminusok kiválasztásában néha különcössé is válik. A Szabó Dezső kigúnyolta „ön-genre”-nél nem szerencsésebb a „szerepjátszási” elmélet sem, mert alapul szolgálhat a vádnak, mely szerint ő Petőfi forradalmiságát merő színészkedésnek tekinti. Mindezeknél azonban sokkal többet nyom ebben a könyvben Petőfi fejlődésének rajza, a lírai személyesség kialakulásának elemzése, de főként a népdalkorszak magatartási és formai változatainak számbavétele: mindez hű és pontos bemutatás, még akkor is, ha valóban pedánsnak hatnak az olyan részletek, mint pl. a „szabad ihletek” áttekintése, az „állandó egyéniség spontán önkifejezésének” rajza, vagy „az alanyiség szemléletbe ömlésének”, az „ihlet emlékek” újraéledésének, az „alaki ihletnek”, a „stíl-reprodukcióknak” stb. taglálása. Mindez egyszerre körmonfont és nehézkes, — de végeredményeiben leleményes, sőt szellemes összkép Petőfi lírai egyéniségéről. Szabó Dezső támadása után épp az ilyen irodalomkritikai és elemző feladatokról húzódozott Horváth János, pedig ezek még ma is többet nyújtanának, mint irodalomelméletének nagyrésze.

Ma már meglephet bennünket, mily korán alakultak ki Horváth János elméleti meggyőződése, milyen keveset változtatott rajtuk, s távoli témákból, változatos ürügyökön milyen könnyedén és következetesen tért vissza hozzájuk. Elmélete nem esztétikai és filozófiai fogantatású, — ám ez az elmélet statikus, szociológiai igényében semmi esetre sem szellemtörténet, hanem inkább a 19. századi pozitívizmus utójátéka. 1922-ben megjelent irodalomelméleti „rendszerezését” ma némi csalódással olvashatjuk, pedig ez a fajta elméleti igény a maga korában szinte kihívóan újszerű volt. Irodalomelméletével Horváth János valamiféle igazolást akart szerezni szakmájának a pozitív és egzakt tudományok korában, melyek arra büszkék, hogy náluk a játék „nem babra megy”. Horváth János az irodalomtudománynak mintegy a hivatali, az akadémiai státusát igyekszik biztosítani az annyira magabiztos természettudományok oldalán, s ezért bizakodón hirdeti az irodalom egzakt megfoghatóságát, intézményszerűségét, író és olvasó kapcsolatán alapuló konkrétságát, s emellett még az irodalmi ízlésnek társadalmi konkrétságát is. Ha az írók és a *valóság* viszonya helyett írók és olvasók viszonyának fogjuk fel az irodalmat, úgy tétovázunk kell, hogy Franz Kafkát abba a korszakba sorolhatjuk-e, amikor műveit megírta, vagy abba, amikor azokat elolvasták? Ugyanezt kérdezhetjük Proustnál és Stendhálnál, Musilról nem is szólva. Ugyanígy nehéz Petőfit és Aranyt egy olyan vélt irodalmi ízlés alapján akár felmentenünk, akár hibáztatnunk, mely egyiküket eleve hibáztatja, másikat eleve felmenti. Amit Horváth János irodalmi ízlésnek tekint, s amitől a stílust tudatosan megkülönbözteti, az közel áll az irodalmi irányzat fogalmához, de abban mégis különbözik tőle, hogy a korszak fogalmát is részben magába öleli, mivel az ízlés „közös lelkiforma”, azaz „történelmi fejlődmény, kollektív tulajdon”, maga a „stílus” pedig az ízlésnek „közvetlenebb lenyomata”.

Fejlődéstörténeti rajzát elemezve úgy tűnhetik, hogy Horváth János csak bizonyos irodalmi korszakokban ismer el kialakult irodalmi ízlést, és szerinte például a magyar romantika az ízlést csak keresi, s egyensúlyt teremteni még nem tud. Kiérlelt ízlés a „nemzeti klasszicizmusban” jelentkezik, amikor az irodalom „elsősorban mint ízlésbeli jelenség érvényesíti magát a közfelfogásban”, tehát ez az ízléskorszak részben „természetes kitisztulás és leiggadás”, az egyensúly megtelepedése, vagyis megállapodott történelmi folyamat. („A magyar klasszicizmusban nem láthatunk egyebet, mint az irodalmi ízlés immár hét évtizedes forrongásának végső kitisztulását, belső egyensúlyozottságba jutást.”) Ilymódon Horváth János nemzeti klasszicizmusa, melyet a nemzetközitől mindig megkülönböztet, a világirodalmi fejlődés fordítottját mutatja: ez a klasszicizmus nem megelőzi, hanem követi, felváltja a romantikát. Az antikvitáshoz nincs köze, legfeljebb a szónak sajátosan herderi értelmében, vagyis a népköltészethez igazodás folytán, mely népköltészet Herder szerint ugyanazt az eszményt testesíti meg, mint a görög—római irodalom remekművei.

Horváth többször is hangsúlyozza, hogy a nemzeti klasszicizmus „időbeli unikum”, sajátos, másutt meg nem található „magyar lelki forma”. Ennek a nemzeti klasszicizmusnak legfőbb jellemzője az egyensúly, a szintézis létrejötte, az ellentétek kiegyenlítődése, az összhang, a mérséklet, a mértéktartás. Mindebből sokminden emlékeztet a világirodalomban jelentkezett klasszicizmusokra, melyek azonban a különböző alkotók műveinek formai és esztétikai rokonságát is létrehozzák, ilyesmit pedig nehezen lehetne felismerni Petőfi és Kemény, vagy Madách, — illetve Arany és Jókai, vagy Vajda között. Ha a nemzeti klasszicizmusnak azokat a sztoicista elemeit vesszük figyelembe, melyek a Világos utáni korszakban írták elő az önismeretet, az ábrándok és a szélsőségek elutasítását, a tragikum kultuszát, a végzetel való birkózást, majd megegyezést: akkor ebben a szemléletmódban egy erkölcsi tartalmú klasszicistára ismerhetünk, melyből azonban mindeképp kimarad Petőfi, Vajda, Jókai, s ebbe a keretbe nehezen fér bele Madách is. Ha vitatható magának a nemzeti klasszicizmusnak terminusa, még vitathatóbb annak az ízlésnek egysége, mely a klasszikus minősítést indokolná.

Horváth János elméletének azonban két oldala van, mert a nemzeti klasszicizmus egyrészt esztétikai vívmány, s mint ilyen: megőrzendő példa, melytől hiba lenne könnyelműen elszakadni, — másrészt ez a klasszicizmus egy irodalmi folyamat lezárása és tükörképe, vagyis olyan eredmény, melyet fejlődés készít elő, s melyből visszatekintve világossá válnak a fejlődés állomásai és fordulói, tehát a hagyományos (Gyöngyösi-féle) és a megújított (Bessenyei—Kazinczy-féle) irodalmiság egész történeti menete. Vitathatatlan, hogy Horváth János elméletéből az utóbbi, tehát a történelmi folyamat fejlődésrajza a maradandó, s az irodalomtörténetileg máig érvényes, aligha maradandó azonban a nemzeti klasszicizmus Horváthnál kialakított esztétikai eszménye, mely erkölcsi eszmény is.

Horváth itt elszakad igazi területétől, a történetiségtől, s olyasféle hivatás betöltésére vállalkozik, mint a *Három nemzedék*, vagy közös elődjük, Kemény Zsigmond „forradalom utáni” írásai. Jellegzetesen forradalom utáni képződmény a nemzeti klasszicizmus esztétikai és erkölcsi eszménye is, s éppen ezért erősen a maga korához kötött, vagyis korlátozott érvényű. Egy erkölcsileg hanyatló társadalomban mindig szükséges az erkölcsi eszmény számonkérése, de épp a bukott forradalmak után válik veszélyessé a forradalmak erkölcsi jogosultságának tagadása. A nemzeti klasszicizmus viszont két politikai forradalmat tagad, de ezenkívül Ady költészeti forradalmát is. Az *Aranytól Adyig* az új magyar költészetet a „túlsietés” miatt, a 19. század vívmányainak könnyelmű elpazarlása miatt hibáztatja, s azért utasítja el a Nyugatot, mert az semmit sem hasznosít a nemzeti klasszicizmus „európai és egyszersmind gyökeresen magyar” művészeti-erkölcsi eszményéből, s hátat fordít a 48 körüli korszak művészi tökélyének, mely a népiesség révén a „műveltség kisdedeivel” is meg tudta értetni magát. „Az ellentámadás, mely Adyval valóban megjelent, pusztán irodalmi színét nézve, a klasszicizmus egésze ellen szól”, mert Ady és társai az „erkölcsi megfontolás, tudatossá művelt nemzeti akarat, világos, józan értelem, s valóságérzék” ellenébe az ösztön „ihlet-erejét” állították. Horváth még a nyugati irodalmak példájával is Adyék ellen érvel: szerinte azok „felélik, megemésztenek” amit kiküzdöttek, „ennélfogva ott van is egészséges ellenállás új, ostromló áramlatok ellenében... Ott máról holnapra nem változhat meg a világ képe”. Akkor írja ezt Horváth János, amikor az egész francia költészet Apollinaire-rel, majd a szürrealistákkal és a hermetikus költészet iskolájával még gyökeresebb szakítást visz végbe, mint Ady, aki a zsoltárokhoz és a kuruc versekhez is visszanyúl, míg a francia költészetben csak Aragon fog a második világháború idején a 16. század francia költőire folyamodni.

Mindez azonban mellékes kifogás a lényeghez képest: épp az a Horváth János, aki oly mély érzékkel tudott a magyar irodalom kezdeti korszakától fogva ennek az irodalomnak történeti folyamataival azonosulni, e folyamat végsőnek tekintett csúcjáról a maga korának irodalmára idegenkedéssel tekintett. Igaz, hogy a nemzeti klasszicizmus erkölcsi eszménye olyan intelmeket is tartalmazott, melyeket az ellenforradalom idején kellett volna a magyar társadalomnak megfogadnia. De ezeknél még többet és időszerűbbet képviselt Ady, Móricz és Babits, akik nem kevésbé élték át a magyar történelem tragikumát, mint akár Arany vagy Kemény, s a magyar modernségben nem, hogy megsemmisült volna a nemzeti klasszicizmusban rejlő legfontosabb tanítás, hanem friss érvénnyel támadt fel újra. Az *Aranytól Adyig* íróját tulajdon elmélete idegenítette el a 20. század magyar költészetétől, melyben igazán csak Vargha Gyulához, ehhez az egyébként izléses, sőt ma is érdeklődést érdemlő költőhöz tudott vonzódni. Idővel mégis azt lehetett látnunk, hogy legmodernebb liránkhoz a verstani studium ismét közelebb vitte Horváth Jánost, amit *Verstanának* József Attila-sorai, vagy a *Magyar Versek Könyvének* Babitsról s ugyancsak József Attiláról szóló remek arcképei tanúsíthatnak.

Ha a nemzeti klasszicizmusnak nem az elmélet, hanem a történeti fejlődés-képét vesszük csak figyelembe, úgy Horváth János tudományos eredményei, föl ismerései máig helytállóaknak bizonyulnak, s a mi irodalomtörténeti gondolko-

dásunkat is segítik. Azt hihetnők, hogy Horváth János Aranyak és Gyulainak az egész magyar irodalomról alkotott képét újította meg, és fejlesztette tovább. Bizonyos, hogy Gyulainak Arany és Kemény műveiből elvont kritikai rendszere szolgált a nemzeti klasszicizmus elméletének alapjául, de az is kétségtelen, hogy Aranyak a népiességről alkotott fejlődésrajzát Horváth János már kevésbé tette magáévá. Orczy Lőrinc és társai pl. Horváth *Fejlődéstörténetében* meglehetősen elmosódnak, holott Arany bizonyos derűs figyelemmel fordult feléjük. Arany költészet-eszményében a régiség épp oly fontos helyet foglalt el, mint a népköltészet, — Horváth viszont a Faluditól Petőfiig terjedő elemzésben kevesebb figyelmet szentel a népiesség ilyen elődeinek, mint a belőlük oly gyakran merítő Arany János. Még ezt a megállapítást is módosítja azonban Horváth János kései korszaka, amikor az újra kiadott Magyar Versek Könyvében olyan kis költőket is szerepeltet, mint Édes Gergely, Varjas János, és a „rímkovács” Kovács József, akiknek ötletein Arany néha játékosan évdődött, s akiknek ötleteiben a Nyugat irónikus versművészetének Babits, Kosztolányi és Weöres játékoságának előzményét is fel kell ismernünk.

Ha Horváth János igazi elődjét keressük, úgy nem Gyulaiban, még kevésbé Toldy Ferencben, — hanem Erdélyi Jánosban lehet erre az elődre ráismernünk. A *Fejlődéstörténet* Erdélyi ítéleteihez gyakran folyamodik, s még Horváth tömörítő stílusa, a szokatlantól sohasem húzódozó szöfűzései és fordulatai is, Erdélyire emlékeztetnek, s amikor például Kazinczy formájának jellemzését Erdélyitől kéri kölcsön — azért a formáért, „melyben nyugodni látszik a belé vezetett gondolat, a magára hagyott költői szépség, mint kristályvizü medence fenekén a színes tárgyak” — ilyenkor úgy érezzük, hogy hasonló Erdélyi-ídezetekhez Horváth nemcsak tárgyi okokból, hanem személyes kedvtelésből is folyamodik.

A nemzeti klasszicizmus korának legjellemzőbb sajátosságát látta Horváth abban, hogy ez a korszak bizonyos eszmei és művészi ellentéteket fog egységbe. Maga ez a gondolat is Gyulaira nyúlik vissza, még pedig nem a kritikus, hanem az irodalomtörténész Gyulaira, aki a magyar esszé-irodalom legjavához tartozó emlékbeszédeibe foglalta bele irodalomtörténeti koncepcióját. A Világos utáni korszak magyar gondolkodásában egy konfliktus, — és egy kiegyenlítési, egyeztetési törekvés játszik szerepet. Eszmék konfliktusa, eszmék egyeztetésének vágya, — eszméké, melyeket „ideál” és „reál” névvel jelölnek, s melyek segítségével a gondolkodók a maguk korát, sorsát, helyzetét próbálják feldolgozni. Mind az „ideál”, mind a „reál” változatos jelentéssel bírt. Az „ideál” jelenthette az eszmék világát, az összemberiséget, a szorosan vett eszményítést stb. A „reál” pedig a természettudományosságot, a materializmust, az egyénit, a nemzetit stb. A Világos utáni korszak e két irány egyesítésére törekedett, s ennek az egyesítésnek megvalósítójaként ünnepelte 1883. évi emlékbeszédeiben Arany Jánost Gyulai. Ilyen egyeztetési igényt Arany kritikáiban is felismerhetünk, költői célja pedig semmiképp sem az egyoldalú eszményítés volt, hanem a valóságnak ugyan változató, de az élet tragikumát is tartalmazó bemutatása. Erdélyi valamikor „eszményinek” és „egyéneinek” ellentét-párjában fogta fel a korra annyira jellemző dualizmust, s egyébként a „nemzeti klasszicizmus” terminusát is, tudomásom szerint jókorán használta, midőn azt a népköltészet elsajátításától hozta függésbe. A nemzeti klasszicizmus terminusában meg is találjuk a „reál” és az „ideál” ellentétpárjának immár szintézist jelölő megfelelőit: a „nemzeti” annakidején egyet jelentett az „egyénnel”, s túlvitt fokon a „reállal” (mindebbe a népköltészetet is beleértve) — a klasszicizmus pedig az „ideállal” az eszményítéssel. Horváth egyeztetési elmélete az összhangnak azon az igényén épül, melyet az a kor valóban hangoztatott, s melyet „ideál” és „reál” között valóban létre is akart volna hozni. De ténylegesen ilyen összhang — legalábbis az egész korszakra vonatkoztatva — sohasem jött létre; a lehetőségek meg-megvalósuló, majd szét-szétbomló összhangját megfigyelhetjük Aranyánál, Keménynél és másoknál is, de semmiképp sem mondhatjuk, hogy akár önük, akár a korszak egészen ez az összhang tartósan és jellemzőn uralkodnék.

Horváth János elmélete tehát a jól felismert jelenségek végsőként téves megítélésén alapul, — más szóval: ő megvalósultnak fogta föl azt az összhangot, melyre a kor ugyan törekedett, de sohasem tudott elérni. Igaz ugyan, hogy a törekvés néha többet jelent az elérésnél, — amiről leginkább *Az ember tragédiája* tanúskodik, mely ugyancsak „ideál” és „reál” konfliktusán, és célba vett egyeztetésén épül. Madáchnál azonban az egység, a szintézis az emberen túl, magában az Úrban valósult meg kezdettől fogva, az ember számára pedig létének teréül a „bízó küzdés” marad. Vagyis annak a kornak nem az elért, hanem a célul kitűzött, és kiküzdendő, bár elérhetetlennek is tudott összhang a jellemzője.

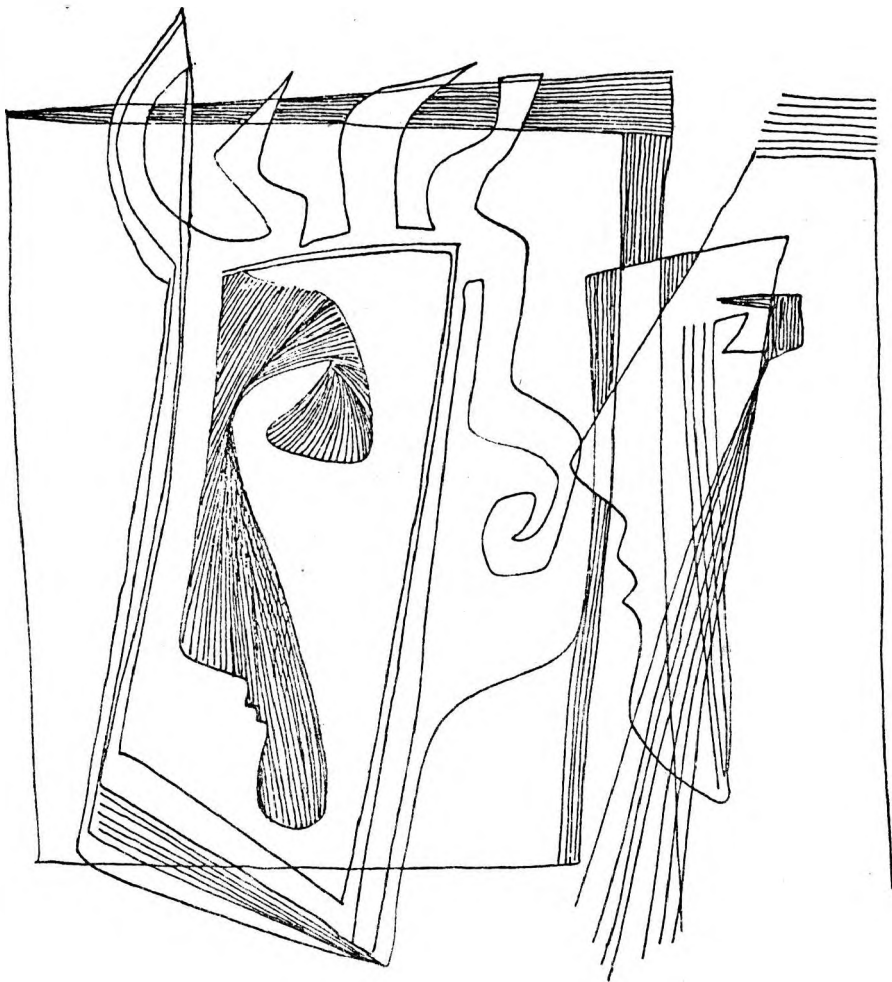
Az ilyen eszmei egyeztetés felismerésénél még fontosabb a történeti folyamatok összegeződésének az a képe, melyet legjelentősebb művében, a *Fejlődéstörténetben* dolgozott ki Horváth János. Petőfitől Kemény Zsigmondig, Aranytól Jókaiig, Madáchtól 1848 körül valóban érvényesül a régi magyar irodalom hagyománya, és újító korszakának minden vívmánya, a népiesség segítségével összegeződik a nyelvi és a formareform, valamint az eredetiség követelményének végső értelmezése. Horváth János azonban azt is meglátta, hogy ebben a korszakban jelen marad a *romantikum* is, de másféle elemekkel társultan, mint a romantika korának költőinél.

A feltételezett nemzeti klasszicizmus nem-klasszikus elemeinek figyelembe vétele sokat enyhít magának az elméletnek statikus merevségén. Horváth János történeti képe világos, hű és pontos: a régivel való szakítás, az „előbb tanács-talan keresgélés, majd pedig mind határozottabb irányvevés” folyamatait olymódon világította meg, hogy abból a mi irodalomtörténet-írásunknak is tanulnia kell. Történeti vonatkozásban tehát mesterünk és úttörőnk marad Horváth János, aki nem csak Erdélyi, Arany és Gyulai folytatója s szemléletük végső összegezője, hanem a szintézisre törekvő marxista irodalomtudomány feladatainak egyik sugallója is.

Horváth Jánosnak igaza volt, amikor a Petőfi—Arany korszakot világirodalomilag különálló jelenségnek tekintette, és ezt a megállapítást nyomósítja a magyar költészetnek a Baudelaire-korszakban külön útra térő fejlődése is, mely külön út Ady és József Attila korának magyar költészetével a világköltészettől gyökeresen különbözt, s épp ezért azt gazdagítót nyújtott. Mindezt azonban a magyar irodalomnak a kortársi világirodalommal való összehasonlító-szembenesítő vizsgálata mutathatja csak ki, és egy ilyen vizsgálat nemcsak, hogy a Horváth Jánosnál még megfektetlen maradt jelenségekhez szolgáltatna kulcsot, hanem érzékletesebben domborítaná ki irodalmunk világirodalmi rokonságait és eredetiségét is. A nemzeti önelvűség alapján dolgozó Horváth Jánosnál, nagy műveltsége ellenére, a világirodalmi jelenségek a vizsgálódás körén kívül maradnak. A nemzeti elv olyan egyoldalúan rekeszti ki nála a nemzetköziséget, mint egykori tanáránál és elődjénél, Péterfy Jenőnél, vagy a vele annyira rokon Erdélyi Jánosnál sohasem. Ez a „magyar globusra” szorítkozó gondolkodás nem csak Ady és a Nyugat igazi megértését tette lehetetlenné számára, de követőinél is mindmáig szűkkeblű értetlenséget ébreszt minden olyan igénnyel szemben, mely a magyar irodalmat a világirodalom szerves részeként, tipológiailag pedig a legnagyobb irodalmak egyedülálló és egyenrangú párjaként kívánja felfogni.

Horváth János történeti és analitikus tevékenysége mai irodalomtudományunknak is szerves és ihlető része marad. Életpályájának azonban van egy olyan eleme, mely példának és tanításnak a ránk hagyományozott tudományos eredményeknél is fontosabb. Ez pedig nem más, mint a magyar költészet, a magyar irodalom legrejtettebb sajátosságai és értékei iránti, intuitív fogékonysága, valamely kifinomult hallás, mely semmi sajátosságot nem enged elsikkadni, és minden tiszta, eredeti hangot a történelem hangzavarából kiválaszt. Ezt a kifinomultságot csak a gondolkodó olvasottság, az elmélyülő odafigyelés alakíthatja ki,

mégpedig olyanoknál, akiknek tárgyukhoz mély és benső közük lehet. Ez a hajlam, ez az érzék, és hallás nem valamely „fajbéli” veleszületettségnek, hanem annak a komoly és elmélyült jószándéknak terméke, mely egy nép kultúrájával igazán azonosulni tud. Így tudott azonosulni Horváth János, egy kutatással és odafigyeléssel megszerzett érzékenység birtokosaként. Igazi rokonait a magyar zene és a zenetudomány világában találjuk meg. Kodály Zoltán ugyancsak az újnak és réginek, modernnek és archaikusnak összefoglalását vitte végbe, amit Horváth János a Petőfi—Arany korszakban mutatott ki. Szabolcsi Bence pedig a magyar zenei régiségnek ugyanolyan mélyen azonosuló ismerője és érzője volt, mint költészeti régiségünkben Horváth János. Óhajtásai és elképzelései tehát nem annyira a magyar költészetben, mint inkább a magyar zene egy bizonyos korszakában valósultak meg, ebben pedig nekünk nem kárpótlást, hanem előre nem látott, de annál öröndetesebb elégtételt kell látnunk.

Hűségben

— B. G. emlékének —

*Akkor is ugyanígy zengett a víz,
örökéletű dallamai*

itt pengtek

a régi kövek közt.

*Így hallgattad a fákkal a dalt,
szerelemben-szépben örök.*

*hűségben legigazabb:
vizek tekintetében megörzött.*

*Őt követted, a bátrát,
a lánccsörgéses éjszaka viaszarca
hajolt le madárszívedhez:*

*Őt követted, Batsányit,
te bánatodban is boldog ara,
elmúlhatatlan szép lobogás,
aki örömöd piros virágként*

szórtad a szíve fölé,

*őt bátorítottad, eszményi asszony –
ritmusaidból, öleléseidből
fogantak benne a vágyak:
küzdeni lanttal, ököllel,*

folyton az élen,

*ahol a hajnal színeiben
tolláskodik a forró,*

tényszárnyu szabadság.

TERSÁNSZKY „TUDOMÁNYA”

A Nyugat nagy nemzedékének aligha van még egy hasonlóan renitens, mégis következetes, tabukat nem ismerő, de az elveiért a hallgatást is vállaló alakja, mint a most kilencven esztendeje született Tersánszky Józsi Jenő. Míg nagy nemzedék-társairól egyre több szó esik, neki továbbra is inkább a legendái élnek. Pedig mindenki tudja, hogy századunk irodalmának egyik legtermékenyítőbb tehetsége: hatása messze túlnő a kimutathatóság határain. Kakuk Marcinak számtalan utóda és alakváltozata él, lélegzik mai irodalmunkban is, hozzá hasonló hősök sokasága mozog magától értetődő természetességgel és elevenséggel a társadalomban.

Osvát nem véletlenül ítélte a *Ruszka Gyuriék karácsonya* című kisregényt — elbeszélést — a kor egyik „nagy” művének. A századvég, de a századelő ízlését is inkább a leírások finomsága, a lélekrajz lebegő bizonytalansága jellemezte. Színek, fények és árnyak villódznak a legtöbb elbeszélésben, s szinte mindegyiket átszővi a tétova nosztalgia érzése; mintha íróik végérvényesen elveszítettek volna valamit, amit szavakkal nem is lehet pontosan körülírni, csak hangulatmozaikokból, bizonytalan életérzés-töredékekből összeállítani.

A *Hét krajcár* írója mellett Tersánszky bizonyította be a legnyilvánvalóbban, hogy az élet a maga nyers valóságában is ábrázolható; úgy is, hogy a tragédia felszínén meg-megvillan az együttérző nosztalgia és ironia. A nosztalgia, a megértés könnyes azonosulása inkább Móricz elbeszéléseit jellemzi. Tersánszkyt pedig inkább az ironia, de sosem a kivülállás tartózkodó, távolságtartó fölényével, hanem az életközelség meleg áramával. Bizonyára számtalan Ruszka Gyurit és Kakuk Marcit látott külvárosi csatangolásai során, amikor a „kortyondi cimborákkal” új és új felfedezőutakra indult. Ugyanúgy verte ő is a blattot, mint a vérekes szemű Soma, s ugyanúgy szeretett volna egy békés szigetet találni, mint Kakuk Marci, akit végül is a boldogság révébe segített az írói fantázia.

Sokszor és sok változatban írt, nyilatkozott arról, hogy íróvá válását a véletlennek köszönheti, s nem volt egyéb célja novelláinak közreadásával, mint a rendszeres pénzkereset. De egy-egy árulkodó sora azért azt is bizonyítja, hogy jó érzékkel válogatta meg-olvasmányait, hiszen már a gimnáziumban lelkesen olvasta a magyar irodalom akkori legfiatalabb reménységeinek műveit, még a műfordítás-köteteket is. Igaz, nem hitt abban, hogy az irodalomnak fölkent papjai volnának. A *Nagy árnyakról bizalmasan* némelyik fejezete valóságos fölhördülést keltett, oly szabadosan, gúnyorosan nyilatkozott pályatársairól. De hisz ilyen volt az életben is! Szerette meg-hökkenteni, maga ellen hangolni a nyárspolgári ízlés szószólóit, sosem érezte testére szabottnak az író-„szerepet”, ki-kibújt belőle, s hallatlan tehetséggel, vehemenciával próbálkozott a művészet más területein. Mindig a peremen ott is. Ahogy Kakuk Marci az életben.

Nagyon jól ismerte az embereket és az emberi lelket, igaz, nem úgy ábrázolta, mint kortársainak egy része. A század első két évtizedének regényeire és elbeszéléseire elhatározó hatást tett Freud és a Ferenczi közvetítette freudizmus. Tersánszky kisregényeiben sokszor a léleknek épp olyan mélységei tárulnak fel, mint egy-egy lélektani tételregényben, a különbség csak az, hogy nála a lélekábrázolás nem meseterkélt, nem árnyalataiban is végiggondolt. Amikor *Hitter Lajos*, a *hetedgimnazista* megkapja végül a sokat látott „leány”-t, hirtelen elfogja a csömör és a szégyenkezés: türelmetlenül álldigál a szoba közepén, s várja, hogy a lány végre összeszedelőzködjék. Későre, tétován ballag haza az éjszakában, s amikor hazaér, s ágyba veti magát, még mindig esti kalandján emésztődik. Aztán átnéz a szomszédos ágyba,

melyen ott hortyog szobatársa, a jó tanuló. S Hitter Lajos hirtelen erőt érez izmaiban, tettekre készséget lelkében. Mert ő — férfi lett. Az a másik csak félszeg kamasz még. A megélt valóság visszfénye ez a néhány lap, de ugyanakkor lélektani remekelés is. Csakhogy Tersánszky nem a tétel igazolását írja meg. Az ő elbeszéléseiből lehet elvonatkoztatni az igazságokat.

Lélektani vonatkozásban tökéletes remekmű *A gyilkos* 1915-ből. Vojnyik, „a hatalmas termetű, de szelíd, világoskék szemű, mélázó ember” apránként készül fel a gyilkosságra, mellyel tulajdonképpen a maga nyomorúságán is bosszút akar állni (megint egy jellegzetes közös Móricz—Tersánszky-motívum). Az író aprólékosan, részletezően írja le készülődését, gondolatainak zavaros csapongását, fel-feltörő szorongásait. De megint nem a tételt igazolja, hanem — az életet. Az életet, melyben a gyilkos visszajár a tett színhelyére, s tetteért előbb-utóbb elnyeri méltó büntetését.

De Móricz mellett más vonatkozásban is az életet hozta Tersánszky a Nyugatba. S ez: hőseinek nyelve. A Tersánszky-figurák nem kendőzik érzéseiket. Nem kimódoltan, képzeletbeli magyar nyelvhelyességi könyv szabályai szerint illesztik szavaikat. Még tetteik leírásában is egyéniségükhöz alkalmazkodik az író. Hitter Lajos „ficomódos könyökmozdulattal”, ásitozva „vakargatja a hátát”. A *Mike Pál emlékei*-ben „a zúzdában elég nagyot bámultak a ponyvakötényes, göthös fickók, meg a tagos üde némberek seprőikkel és lapátjaikkal”. A *havasi selyemtiű*-ban „a pakulár valósággal a megadás szusszanásával ült le a mutatott zsákra”. Sipos zászlós *Az átok*-ban „visszagubbant fenyőgallyágyára”. Se szeri, se száma ezeknek a példáknek. Tersánszky észrevétlenül, tudatosan megtervezett program nélkül végrehajtotta a maga nyelvújítását és magyarítását. Történeteiben minduntalan a mese harmatos varázsa ragad meg. Nyelve pedig elkápráztat érintetlen újszerűségével, természetességével. A hályogkovács bátorságával nyúlt a kor nyelvéhez, s telítette azt a szatmári élőbeszéd és a diáknyelv egyszerűségével, ízeivel.

Igazán nagy regényeiben és elbeszéléseiben a lírikus bőségével, zabolátlanságával ábrázolja az eseményeket. Alakokat, tájakat, helyzeteket teremt, felrúgja a regény hagyományos szerkezeti kereteit, a mű végére dobja a bevezetését, sutba hajtja az árnyalt jellemrajzot, csak mesél, mesél, míg a lélegzetéből és kedvéből telik. Hősei — legalábbis legjobb műveiben — kicsit mind mesehősök is, sérthetetlenek, nem fog rajtuk semmiféle ármánykodás, praktika. Kakuk Marci és Soma kettőse a hagyományos regénybeli ellentétpárt idézné, akár a Jókai-regények romantikus kettőseit, de Tersánszky — mint az élet — nem ismeri az eleve elrendelést: hőseink sorsa keresztezi egymást, életútjuk hol érintkezik, hol ellentétes töltésű, s ezért a regény utolsó részében történő igazságtevést kicsit elsietettnek érezzük.

Persze az élet is ilyen magától értetődő egyszerűséggel szolgáltat igazságot vagy éppen igazságtalanságot. Tersánszky világa azért is oly léletszerű és hihető, mert alakjait nem emeli mítikus magaslatokra, nem növeszti őket korlátokat csak nehezen tűrő, a végzet által eljegyzett figurákká, mint például Cholnoky László. Szeretné hinni, hogy az emberi sorsokat nem kiszámíthatatlan, vak erők sodorják a tragikus végkifejlet felé, hanem előbb-utóbb érvényre jut az igazságosság, s szerepet kap az emberi sors irányításában a szeretet. Nem az evangéliumi értelemben vett tisztult érzelem, hanem a lélek mélyén mozduló, alig-alig megfogalmazható érzés, mely egy-egy különösen meghatott pillanatban hirtelen más irányt ad egy egész pályának. A *Legenda a nyúlpaprikásról* Gazsijának életét így lendíti új dimenzióba egy-két jó szóval a mezőőr, amikor a grófkisasszony kegyeibe ajánlja Paprikással, a csodanyúlal egyetemben. S ugyanígy változik meg *A repülő család* Freddyjének sorsa mintegy annak a tételnek igazolásául, hogy a jóság ilyen vagy olyan formában elnyeri jutalmát. Persze Tersánszky nagyon pontosan tudja, hogy mindez csak illúzió. Mint ahogy maga az az írói eljárás is illuzórikus, hogy hőseit makacs következetességgel a nép mélyrétegeiből választja. Csavargók és számkivetettek, csőlakók és ágyarajárók emelkednek fel szemünk láttára a fellegek fölé, s fénylő szárnyasuhogással kérnek bebocsájtást az angyalok közé. Az ő védelmükben biggyesztette a *Legenda a nyúlpaprikásról* befejezése után a következő epilógust: „Tudom én, hogy egy ilyen Gazsit sosem tartanak méltónak arra, hogy ott szerepeljen a lélek nemességének,

béketűrésének, vértanúságnak, igazságnak, vidámságnak hivatalosan számon tartott nagyjai között!... Bárha én nyomatékkal kérdelem: minek nem, ha egyszer minden érdeme megvan hozzá?... Azért adtam demonstrációképpen a „Legenda” címet a Gázi történetének.” Tersánszky egész író ars poeticájának talán legfontosabb, önvallo-másértékű megnyilatkozása ez a néhány mondat. Valóban szentek legendáit írta: csak éppen a társadalom kivetettjeit, a legnyomorultabbakat vallotta igazi szentnek. A némán tűrő Gázsikat, akik embernek és természetnek kiszolgáltatva őrizték remé-nyüket. És talán a Kakuk Marcikat is, akiknek ha a társadalom nem is volt hajlandó igazságot szolgáltatni, hát az író maga evezette őket a megnyugvás révébe.

Ámbár szemérem elleni vétség miatt perbe fogták *A céda és a szűz* megjelenése után, 1924-ben, Tersánszky-nál kevés etikusabb írója van irodalmunknak. Férfi és nő kapcsolatáról őszinte egyszerűséggel ír, természetesnek érzi, hogy viszonyuk van, de egyetlen regényében sincsenek „erotikus” részletek. Ez a meghökkenteni és felháborítani vágyó író voltaképp szemérmes volt, s tisztelte az érzelmeket, mert hite szerint egyforma joga minden teremtménynek, hogy szeressen és ezáltal is boldog legyen. Elesettjei, regényeinek szerencsétlen falusi és városi szegénylegényei, meglehet, embert ölnek, csálnak, lopnak, hazudnak, többnyire mégis tiszták maradnak, mert amikor szembefordulnak a társadalom törvényeivel, voltaképp csak az elnyomott, az ő személyes sorsukban is megbecstelenített igazságot szolgálják. A társadalom perifériájáról származó, onnan kitörni készülő hősei középkori lovagok lelkét rejtik. S ha alkalom kínálkozik, úgy is viselkednek, mint az igazi lovagok, mint Kakuk Marci az *Annuska* epizódban. Legtöbb hőse egyben erkölcsi problémák megtestesítője. S azok az igazán sikerült írásai, melyekben a személyes problémáival azonosulni tudó hőst teremtett, hogy annak sorsában igazolja magát.

Irodalmunkban kevés a Tersánszkyhoz mérhető vérbeli epikus tehetség. Móriczhoz hasonlóan ismerte az élet mélyét, neki azonban kis noteszre sem volt szükség, hogy rögzítse megfigyeléseit. Módszere ugyanis végtelenül egyszerű: fonákjáról ábrázolja az életet. Kakuk Marci is, a többi hősei is szüntelenül a társadalom törvényeibe ütköznek, mégis megtalálják azokat a pontokat, amelyek mintegy moráljuk igazolásai, s ahonnan felszökellve ismét új felfedezésekre indulhatnak. Ha Kakuk Marci erkölcsstelen, akkor az adott társadalom is az — ez Tersánszky alaptétele, s a tétel igazságát ragyogóan megírt történeteinek sorával igazolta. Ahogy a kitűnő itéletű Schöpflin Aladár írta: Kakuk Marci „kész tiltakozás az ellen a világ ellen, amely nyomorával olyaná formálta, amilyen.”

A felszabadulás történeti dátuma talán nem jelent korfordulót irodalmunk egészében, de Tersánszky pályáján bizonyosan. Pontosabban nem is 1945-ben kezdődött pályájának módosulása, sokkal inkább azután, amikor a társadalmi átalakulás megszüntette hőseinek létalapját. Véget ért a Kakuk Marci világa, s eldugult Tersánszky ihletésének egyik fő forrása. Új módszert, új hőöket kellett találnia, s törekvéseit ugyancsak megnehezítette, hogy néhány évre kívül rekedt az irodalmon is.

1945. március elsején, egy csütörtöki napon jegyezte *Napló*jába: „Püski itt járt. Igazolványt hozott. Érdeklík ezek a sorok. Vár Budapestre. De csak péntekre készül el a pontonhid, ha igaz. Ez holnap lesz. Boldog volnék, ha befejeződnék ezzel ez a napló, mint hadinapló, és megkezdhetném földolgozását. Ha az Új Hang él, akkor három kiadónak kell még lerónom a munkámat.” Ezek az utolsó bejegyzések e hol tragikus, hol humoros, mindössze egy hónap történetét magába foglaló önéletírásnak. Március elseje után Tersánszky Józsi Jenő ismét bekapcsolódott a megújuló irodalmi életbe. Ígéretéhez sem lett hűtlen; megkezdte a *Napló* feldolgozását: két regénye szól Budapest ostromának tragikus eseményeiről, a *III. Bandika a vészben* és az *Egy kézi-kocsi története*.

Telve volt tervekkel és témákkal. Az első világháborúról és katonaelményeiről éppúgy volt még új mondanivalója — erről tanúskodik az *Egy ceruza története*, mely *Finis Austriae* címmel készen állt már a második világháború előtt, s a *Reköttes*, melyben egy sajátosan magyar *Svejk*et írt meg —, mint az ostromról; a felszabadulás utáni életnek ugyanúgy hű krónikása lett — bizonyosága a *Sarkantyúvirág* című kötetbe foglalt kisregények sora —, mint a középosztály széthullásának. Jellegzetes,

sok változatban gyakorolt műfaja az emlékezés. *A félbolondban* — ugyancsak a felszabadulás előtt írta, de könyvformában csak 1945-ben jelent meg — a nagybányai festőiskola furcsa figuráira, az *Illatos levélké*kben a két világháború közötti dzsentri-létformára, a *Sziget a Dunában* ugyanennek a kornak a hivatalnok-világára emlékezik. Inkább ironikusan, mint tragikus pátosszal, de nála mindig a gúny válik a leleplezés legteljesebb, legfélelmetesebb fegyverévé. Még a nyilasokról is inkább gúnyosan, mint dühvel írt. De a *III. Bandika a vészben* és az *Egy kézikocsi története* barnaingesei mintha a valóságból lépnének elénk. A karjukat lendítgető „testvérek”-et, akik szabad idejükben oly szívesen üldögéltek a kocsmákban megszámlálhatatlan fröccsek mellett, hogy erőt merítve hajkurásszák a zsidókat és katonaszökevényeket, senki nem ábrázolta olyan megsemmisítő hitellel, mint Tersánszky. Felejthetetlen jelenete az *Egy kézikocsi történetének*, amint az addig nagy hangú és vérszomjas nyilas testvérek arra a hirre, hogy a szomszédos utcában már az orosz katonák az urak, riadtan menekülnek, felhagyva „felkoncolási” terveikkel, a bokrok és a csenevész fácskák oltalmát keresve.

Tersánszky kitűnően ismerte a megsemmisítő gúny leleplező, lemeztelenítő eszközeit. Hogy milyen tudatosan élt benne ez az írói fogás, misem bizonyítja jobban, mint naplójának 1945. január 29-i bejegyzése: „Amikor ezeket a szerencsétlen honvédeket és köztük azokat látom, akik bemaszlagolódva lázban, harc kétségben mozognak, eszembe jut Ady verse:

Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalma is mások.
Ezerszer Messiások
A magyar Messiások.

Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresztnék.
Mert semmit se tehettek,
Oh, semmit se tehettek”.

S hozzáteszi még: „Ez az! Ennél nagyobb tragédiát! A nevetségesség tragédiáját, ennyi szenvedés tetejébe!”

Amikor a felszabadulás után javában folytak a leghevesebb viták az írók hallgatásának okairól, Tersánszky művek sokaságával bizonyította jelenlétét. Végérvényesen, politikailag is elkötelezett író volt. Csak nem a szó ma használatos értelmében. Műveivel, a megírás hogyanjával vált politikussá. A deklarációtól idegenkedett. Nem tekintette az író feladatának a primér politikum műbe foglalását. „Egyetlenegy dolog mindig hidegen hagyott, sőt, utálatot, lenézést keltett bennem... a politika” — írja már többször idézett *Naplójában*. *A félbolond* bevezetésében pedig ugyanezt a gondolatot így fejti ki: „Az irodalom maradjon inkább mélyebb és örökebb erkölcsi példázatok hordozója, mint abba a kegyetlen, reménytelen, ostoba, ellentmondó, alantas, iszonyúságában nevetséges, semmi erkölcsi szabványt, semmi fennköltséget, nemességet nem tisztelő harcba avatkozzék, amit az emberek, nemzetek, fajok boldogulásának harca jelent, akár tankokkal, stukákkal és tengeralattjárókkal vívódik meg, mint jelenleg, akár más eszközökkel, akár vért, akár verejtéket csurgat... Tehát ellenkezőleg, a szépirodalom a harci szünet, az ünnep hangja maradjon, és ha példázatai elég erősek, elég szépek, elég megigézőek ahhoz, hogy a lelkeket itt-ott annyira hatalmukba kerítsék, hogy az élet harcában egy kis kíméletre, egy kis egyezkedési hajlamra nevelik őket, ez már elég!... Ám hogy még az írók, költők betűi is, ugyanazon rejtett bicskának szerepét vállalják, ami a publicisztikáé és az összes politikával, társadalmi viszálkodással összefüggő írásoké, hát ez tisztára a lelkek végső nyomorba döntésének támogatása volna...”

Tersánszky mégis politizál. Azaz: hősei politizálnak. Azon a szinten, oly módon, ahogy életük, szokásaik parancsolják. Magától értetődő természetességgel szövik beszédjükbe politikai állásfoglalásukat, véleményüket. *A III. Bandika a vészben* ma-

dárkereskedője így foglalja össze meggyőződését: „... mi tudjuk, okos, rendes férjek, hogy az asszonyok akarata mellett olyanok vagyunk, mint a mostani európai árnyékkormányok, mindig jogunkban és hatalmunkban áll szabadon azt csinálni, amit a németek azokra, ránk pedig nejeink parancsoltak”. Blau, a zsidó kereskedő így összegzi a hadihelyzetet: „Most már kampec dolóresz nekik! Az afrikai hadjárat bedöglött. Az oroszok Sztálingrád óta püfölik őket... Maximum egy-két hónap és beadják a derekukat. Az a pizszok hintáslegény, a mázoló úr leszerepelt. Azok a titkos fegyverek, amikkel előjön? Kutyába se számítanak az angoloknak...”

Az *Egy kézikocsi történetében* ragyogó jelenetben állítja elének az író a nyilasok és a nyilas érzelműek politikai „éleslátását”, tájékozottságát.

„És zsidóztak, zsidóztak netovábbig.

Az agg delírium trémenszes ipariskolai igazgató, a csapszék legelőkelőbb és leg-állandóbb vendége, ötvenedszer elmondta, fenkölt és zordon hangon, pártatlan elmés-ségét:

— Békében csak a francia négyesben alakítottak sort rendes polgáremberek! Ez a különbség az akkori és mai viszonyok közt.

— Irtsák ki a zsidókat, akik mindent felszippantottak a polgárok életeréből maguknak és visszatérnek a békeidők! — vágta rá a nyugalmazott oktató, az igazgató rendes asztaltársa. És amikor elkönyvelte az ügyvan-okat és az ezazl-okat, fölkapta kisfröccsét: — Szevasztko! Éljen Szálasi! Harc!” És ugyanebben a regényben, ugyanebből a perspektívából így értékelődik Horthy proklamációja: „A viccek vicce magáé az államfőnké, a kormányzóé volt. Aki nem az ellenséges vonalakból, hanem a sajátján belül hirdette ki, hogy: beszünteti a háborút! Jókézbe került! a barátaiéba!”

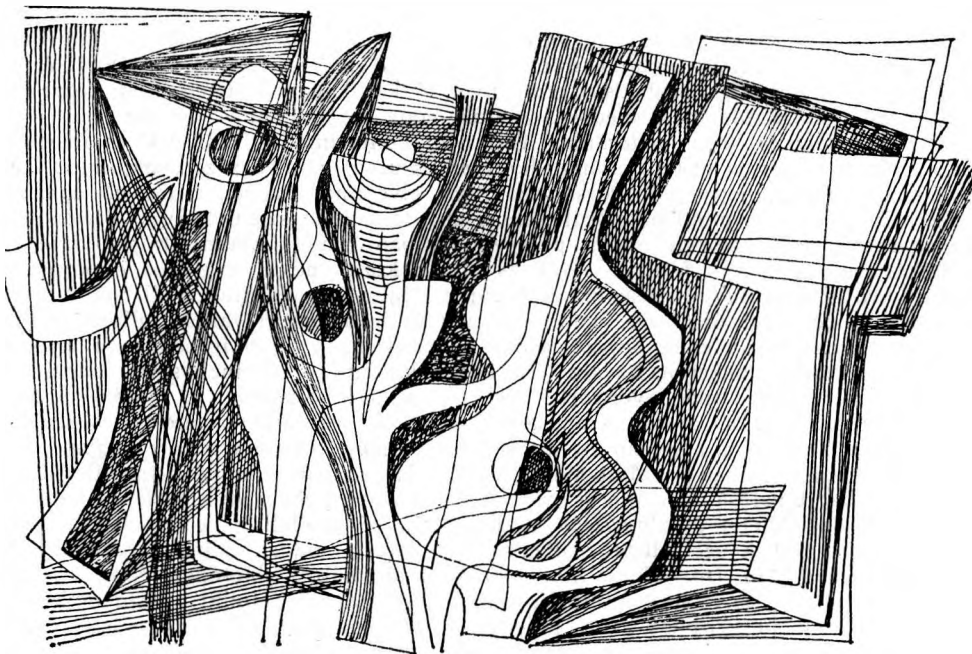
A köznapi ember politikai szemléletének, a nagy események aprópénzre váltásának folyamatát remekül ábrázolta Tersánszky. Hősei nem a tárgyalóasztalnál ülnek, hanem a légypiszokkal telehintett kocsmasztaloknál, s nem a diplomáciai nyelvezet áttekinthetetlen szövedékét használják, hanem a maguk legsajátabb szókincsére fordítják az eseményeket. A *Gépkocsi balesetben* a szónok szavait üvöltöző kommentárokkal egészíti ki a kocsmá közönsége. A *Sarkantyúvirágban* is minduntalan megjelennek a világ nagy eseményei, a „tótágast álló élet”, de csak a cselekmény peremén. A hősök persze nem függetlenedhetnek a nagy összefüggések hullámverésétől. Ám a saját sorsukat maguk irányítják. A *III. Bandika a vészben* mókusa érin-tetlenül őrzi magában a szabadság eszményét. A kalitkában született állatot azt hiszik, hazudozik. Aztán majd megtapasztalják, hogy mégis neki volt igaza.

A *szerelem és béke madaraiban* Teri néni kommentálja Hanuszék és felesége nézeteltérését: „tessen nekem elhinni, hogy én és uram, mint egyszerű emberek, szégyenkezünk rajta, hogy jobb sorsú nép ilyen elvetemedettségeket művel egymás közt”. Ez a mondat mindent elárul Tersánszky társadalomszemléletéről. Történeteit az egyszerű, a hétköznapi ember perspektívájában írja és kommentálja. Szívéhez a Reköttesek, a Kakuk Marcik álltak és állnak közel, nekik, csavaros észjárásuknak és kristálytisza egyszerűségüknek szolgált az igazságot. Pártjukra áll, velük érez, nekik ír és róluk. E törekvése határozza meg az irodalomról vallott felfogását. Az *Egy bicikliték történetének* bevezetésében elismeri, hogy „egy írónak csak értékét emeli és érdemeit sokasítja, ha személyiségétől különböző jellemek sorát fődözi föl az életből, és alkotja meg gyönyörködtetés és tanulság okából”, de rögtön felsorakoztat jó néhány példát annak bizonyosságául, hogy az ilyen alakteremtésnek veszélyei vannak. Őt is vonzotta azonban az „örök életű értékek” felmutatásának vágya, mint erről A *szerelemse fiában* ír. Mindennek a gyökerét azonban nem az ideák világában, hanem az adott valóságban találja meg. A valóságban gyökeredző, attól szemernyit sem eltérő szemléletet és ábrázolási módszert nevezi szocialista realizmusnak (*Sarkantyúvirág*). Ezt a szocialista realizmust gyakorolta magas művészi színvonalon a felszabadulás után. *Író—olvasó-találkozó* című tárcájában alkotómódszeréről is el-árul egyet-mást: „En akár a múltbeli, akár a jelenlegi, de mindig a magam körüli életből figyelek meg sajátos, fura, jellegzetes mozzanatokat, és ebből szövek össze-történeteket. Legtöbbször hosszú ideig kotlok ezen, és amikor agyamban már nagy-jából készen hordozom az írni valót, akkor dülök neki”.

Érdekes, sajátos mozzanatok, jellegzetes figurák, a köznapitól nem eltérő események alkotják hát regényeink nyersanyagát. Ezt vonja be utánozhatatlan ötleteivel, s lehell bele életet, különböző formákba rendezve magát az anyagot.

Egyik fontos rendező elve a szituációteremtés készsége. Az *Egy kézikocsi történetében* Nevenints és Ági „egymás kezét szorongatták” és „könnyeiket nyeldekelve” vélték ráismerni a maguk személyes sorsára a nyilas propagandafilmet szemlélve. Mert az élet sokszor csalóka helyzeteket teremt, s nehezen igazodik el közöttük még a tiszta szándékú is. Az író azonban segít nekik tájékozódni. Mindenekelőtt azzal, ahogy regényeit szervezi, indítja, ahogy a cselekményt vezeti. Sosem bajlódik a megindítás nehézségeivel, *in medias res* néhány ironikus kommentárral fűszerezve, személyességét nem titkolva kezdi regényeit. „Ha mindjárt egy tárggyal is történik meg valami... Ez az!” — ezzel a hagyományosnak éppen nem mondható néhány szóval bocsátja útjára a kézikocsi sorsának történetét. A *Gépkocsi balesetben* hősnének személyi adatait sorolja elő mindenekelőtt: neve: Gere Mihály... különös ismertetőjele: haránt heg a bal arcán és így tovább. Szívesen választ tárgyakat, ceruzát, kézikocsit, bicikliféket, vagy félig értelmes állatot, papagájt, történetei főszereplőjéül. Regényeiben, elbeszéléseiben mindig szerepe jut a véletlennek. Az *Illatos levélkék* egész eseménysorát egy véletlen rátalálás motiválja: véletlen az is, ahogy a *Gépkocsi baleset* Gere Mihály a összetalálkozik az Apponyi téren volt osztálytársaival. Csak a véletlen játéka, hogyan cserél újra meg újra gazdát a kis tintaceruza (*Egy ceruza története*).

Egyik önvallomásában írja magáról: „Magával a való élettel, annak verejtékes és szennyes felével is, én magam százszor közelebbi összeköttetést tartottam fön, mindenha, mint a könyvtárakkal”. Valóban: nem volt irodalmias író. De amit hátrahagyott: igazi irodalom, a magyar próza és a prózai nyelv új lehetőségeinek nagyszerű úttörése.

ERKÖLCSI NORMÁK ÉS A MAI IFJÚSÁGI REGÉNY*

Mindennapi töprengéseink gomolygásába a költők egy-egy versükkel vagy csupán néhány sorukkal képesek olykor úgy bevilágítani, mintha szavuk nagy-erejű fényforrás volna. Az erkölcs és az esztétika összefüggéseit bogozva, Székely Magda Súlytalanság című verse adott nekem egy ilyen felfénylő, megvilágosító pillanatot. Nyolc rövid sor az egész. „*Alig valami dönti el — hogy ide vagy oda — kis mozdulatok súlytalanság — állapota — Alig valami ki a bátor — és ki a gyáva — honnét mégis a helyzetek — végső világossága.*” Elsősorban a vers kérdése az izgató; hogy valóban honnét van, honnan fakad a helyzetek végső világossága; de másodsorban a kérdést előkészítő leírás, a mögéje rejtett tapasztalatsor is felkelti a tüzetesebb utánagondolás igényét. Csakugyan oly közel van egymáshoz mindennapi választásainkban a jó és a rossz, hogy szinte súlytalansági állapotban, az akarat jelentéktelenül apró mozdulatával lendülhetünk ide vagy oda? Belülről nézve, pszichológiailag vizsgálódva ilyen a választásunk?

Nem szeretnék egyetlen szaktudomány területére se bemerészkedni. Csupán a magam tapasztalatát foglalom össze mindennapi szavaimmal. Azt, amibe a vers, amely szintén hosszabb kontempláció eredménye, bevilágított. Hogy belül az emberben, az adott alkat korlátai között, mi minden él, mennyi választás, milyen sokféle magatartás lehetősége, azt fölösleges is érzékeltetnem. Ki nem kegyetlenkedett vagy ölt is gondolatban, indulata, ösztönei kétségbeesett tombolása közben? Ki ne élte volna át a képzeletbeli cselekedet súlytalanság-állapotát, amely nemcsak az ilyen nagy dolgokban, hanem a mindennapi élet látszólag jelentéktelen kis döntéseiben is folytonosan felmerül. Igen, de a képzelt, a csak gondolatban felrémelő és a valóságos cselekedet között mérhetetlen különbség van. A két között — a normális moralitású emberben — szilárd szűrőréteg áll, amelyen a helytelen cselekvési inger okvetlenül fennakad. Ez a réteg emberségünk, társadalmi eszméink, általános erkölcsi felfogásunk szerint végzi a maga funkcióját. Éspedig szilárdan végzi, ha a társadalmi erkölcs normái és azok mindennapi megvalósulása egyértelmű és világos, gyakorlat és elv nem kerül ellentmondásba, másfelől más, tőle idegen erkölcsi normarendszerek téziseinek hatását elhárítani képes. A helyzetek végső világossága, amiről a vers beszél, nyilvánvalóan ebből, a társadalom erkölcsi konszenzusából fakad.

Igen, de hogy alakul ki, hogy funkcionál ez az erkölcsi szűrőréteg a gyerekekben? Az ő cselekvéseiknek még igazabb, természetből fakadt súlytalansági állapotával szemben — hogy a vers képi megfogalmazásánál maradjak — hogy lesz földi (következményekkel számoló) súlyossága? Minden pedagógiának — álljon bár a legkülönbözőbb ideológiai alapon — itt a *punctum saliens*. S mivel az erkölcsi normarendszert az új, a növekedő emberekbe beleplántálni — azt a bizonyos szűrőréteget helyesen felépíteni — türelmet és nagy erőfeszítést igénylő össztársadalmi feladat, a pedagógia — az esztétikum emberformáló erejét felismerve — réges-régoat igyekszik ebbe belevonni az irodalmat. Helyesen és ugyanakkor koronként némi türelmetlenséggel. Nem kívánok túlzottan messzire visszamenni az időben, de például a vallás-erkölcs ideológiájú pedagógia megrendelt

* Az „*Erkölcsi normák és mai valóságunk — a szocialista gyermek és ifjúsági irodalom fejlődése tükrében*” — című szekszárdi kerekasztal-beszélgetés bevezető előadása.

és létrehozott egy olyan gyermekirodalmat, amely ma már teljességgel a múlté, szinte nyomtalanul elsüllyedt; éspedig nemcsak azért, mert az ideológia társadalmi hatékonysága megtört, hanem elsősorban azért, mert a megrendelt művek — nagyon csekély kivételtől eltekintve — nem értek el hathatós esztétikai színvonalat. Mert ha természetesen igaz az, hogy a magasfokú művészetnek van egy olyan etikai sugárzása, amelyről Rilke az Archaikus Apolló torzóhoz írt versében beszél („nincsen helye egy sem, mely rád ne nézne: Változtasd meg élted.”), nincs ilyen hatása — bármennyire is megpróbál erkölcsöt prédikálni, az esztétikai élményt adni nem képes álművészetnek. Ne beszéljünk hát olyan könyvekről, amelyek a maguk elfogult és rózsaszín ábrázolásában egy sosemvolt világról szóltak, és maguk sincsenek már.

Nézzük az ifjúsági irodalom problémáit az utolsó harminc évben, a háború és a felszabadulás után. A társadalmi erkölcs korunkban lezajlott gyökeres átalakulása idején. Hogy illeszkedett bele, hogy segítette ezt az átalakulást az ifjúsági irodalom? Jó volna úgy felelni, hogy problémamentesen. Erről azonban szó sincs, ahogyan ez az átalakulás se volt problémamentes. Etika és esztétika elvi összefüggésein gondolkozva, kénytelenek vagyunk tudomásul venni, hogy éppen a valósághoz ragaszkodó irodalom függő viszonyban van a társadalom erkölcsi normáival. Nem úgy persze, hogy az erkölcsi felfogás átlagos szintjét kell képviselnie, hanem úgy, hogy bizonyos mértéken túl nem szakadhat el tőle. Nagy írók előre léphetnek, és a maguk erkölcsi felfogásának kíváncsi érvényesülését ábrázolhatják — lásd a világirodalom nagy humanista műveit —, de nem ábrázolhatják — magát a teljes valóságot erkölcsi voluntarizmussal. Az író ugyanis miközben mozgatja hőseit, bonyolítja a cselekményt, szüntelenül számít az olvasó együttgondolkozására, párhuzamosan folyó erkölcsi ítéletkorára. Feltételez közte és az olvasó között egy etikai konszenzust, amelyet módjával befolyásolni is tud. E konszenzus nélkül nem jöhet létre a mű esztétikai hatása. De az esztétikai hatás természetesen akkor sem jön létre, ha e konszenzus erősítésére minduntalan közbeszól, s megmagyarázza mikor és miért cselekedtek hősei helyesen vagy helytelenül. A pedagógiai vagy erkölcsi voluntarizmus ilyesféle morálprédikátorságra szeretné vagy szeretne volna felhasználni az irodalmat, sőt egy időszakban — amely már messze mögöttünk van — az ifjúsági irodalmat is. Csakhogy a keletkezett tézisregények vagy példakép-művek esztétikailag nem sikerültek, mert nem is sikerülhettek.

A felszabadulás utáni ifjúsági regény kezdetben azokon a területeken ért el tartós esztétikai sikereket, ahol némi távolságot tartott a személyi kultusz elmentmondásos jelenétől, irodalompolitikája voluntarista igényeitől; olyan életdarabokat tárt fel, hol az emberséges fiatal olvasó erkölcsi egyetértésére számíthatott vagy ahol az olvasó rokonszenvét, hőseivel való együttérzését természetesen meg tudta szerezni.

Így fejlődött fel az ötvenes években nagyhirtelen a történelmi regény műfaja, mesteremberek kezéből egycsapásra többnyire írók kezébe kerülve, s gazdagodott olyan művekkel is, mint amilyen például Tamási Áronnak Kossuth-díjjal is kitüntetett Hazai tükör című regénye. De az ifjúságnak szóló történelmi regény műfaji kivirágzásáról, majd későbbi jelenidejű fokozatos visszasorvadásáról most ne essék szó. Vegyük számba azokat a további területeket, ahol az ifjúsági irodalom a társadalmi fejlődés erkölcsi ellentmondásait megkerülve, az olvasó erkölcsi együttműködésére feltétel nélkül számítva, zavartalanul alkothatott. Ilyen terület: az ember és a természet viszonyának ábrázolása. Olyan kimagasló könyvekre gondolok itt, mint Fekete István könyvei (Tüskevár, Téli berek stb.) vagy Mészöly Miklós Fekete gólya című regénye. Nem mintha ezek a regények teljességgel megkerülték volna korunk társadalmi emberének ábrázolását, és pusztán csak azt a viszonyt preparálták volna ki, amely az Embert a Természettel kapcsolja egybe — ez így steril, csonka viszonylat —, hanem sikerült nekik gyerekek és természetközeli élő felnőttek ábrázolása közben egy olyan érvényes, de lehatárolt világot teremteniük, melyben az író humanista szemlélete, erkölcsi

világa kritikus vagy irritált pontok érintése nélkül hathatott az olvasóra. Egyszerűbben szólva, az írói mű etikáját, az esztétikai hatást lehetetlenné téve, nem kérdőjelezte meg a valóság. Sőt Fekete István ebben a lehatároltságban még arra is módot talált, hogy határozott etikai normák kifejtésével, világos pedagógiai céllal is megterhelje regényét. Gyerekhősei emberségükben megnövekedve élik át a természettel és a természet közelében élő, egyszerű emberekkel való kalandos találkozásukat. És a fiatal olvasó se kap mást; nemcsak természet-nosztalgiát kap és színes természetismeretet, hanem a társadalmi együttélésben hasznos, a jóra és az igazra — ha nem ellentmondás így mondani — időtlenül érvényes magatartás normákat. S ha szabad valami esztétikai szeplőt keresnem e már-már klasszikussá vált könyvekben, akkor az éppen az etikai-pedagógiai erosz valamelyes túlfutása. Egy cseppel kevesebb belőle, még elevenebb, még hatásosabb esztétikai élményt eredményezne. Ami azt jelenti, hogy az esztétikai élmény katartikus hatása révén az erkölcsi hatás is erősebb volna.

Egy másik olyan etikailag egynemű terület, melyet a felszabadulás után fejlődő ifjúsági regény kihasználhatott, a háborús évek és az utána következett rövid időszak ábrázolásában realizálódott. A háborús időkben, a faszizmus tomlása idején a nép, az üldözöttek szenvedése, az antifasiszta vagy öntudatos kommunista hősök harca az érvényes, kikezddhetetlen ábrázolásnak tágas lehetőséget adott. És mindenképpen nemes, fontos, és elkerülhetetlen feladat is volt visszapillantani a félmúltra, megmutatni a felnövekvő nemzedéknek azt a szenvedés-özönt, helytállást, hősiességet, amelyet az előző nemzedék átért és vállalt azért, hogy a világ más legyen. Egész seregét a könyveknek (regényeknek és életrajzoknak) idézhetném ide, melyek mind ebből az időszakból merítették témájukat, kezdetben a fehér-fekete ábrázolás, és a kimerevített hőspéldakép-kultusz gyengéit is magukon hordva, de ahogyan múltak az évek és ahogyan az írókban leülepedtek, megérték az ábrázolásra az egykori élmények, úgy adott ez a műfaj egyre kiválóbb, sőt remek könyveket. Csakhogy a bőséget érzékeltessem, sorolok fel közülük néhányat: Hárs László: Majd a gyerekek, Varga Katalin: Kislányom, édesem; Petrovác István: Szombatra péntek; Bakó Ágnes: Fekete szivárvány és a felsorolás végére tartogatva: Thury Zsuzsa: Tűzpiros üveggömb és Szabó Magda: Abigél című regényét. Ez utóbbi kettő, úgy hiszem a kiváló könyvek közül is kiemelkedve adnak feledhetetlen, egy életre idegekbe ivódó képet arról a múlt-ról, amelyet nem szabad feledni vagy feledésbe merülni hagyni. Thury Zsuzsa a maga tartózkodóbb, kicsit tán régiesebb, részletező regény-technikájával festi meg a háborús szenvedés nagyméretű freskóját, egy üldözött gyerek ide-odahányódását, kálváriáját, a befogadó proletárok emberségét, az üldözők kegyetlenségét és végül a teljes magáramaradás és reménytelenség után katartikus otthonratalálását a felszabadult új életben. Szabó Magda pedig a maga feszes szerkesztésében egy titkokba ütköző fiatal lány saját önzésével is megküzdő tudatosodásán át tárja elénk a 43-as és 44-es esztendőben a magyar ellenállás útjait, hősi és fájdalmas történetének egy fejezetét.

Végül a felszabadulást követő közvetlen időszakot tárgyaló regények közül szeretném még Varga Domokos: Fiúk falva című könyvét kiemelni. Az etika kérdéseit illetően ez is lehatárolt, egynemű világban játszódik: kallódó, félig vagy egészen bűnöző gyerekek között 1945-ben. A pedagógiát, sőt az osztársadalmat később oly nagy mértékben foglalkoztató gyerek-problémák első megoldás-kísérlete, emberséges társadalmi elrendezésének korai példája a könyv. Etikailag egynemű, hiszen író és olvasó között nem támadhat konfliktus azon, hogy vajon helyes-e a züllésnek indult gyerekeket kényszer nélkül összetartani és otthon kínálva nekik a normális életre szoktatni őket. De hogy ez milyen nehéz, milyen küzdelmes, azt jól festi a beszámoló, mintegy a későbbi még súlyosabb konfliktusoknak előképét adva.

Nagyjából most érkeztünk el oda, hogy beszélni kezdjünk olyan ifjúsági regényekről, amelyek hőseiket korunk újonnan létesült környezetében, még forrongó valóságában, etikai tézis és gyakorlat ellentmondásai között mutatták be. Ez az

az időszak, amely az írótól tézisek megjelenítését várta el a maga voluntarizmusában. És most ne azokat a könyveket emlegessük, amelyek a követelmény teljesítésébe belebuktak, hanem azokat, amelyek megpróbálták a téziseket részben vállalva vagy pedig éppen teljességgel elutasítva, esztétikai élményig eljuttató irodalmat teremteni. Ilyenek a tézisek felől indulva Gergely Márta vagy Kántor Zsuzsa korai úttörő-regényei, ilyen továbbá Thury Zsuzsa egykor hallatlan sikert elért Francia kislánya — nem egy ma már problematikus egyszerűsítést mutató részlettel — s ilyen végül a tézisek előírásait semmibe véve, Mándy Iván Csutak-sorozata, mely az adott mindennapi gyerekvalóságba beleteremtett, kivételes gyerekismeretből, részvétből, emberi együttérzésből egy kis álmodozó igazságtevőt. Csutak igazán mindennapi gyerek-figura, csetlő botló hős, akiben a választás nem az úgynevezett pozitív figurák, az előregyártott példaképek automatikus dríll-jével játszódik le, hanem aki ismeri, hogy mi az a súlytalanság-állapot, az ide vagy oda döntés véletlene vagy könnyűsége; de aki a maga ép ösztönével, riadalmaival, természetes emberségével „véletlenül” mindig a tisztesség, az emberség javára dönt. Sőt ő a már-már kétbalkézes, a megszégyenülésre és kiutasításra váró, valahogy megcsinálja, létrehozza, maga számára is meglepetéssel megszerzezi az igazságtalanságok, az embertelenségek jóvátételét. Megment egy vágóhídra szánt szürke lovat, szabad játszóhelyet szerez egy gyerekcsapatnak, leéget egy kis nagyzó zsarnokot, a kiközösítés megszégyenítő magányából kihoz egy kislányt. Örökösen, nappal is álmodik, a valóságból egyre másra kiszökkenő látomásai vannak, a dolgokat helyretevő, vagy éppen jóvátévő nyitottszemű álmai arról, hogy a világ más, mint amilyennek látjuk vagy legalábbis mássá kell tennünk. Ugye mulatságos? Mándy a tézisekkel szemben, vagy legalább velük mit sem törődve, teremtett egy „pozitív hőst”, olyat, akit ahogy mondani szokták, szívébe zárhat a fiatal olvasó. Konfliktusok és fenntartások nélkül, úgy ahogyan a régebbi gyerekhősök közül Nemeceket vagy Nyilas Misit. S ezzel a párhuzammal — ha lehetne persze nüanszbeli eltérésekről észrevételeket tenni — már körvonalaztam is a Csutak-sorozat esztétikai rangját mai ifjúsági irodalmunkban.

De az ifjúsági regény általános szintjének emelkedése, az ábrázolt valóság és a társadalmi valóság maradéktalanabb találkozása vagy egybeesése csak később következett be. Előbb a szocializmus hirdette etikai normáknak teljes társadalmi konszenzust kellett kapnia a hibákat kijavító és a javításra állandó készséget mutató társadalmi gyakorlat következtében. E döntő változás tette fokról fokra lehetővé az írók számára az élet adott kereteinek, biztató folyamatainak ábrázolását az esztétika törvényei szerint, lakkozás és sematizmus nélkül. Úgy a hatvanas évek elejére datálom ennek az általános színvonal emelkedéssel járó átalakulásnak a kezdetét. Ehhez persze az is kellett, hogy az irodalom és benne a gyerekirodalom egész társadalmi funkciója a helyére tevődött, a közvetlen pedagógiai, erkölcsprédikatori igények vele szemben háttérbe szorultak vagy legalábbis az esztétikai hatáson belülre helyeződtek. Azon belül ugyanis bolond, aki tagadja, hogy van helyük. Elismerést kapott a művészeteknek — sajátos törvényeiket nem tagadva — az a bizonyos önállóságuk, autonómiájuk, amiről Engels is beszélt. E változások, melyek közül a legfontosabb a szocialista etika kikristályosodása, lehető harmóniája a gyakorlattal — és persze a magyar társadalomnak az etikai normákról való egyetértése — tette lehetővé azt, hogy a gyerekek valóságos élete — és pedig egyre árnyaltabban — került bele az ifjúsági regényekbe. Egyszerre megteremtődött az, amit úgy hívunk úttörő irodalom. Igaz, voltak kezdemények a területén, s az eddig már említettek kívül éppen annak a döbbenetünkre és mély fájdalomunkra eltávozott Hárs Lászlónak köszönhetjük a kezdeményeket, aki a hatvanas években írt regénytrilógiájával az ígéretes, annyi értéket felmutató kibontakozást is szolgálta. (Igazán gyerekjáték, Ezek a pesti gyerekek, Mi is voltunk gyerekek, mely trilógia valójában a már emlegetett Majd a gyerekek folytatása.) Nem tudok kevesebbet mondani: a tézisek és normák helyett egyszerre megjelent az élet szíves, érdekes, játékos gazdagsága. Álgyerek helyett valódi gyerekek, álproblémák helyett valódi problémák. Úgy is lehetne mondani, hogy regény-

íróink ezekben az években létrehoztak, esztétikai élményként kezünkre adtak egy nagy felfedezést. Azt, hogy milyen a mai gyerek, milyen a gyerekvalóság. Kicsit természetesebben fogadjuk ezt tőlük el, mint illenék. Pedig ha belegondolunk, akkor észre kell vennünk, az irodalomnak — már most a világirodalomra gondolok — nem is olyan régi felfedezettje a gyerek. Csak olyan 19. századvégi vagy inkább húszadik századi. S ha számba veszem azt, hogy mikor kerül bele a maga kis élete, és a maga mindennapos nagy és bizony sarokbaszorító erkölcsi próbája az irodalomba, akkor talán érdemes volna valóban úttörő úttörő-íróink megbecsülésén elgondolkozni. És itt nemcsak Hárs Lászlóra gondolok, aki tisztelgésemet sajnos már nem láthatja, de gondolok Kántor Zsuzsára is, aki regényeiben már jó ideje mindig is a gyerekek erkölcsi konfliktusait bogozza; s egyre tisztulobb szerkesztéssel, egyre igényesebb megmunkálással jutott el például a Kannibálók című utolsó előtti könyvéhez s érkezett el ahhoz, hogy napjainkban megjelent könyvében a Felvétel indulban a felelősség drámáinak különböző, finoman árnyalt sorát tudja a mai gyerekekben, egy úttörő-raj tagjaiban ábrázolni. Mégpedig egy olyan egyszerű tényből, olyan csaknem mindennapi esetből kiindulva, hogy egy raj tagjai zivatarral dacolva és persze bőrig ázva érkeznek meg egy filmfelvételre — ami persze elmarad — s egyikük tudógyulladásban megbetegszik. De a dráma — az érvényes drámai helyzet — ott van a mi, és a mi fiataljaink életében is, csak meg kell tudni írni.

S ha már a drámáról esett szó, a mindennapjainkba rejtett drámai konfliktusokról, akkor tovább lépek, bár szerettem volna még az úttörő irodalomról beszélve Szabó Magda Születésnap című regényénél elidőzni, aki a maga mesteri eszközeivel és rafinált fortélyosságával a régi lányregény-témát fordítja át a mi korunkra, a szerelmi álmodozások témáját, s mutatja meg mi benne a maradandó mag, s mi az ami egészségtelen belőle, ami szertefoszlik a mi egyenjogúságra törő valóságunkban. De a gyerekelet drámai konfliktusainak elemölő sorozatos feltárása, úgy érzem, mindennél fontosabb. Fontosabb, mert a titkos gyerekdrámák felfedésével, nemcsak egyszerűen a valóság felé lépett egyet előre ifjúsági regényünk, hanem ami több, a valóság mélyebb felfedezése felé. Afelé az esztétikai cél felé, amelynek megközelítésére vagy elérésére a felnőtt irodalomnak is csak a java képes. Csupán néhány könyvet ragadok ki ebből az ígértes sorozatból, és csak néhány szóban tudok beszámolni róluk, holott meggyőződéseim, egyenként is mélyebb elemzést érdemelnének. A sorainkból oly korán eltávozott Szántó Tibor kitűnő könyvében a Denevér-kastélyban egy baleset „drámáján” belül — főhőse megvakul — valami sokkal mélyebbet: az erkölcsi megvilágosulás drámáját, a dolgok és az emberek értékének, katarktikus helyretevődését tudja hősében ábrázolni. Valami olyan villámcsapásként ható belső átalakulást, amit alig is lehet így elvontan foghatónak tenni, de ami a példás műgonddal felépített regény ismeretében tudjuk, hogy *van*, hogy magatartást megszabó lelki valóság s hogy átélőjének dráma. S valami hasonlóról beszél Somogyi Tóth Sándor A gyerekek kétszer születnek című regényében. Nem annyira egy felismerésről, mint a Denevér-kastélyban, itt inkább az erkölcsi megszületésről van szó. Az apával való konfliktusa miatt züllés szélén tébláboló kamaszfiú nem pillanatnyi, hanem mozzanatról mozzanatra követett erkölcsi megszilárdulásáról. Végignézhetjük a napjainkban oly jól ismert képletet: az apa és a kamaszfiú egymással való tehetetlen és elkeseredett küzködését, egy birkózást, melyben mindegyik a maga módján nekifeszül és mégsem tudja a másikat megmozdítani, s melynek oly könnyen lehet gyűlölet vagy akár rendőrségi ügy a vége. De Somogyi Tóth nem a rossz irányban hegyezi ki a drámát, nem a felnőtt irodalom sablonjait keveri ide, hanem éppen a feloldódást, a fiú második megszületését tárja elénk, mindkét birkózó számára — teszi élményünké — az is vagy az *igazán* katarktikus.

Dániel Anna — hogy tovább folytassam ezt az örömmel végzett felsorolást — megint egy ilyen belső megfordulást ír meg a Találkozások napjában. (Különböző két regényének is egy-egy erkölcsi fordulat volt a magja.) Egy belső fordulást, egy erkölcsi döntést, amelyet önbírálat előz meg: a főhős által szánt-

szándékkal elhagyott közösség magatartásnormáinak utólagos elfogadása. A regény elég különleges: sértődékenységből, elkényeztetettségből fakadt kivándorlás a története — a főtí gyerekvárosból a „gazdag” és számtalan lehetőséggel kecsegtető Angliába — családtalanságból egy élő szülőhöz — s a visszatérés a belső dráma feloldása.

Mint látható ezekből a példákban, a kikristályosult társadalmi etika, hogy hat az esztétika területén, hogy szabadítja fel, hogy fordítja a regényírókat fontos emberi és közösségi problémák irányába, hogy láttatja meg velük azt, aminek feltárása már kizárólagos művészi feladat. S ezzel a tanulssággal tulajdonképpen be is fejezhetném ismertetésemet, de igaztalan volnék két kiváló íróársam munkáival szemben, ha művüket itt példáim között — mintegy tovább folytatva a sort — nem emliteném. Nagy Katalin filmről is ismert Intőkönyvem történetére gondolok egyfelől, másfelől Vidor Miklós kitűnő regényére a Vasárnap döntőre. Mint az előzőek, ez a két regény is egy-egy családi konfliktusból fakadt belső dráma rajza. Vidor regényében, mely egy értelmiségi családról szól, a szülők szerelmi konfliktusa okozza a gimnazista főhős lelki kiborulását, s mélyebben rendítve meg világát, mint ahogy azt a szülők sejtethnék, gátolja emberi fejlődését. (Ez bizony szülők számára is tanulságokkal járó könyv, úgyis van megírva, hogy a felnőtt irodalomba keveredve is állja a versenyt.) Nagy Katalin leányhősnének kiborulását is a szülők okozzák, csak hogy nem tehetnek róla. Özvegy anyja férjhez megy. De az a kitűnő pedagógiai érzék s az a gazdag gyerekismeret, amely Nagy Katalin írásait mindig is jellemzi, végigkövetteti velünk — mégpedig objektív iskolai tényekhez: intők sorozatához tapadva — hogy mit élt át a kislány. Ösztöneivel küzdve, ha tetszik milyen drámát.

És persze még sok mindent említhetnék. Jó néhány kiemelésre méltó könyvet kihagytam. Összefoglalóul azt mondhatnám: íme a valóság megjelent, itt van ifjúsági regényirodalmunkban, árnyaltan, sokszínűen, nem egyszer a felnőtt irodalommal konkuráló felfedezői jelleggel. Itt van, mert a helyzet „végső világossága” az erkölcsi ítéletformálás a társadalom egészét tekintve evidens, mindnyájunkban jelen van.

De befejezésül mégsem ezt mondom. Hanem mást. Egy jelentékeny esszéírónktól szokták az a más idők ifjúsági irodalmára vonatkozó megállapítást idézni, hogy egyáltalában nincs szükség ifjúsági irodalomra, mert a gyerekekkel klasszikusokat kell olvasatni. Ha bárki végiggondolja azt, amit itt elmondtam a mai ifjúsági irodalom közösségi problémálatásáról, etikai igényességéről és nem utolsósorban esztétikai színvonaláról, akkor talán igazat ad nekem abban: főlőssleges ma már ezzel a régi megállapítással vitatkozni. A klasszikusok mellett van más, méltó olvasmánya ifjúságunknak.

Gyermekkorom Bakonyában

*Jártuk a rézpikkelyű hegyhátak
rezgődárdás erdeit az őszben.
Arany hagymát sütöttünk kötözön,
teküdtünk boldogságtól gyötörten.*

*Idegen szem rámája kellene
képpé foglalni azt a képet:
durcásan nyüszít a szalonna
s az ágak zsíros ujjai égnek –*

*– gyerekkor erdeje kürtfényű ég
az volt a csudatáj bodzapuskák
pezsgődugója pukkant csúzli lőtt
bronzmakkokkal bombáztak a bükkfák,*

*kerítésünket rohamoztuk,
állampolgárok, katona korban –*

*reszketek a gyereknyi rés előtt,
mit a k o r a szabadságra nyitottam.*

*Most minden ugyanaz. A régi-régi ősz.
Az úton autó vár, azzal jöttünk.
Rám emlékeztünk. S hogy ne feledjünk,
szalonnát vágunk, megsütöttük.*

Kongattam vaskerítést

*Hazajöttem az éjben.
Kék láda: autóbusz lökött ki.*

*Befordultam a sarkon,
az utcán nem várt senki.*

*Cukorszikrák a földön,
szurokfényű nagylámpa égett.*

*Ablakok vak szemébe
rosszindulatúan nézett.*

*Kongattam vaskerítést.
Jégtorkú farkaskutya tercelt.*

*Egy svájcisapkás, mély hang
ágyából mérgesen kelt.*

*Kongattam vaskerítést,
fenyegettek, sokadalomban.*

*Beugrottam az ajtón.
Szívemet zsebredugtam.*

PÁLINKÁS GYÖRGY

Felismerés

*Akár a fal mellett Akár
Az út közepén manifesztálódnak
Elképzeléseink a jövőről Be-
Húzódunk egymás közé Tételezzük fel
Továbbra is ezt a folyamatosságot
(Békesség itt a középtájon) – S már
Egy karnyújtásnyira kerültem magamtól
Ő boldog felismerés előbb hason
Majd átfordulva (Metaforizálva egy gondolat-
Töredéket a legcsekélyebb mértékben sem
Gondoltam másra – idejönnek mind
Aztán föleszik)*

*Be akartam fejezni de mintha
Kulccsal babrálnának kintről
„– Van itt valaki!” Azt mondják
Reggelre mindig eltűnik*

Előtte kiles a kémlelőlyukon

Átment a labda

*Órák óta folyik ez a beszélgetés
Vagy évek óta Ugyanaz Cserélődnek
Az arcok A pohár után nyúló kezek
Ugyanazok Az is lehet csak a kezek
Jobbravárva Úgy tűnik a tömegben
Egy ismerős Így szokott ez lenni
Mikor már az arcok is keverednek
Erre mondta már nem tudom ki hogy
Félreismerjük másokba magunkat
Zavarbaejtőek ezek a nem szűnő
Koppanások Elkésett ajánlatok
Minduntalan Akkor a dagadt átfolyt
A palánkon Hüvelyk és mutatósujja
Között felcsippentve a labdát*

*Egy pillantás a körülállókra
Rejtett tényei a várakozásnak*

Kiáltások

*Asszonyom igen előrehaladott állapotot
Példáz e vízfej ország váltig
Felemlegetve reményét föl- s alárohanva
E kórházi lépcsőn De tekintsen
Feltárt mészkőhalmainkra a falakon
Egyaránt kívülrekedtek vágyaink*

*(Kiáltások szakadnak föl
Innen és túl az éjtélutáni városon
Belébotolnak perceink)*

Árnyak fekhelyén

SUVADÁS, a vesztés törli ki
hajlékony ezüst ősz hajszálaid,
TANŰ-hegy; földbegyűrt ZILA,
mesterszók nyűtt szerszámai:
hálóban, – eszméletlenül!
Szállva alá dőlnek a fák,
pokloknek barlangolt betűim;
konga-dongák, garda-raj, csigák. –
Tanúim hava, talpnyoma,
halász-iszák szórt csontjai,
aszfalt-mezőn elevenek és holtak:
autócsordák bűzlő kontúrjai...
Igéző szellem őt felől vakít –
fülelő pásztái véres reflektoroknak;
zuzalékká örölt várak, dombsorok,
villám szántott kert – városok
rendre hullnak, romolnak.
Szálkás, csillagtalan az éj –
feketülő irtvány a Holnap!

Havat ígérő egek alatt

A hónapok, mint tört karók bitója;
kánya-koszorúk, tarlott füvek,
satóutak – Karthágó képe ez!
miért a tudat föllobogózva?

Szálkás szőlejen sorjáz a köd.
Füstölőt ráznak: künn, „odaátra”
fosztók-ünnepén motoz a vidék:
jég-gyertyás tánc-szók megyebálja!

Tanya-házán tört karók bitója –
András-hegyén; partra szállt halak,
kinyílok éllel, mint a bicska:
balladát aszályló egek alatt!

A LÉTEZÉS VARÁZSÁNAK KÖLTÉSZETE

TAKÁTS GYULA: VULKÁNOK, FÜGEFÁK

A kritikai irodalom és az olvasói köztudat mindenekelőtt egy országrész, egy megye, egy tájegység tükrözőjeként és kifejezőjeként tartja számon Takáts Gyulát; jellegzetesen dunántúli, vagy szűkítsük még jobban a kört, a Somogyság és a Balaton-vidék költője, írják értő méltatói is, s némi szégyenkező sietséggel fűzik hozzá, hogy ez a „látszatra szűk kör” a világba és a kultúra mélységeibe hatolás alkalmának kimeríthetetlen forrása, semmi köze a provincializmushoz, „a rossz ízű vidékies-séghez”. Kellene-e ilyen elemi igazságot ismételgetni, ha nem volna szívós az előítélet, amelynek cáfolatául szánják?! József Attila formának látta és életérzése kifejezésére használta föl a proletárságot és motívumait, Egry József tiltakozott ellene, hogy a Balaton festőjének tartsák. A valóság: „a táj és a tárgy” Takáts számára is „az a teremtestől fogva létező anyag”, amely változatos formáival, realitásával egy „lirai világ” kifejezésében segíti, motívum, jelkép, nem célja, hanem eszköze a költői munkának. Mellékesen és szándékolatlanul betölthet ez a líra regionális funkciókat, egy képzeletbeli verses országjárás során a Kaposvár és a Balaton közötti sávban bizonyára pompás útikalauzként lehetne használni köteteit; igazi célja azonban létélményének kifejezése, környezete, „a formás kis világ” csak ürügy és lehetőség, hogy egy „rejtett ország” misztériumaiba beavatódjék, titkok „égi pillanatját” megragadja. A természeti motívumok, víz és hegy, fű és fa, föld és ég, szikla és humusz, lomb és gyökér, madár, hal és mind a többi, a találkozás e nagyszerű pillanatai miatt fontosak számára; ember és világ, lélek és tárgy meghitt összhangját keresi, hisz a harmónia, a derű lehetőségében, a világ és az élet csodája benne erősebb a szorongások, a nyomorúság élményeinél. „Ringat az élet tiszta tengerre”, mondja, az elemi erőknek még a romboló működésében is meglátja a fenségeset, nála a dolgok sugároznak, ragyognak, a nehézkedést leküzdve fölszárnyalnak, a köznapiság álcáján áttör a csodás, az anyagi, a tündéri elem. A létezés varázsának ez az egyszerre tudatos és káprázó átélése Takáts meghatározó élménye, Tab és Fonyód, Kaposvár és Bece-hegy érzéketlen valósága pedig az a „repülőpálya”, amelyről indulni tud, kimeríthetetlenségében alkalom arra, hogy legfőbb érzésének végtelen számú változatát, realizációját, árnyalatát számbavegye és katalogizálja. Másfelől a táji motívumok viszonylagos összefüggése, a tér zártsága egységet visz a variációk sokaságába, a helyszín mágiaja közös áramként járja át az elűtő részleteket; mintha újra meg újra az őskép, az archetípus ütközne ki a felület változataiból, kapcsolatok hálózatába szöve, kozmoszá rendezve a Takátsot versre ihlető lirai szituációkat és tárgyakat, egyszersmind utalva az európai művészet Homéroszig visszavezethető „ideális táj”-toposzára s a mítoszok termékeny, gazdag, boldogító őskertjeire. A természeti képek, az érzések és gondolatok e „bábái” tárgyasítják, személytelenítik a költő létélményét; Takáts Orfeusként pendíti, szólaltatja meg a „szerves és szeretlen világban” szunnyadó poézist, úgy érzi, rajta át lényre értékesebb, nemesebb részét örökítheti az utókorra: „mert a dolgok és a tárgyak / átadnak mindent a világnak... / Átadnak téged is s tovább / a dalt, a tündéreket s a jó mosolyt, / melyet forrásod felhozott...”

A személyes, önarckép-szerű elem jószerével az életforma rajzába húzódik vissza költészetében. Az életstílus, — esszéinek és nyilatkozatainak ez a mindig hangsúlyos

alapfogalma — már eleve megszűrt, megemelt, az empíriától az eszmény felé közelítő szimbóluma a valóságnak, s ehhez képest az önjellemzés is stilizált, tudatosan megválasztott szempontokra korlátozódik, kirekeszti a karakter és az életrajz esetlegesnek, magánérdekűnek érzett vonásait. A vidék — a kisváros, a falu, a hegy-község s az ősbibb természet egynemű megmaradt rezervátuma — Takáts számára több mint egészségügyi igény vagy rousseau-ista utópia: emberi feltétel, az a konkrét kisvilág, amelyen át mint nélkülözhetetlen láncszemen a földi, sőt a kozmikus élet egészéhez kapcsolódhat. Eleinte még ambivalens jelentést és értékelést sugallnak a versek, a távolság az élet zajos metropoliszaitól az ovidiuszi száműzetés, az unalom, az idegenség hagyományos motívumait is életre kelti („Ködös homályban élek itt / egy horpadt domb ölen”, „Szalmaaljú széken, kocsmá magányban, / így múlik a vasárnap délután”). Különösen fájdalmas az értetlen közöny a szellem emberének, a költőnek, aki csupán a szivarfüst és a „sűrű bor” magyar orvosságával védekezhet ellene. A háború és az embertelenség tapasztalata itt-ott a dacos elfordulás, a természetbe menekülés, a magán-megváltás gondolatával kísérti meg Takátsot („Az ember megveszett. / Hát hozzátok futok, / mert a fák és erdők boldogok.”), s a megbántott érzékenység keserű szentenciáit mondatja ki vele. De a büntetisserű emberkerülő mozzanatnál már ekkori versei zömében fontosabbak a magányosság erősítő és gazdagító értékei, a természethez fűződő intim viszony, a béke és nyugalom által lehetővé tett elmélyedés a dolgokban és önmagában, a fölényes függetlenség a külvilág követelőző normáival és tanácsaival szemben. Az évtizedek múlásával ennek a magatartásnak egyre inkább a közhasznú, ember-érdekű mivoltát domborítja ki költészete. Korai verseiben a remete képzetéhez még zsúfolt, álmos és andalító természeti környezet tartozik („Mély áhitat tesped e lencsés hínár ölen. / A zöld vizek álma némán szenderül fölém.”) s az ember többnyire olvatag passzivitással, önátadással, az álomba ringás készségével révül el az év- és napszakok mesésen változatos csodái közt. A jóval későbbi *Remete?* (és sok más vers) tevékeny és adakozó programja, ill. önarcképe keményebb, a természet életébe beavatkozó, a szigorú feladattudatot is magába foglaló életstílust sugalmaz. A szépség szemléletéhez legalább a hatvanas évek elejétől egyenrangú tanításként csatlakozik a vad vagy elvadult természet meghódításának, hasznossá tételének, emberiesítésének vállalása: „Írni azon a mészkövön, amit mindenki kihagyott.” Bece-hegy, ez az annál szebb, mert megvalósult utópia, és a motívumait fölhasználó költészet, egyszerűen jelképezi a szellemi és a testi munka „űdítő és farasztó játékának” egyensúlyát, egyéni vállalkozás és közösségi példa szétválaszthatatlanságát, a méltó emberi környezet kiküzdésének esélyét; sőt mindezen túl az ember kozmikus lehetőségeinek is metaforája, példázat arról, hogy akarat és lelemény rideg, kopár, ellenséges világban is meggyökerezetheti az életet, hogy „a csillag-sivatag között”, „a félig semmi teraszán” sem reménytelen a folytatás.

Háttérként minden életformához többé-kevésbé meghatározott múlt is hozzá tartozik, hisz maga e fogalom implikálja a tartósság, a megállapodottság, az időben való kialakulás és megszilárdulás képzeit. A fiatal Takátsot egyfelől a családi múlt bűvöli, vezetőneveük nyomán őseit a „képeken csodált” flamandokhoz hasonló, szövögető iparosokként képzi el, s némi iróniával még a konyha meg a telt gyomor szentségét valló nagypapa hagyatékát is vállalja; krúdys nosztalgiával, az idegenkedő bírálatot az ábrázolás dús érzékiségével és zenei aláfestésével tompítva beszél a kártyás, cigarettás, vadászgató és cigányzenén andalodó elődökről. Alighanem a tanár-apa lehet az, aki ennek a többféleképpen értelmezhető-folytatható örökségnek legnemesebb, legtartósabb elemeit kiszűri és szellemiesíti: „Első a szív, a szépség volt neki! / A dal, a vers, a szebb történelem.” Innen, meg egy tágabb közösség szájhagyományának ismeretéből eredően, a művelődési és politikai történelem élményének Takátsnál bensőséges, familiáris jellege van. Az 1850-es években Somogyban Phaedrúst fordító „ismeretlen költő” (Mocsy Antal, dédapja testvére), neki „Antal bácsi”, Szigetvár példáját idézve bátran írja le a meglepő mellérendelést: „Hol Zrinyi és a nagypám / tettel beszélve vesztek el!” A rokoni emlékeztető közvetíti hozzá negyvennyolc élményét, gyermekként még maga is találkozik, undorodva és ki-

váncsian, a falu Bach-huszárával. — Nem kevésbé eleven ebben a költészetben valamiféle néprajzi múlt tudata, amelyet a lápos vidék átalakulása s a régi népelet, meseterségek, folklór visszaszorulása tesz tárgyi anyagában is szorongatóan közérdekűvé. Múlt időben lehet csak szólni az elsüllyedt határról, „mit rejt a szittyók sűrűje”, a kútról, a szamár-útról, a juhászkodás és a vízi vagy berki foglalkozások rekvizitumairól. A szaktudós fölkészültsége vagy a muzeológus gyakorlati észjárása nem bénítja meg a költő érzelmi fogékonyságát, a váratlanul fölhangzó dudaszó vagy a bor mellé sült krumpli illata nyomán „halvány virággal kél a múlt”, megelevenedik egy rég holt világ. Tárgyi emlékek és családi-népi elbeszélések őrzik a betyár-életről vagy az 1867-es pusztai „parlamentről” szóló hagyományokat, bennük összefonódik az ürelenesség szociális meg a magyarság-szeretet nemzeti érzése, indulata, valamint a letűnt élet- és tudatformákért való rajongás és megörökítésük vágya. Egy-egy bánatos felsóhajtás ellenére („Ó, hajdanán de más volt...”), Takátsra mégsem jellemző valamiféle múltat eszményítő romantika; a régiből, az „Így volt...” befejezettségéből megfigyelései és gondolatai a jelen és a jövő átalakult világába kanyarodnak, a modern társadalom és technika vívmányai, a gőzeke, a kormos mozdony, a beton repülőter, sőt a hold körül zümmögő „szárnyas emberek” közé. A családi múlt idővel az emberi nemzedékek tízezer éveikkel mérhető kontinuitásává tágul szemléletében, a magyar történelemből az ókori görögökig, Pákozdtól Athénig nyílik kilátás, a néprajzi igényből östörténeti, archeológiai érdeklődés és tudatosság hajt ki. Rómaiak, hunok, avarok, kelták, magyarok egymást váltó építő-romboló jelenléte válik szemléletessé Takáts látomásában, a szörnyű pusztítások szorongást keltenek benne („mert a Semmi a legnagyobb hatalom” — írja a földült élet történelmi és „földkorszaki intelme” kapcsán), a világot szelídítő, humanizáló magatartás szívéssége a reményt táplálja: „És visszaérez bennünk és ránk is / visszaérez évmilliók múlva is / az idő és az élet... / Születés előtti lényünk és / halálunk utáni arcunk együtt fénylik... / És e szép közegben őseink álmai, / utódaink vágyai teljesülnek!...” A múlt itt megnyilatkozó fogalmát nemcsak emelkedett, társadalmi és nemzeti megkülönböztetést el nem ismerő humanizmusa tünteti ki, de a szemlélet ritka tágassága és objektivitása is, a képesség, hogy korunkat és korunk emberét elmúltként, a jövő felől nézve, „élet és idő kapcsoló-sejtjeiként” ábrázolja.

Pályáját és művét, úgy tűnik föl, monolit egység jellemzi, egy interjúban „egyenes vonalhoz” hasonlítja életét, amely „nem kigondolással alakult így, hanem ösztönösen, lelkiismerettel”. A szerves, a belső növéstervhez igazodó fejlődés természetesen nála sem egy korától elszakadt lélek közegellenállás nélküli szárnyalását jelenti, a felelősség kényszere ehhez túlságosan gyakran szölt bele döntéseibe, választásaiba. A harmincas években egy északi utazás ébreszti föl szociális lelkiismeretét. A finn parasztokról őrzött benyomása: „Maguk gazdája mind. Nem csoda, ha bátrak...” — a kiáltó ellentét erejénél fogva a hazai szegények sorsára is rádöbbsenti; bárhogyan vitatták, a *Való és ábránd*-ból nemigen lehet mást kihallani, mint a vármegyei világ elzárkózó provincializmusának, kártekonny önhittségének és gondolathijasságának a történelem ítélőszéke előtti leleplezését; ismeretese a példák, amelyek „eszmék s népek közt” a rendezés József Attila-i programja iránti fogékonyságát tanúsítják. Tartós, művészetének esztétikai arculatán is nyomot hagyó válságba a világháború taszította. Ars poeticáját megkérdőjelezi a véres idő, éreznie kell, hogy a hársfa és a hold példája („Az egyik árnnyal, illattal köszönt, / a másik meg sötéten űz a réteken.”) nem elég erős fegyver a barbár erőszak ellen. Egy-egy keserű pillanatában a rút esztétikájának közelébe sodródik („Szökni, mint pipafüst / odvasfogú szájból. / Köpés nélkül szökni / az odvas világból.”), s ő is átéli a menekülés vagy prófétálás jónási dilemmáját. De közösségi és egyéni élményei bátorságra bírják, a „megkínzott világnak” szószólója lesz, még ha alkatától és vállalkozásától ez a szerep kissé távolabb esik is. „Szédült házából aki menekül, / az életet de másképp látja.” — így összegzi aforisztikusan háborús „élményét”. A létezés szépségének megbűvöltje kétségbeesésében elátkozza a világot, a romantikus ironia vörös-

martyas végletelességével olvassa rá az emberiségre iszonyú bűneit, az „úgy jó a méreg, ha sűrű” cinizmusával konstatálja-prófétálja a nép és a haza pusztulását. Az emberi mohóság és a magaféltő önzés megnyilatkozásai a háború után is tartósítják a tótágot álló világ negatív tapasztalatát, s a költőnek, aki oly makacsul bízott az angyali és emberi principium találkozásában, szívós küzdelemmel kell visszaszereznie hitét a Szent Ferenc-i szegénység büszke tanában s „hogyan álta a földre jön a hamvas ég”.

A személyi kultusz éveinek próbáját fölkészültebben, a visszanyert fölény biztonságával fogadja; a publikáció lehetetlensége alig horzsolja meg önértetét, íróasztalfiókjában gyülekező versei annak az embernek a nyugodt, esetenként ironikus derűjét árasztják, aki tudja, hogy az idő neki dolgozik. Meghallja a visszavert vágy vészharangját, a falusi nép „ki nem mondott szavát”, van érzéke a kor szorongásai, feszültségei iránt; idevágó élménye mégsem a tragikus, hanem az Arany János fogalomhasználata szerint értett humoros fölfogással és hangnemmel forr össze a legemlékezetesebben. Bolond Istók szituációját önironikusan újraélve tűnődik félszeg röpdősésén eszmény és való, a bölcslet síkja és a zsombék, az ingovány között; *Vojtina levelében* a valóságtól, a néptől elszakadt álművészet skémáit, a „Nagy Költő” kicsinyes indítékait, versenyszellemét, haszonelvűségét teszi nevetségessé. De nem a fürgeteges szatíra eszközeivel: a gúnyhoz jóindulatú részvétet adagol, bírálatát nem pusztító, hanem meggondolkoztató, nevelő és didaktikus hatású. A kevert, Arany szavával „vig-szomorkás” tónus határozza meg *A rosszul megzengett múzsa* poétikai sajátosságát is. Ez a „kilencvenkilenc versszakos vívódás a költészetért” (A délibábok hősének és más múlt századi verses regényeknek oldalági leszármazottja) virtuóz polifonikus szerkezet révén fejez ki egy összetett közérzetet és vélekedést; célzata nem korlátozódik az ötvenes évek sablon-irodalmának travesztálására, a kor jelszavait és frázisait az élet gyakorlatának szociográfikus pontossággal megfigyelt, lehangoló tényeivel veti össze, s humorosan is precíz jellemrajzban követi nyomon a lakkozó, a tényeket szépitve meghamisító irodalom követelményének elhatalmasodását költő-hőse szellemén. A harmadik szólam, a szerző ítélete a „földi kész mennyország” öncsaló hiedelméről és a költészet kicsinyesen gyakorlatias koncepciójáról mintegy a sorok között bujkál s legfőként a hangnem átmeneteiben és változásaiban ragadható meg, az érzékeny részvéttől (a kegyetlenül üldözött és elpusztított őz iránt) a vaskos és kaján bohózati komikumig. A zárt, klasszicisztikus formák lazításának, eltérő esztétikai minőségek keverésének, a romantikus poétika elemei integrálásának példái persze nem korlátozódnak a világháború vagy a személyi kultusz éveire. Későbbi verseket illetően megkockáztatható, hogy épp a lapangó keserűség, szorongás teszi olyan dermesztően emlékezetessé a sárgarígó-gyilkos „jó gazda” vagy a Heszperidák-ciklusban a „veszett kosárfonó” torzképét, s a bizakodó verszáras ellenére ott érezzük ezt a zaklatottabb, mélyebb, kételkedőbb bírálatot a „bekerített világ” szatirikus anti-utópiájában is.

Egyébként humora fontos komponense, eredendő és tartós jellegzetessége a szatirikus fölény is; nevetésre gyakran készítenek olyan félszagségek, hibák, amelyekről világos, tagolt, ésszerű ítéletet alkothat. Mintha már a *Keleti rózsafüzér* kihívásra derűs közönnyel válaszoló évődésében („Kivetett horgotok mint a csókot veszem. / A csalétket róla, mint a mézet eszem, / s tőle bölcsen alszom...”) ezt a hangot pendítené meg, amikor pedig az országról, az emberek gondjairól mit sem tudó „alkalmi népvézéren” gúnyolódik, vagy később a „tengert és zsidót” lenéző provincializmust ostromozza, nézőpontja és kritikájának iránya egyformán félreérthetetlen. Szereti az epigramma és xenia műfaját; éles nyelvű, rövid, csattanós odamondogatásai, ha legtöbbször az irodalmi élet fonákosságait célozzák is meg, általában tágabb érvényűek, társadalmi típusokra is illenek. A nagyzó és humortalan hivatalossággal a Csokonai-féle vig poéta életszeretét szegezi szembe. A borkóstolástól a szerelmes leány ölében való elnyújtózásig a magyaros anakreontika megannyi vonzó élethelyzetét fölillantja, a lombos fában is „vidám postást” lát, aki azt hirdeti: „— A világ nem finánc! / Jókedv tanyája. —”

A Tersánszky Józsi Jenő 70. születésnapjára írott köszöntő (az ilyesféle alkalmiság és ad hominem jelleg szervesen hozzátartozik a víg poéta magatartásához) egyszerű leírásnak indul arról, „miként történt, hogy a Múzsza derűje / elfoglalta a várost, melybe lakom”, és a bölcs humorú varázsló kaposvári időzésének ábrázolása a hexameterek hullámain szinte észrevétlenül emelkedik a „tünde mosolygás”, az „emberi fény” humanista gondolatának ünnepléséig: „kell a vidámság, mint tulipán szirmának a napfény. / Őz-gida lábú mosolygás el ne szaladj mezeinkről”. Takáts versei a „derű képletét” kutatják, üdítő és nemes vidámságra tanítanak, nyúgón, munkán, megpróbáltatásokon túl ismételten föl villantják „A sors / pincénkire fénylő mosolyát”.

Szerelmes verseiben nincsenek heves érzelmi lángolások, drámai ütközések vagy látványos szakítások. A szerelem az ő szemében a szent és megszentelendő dolgok egyike, tisztelettel és méltósággal éli át, mint az élet teljességéhez és szépségéhez hozzájáruló kultuszt: „Járok, kelek szép ligettedben. / Házam lett testednek temploma.” A kedves alakja tapintatosan belesimul a testi környezetbe, önzetlensége az adakozó természetre emlékeztet, a hálás költő pedig a tükre, megörökítője, szobrászként a megmintázója szeretne lenni alakjának, „Hadd lásdák késő századok / szépségedet, mely szárnyakat adott”. E petrarkizáló szerelemhez Takáts a gyerekkor szép emlékeit asszociálja, az anya és a gyermek archetipikus kapcsolatát éli benne újra. Erotikájának másik változata a testi gyönyörűséget hirdeti, az antik vagy a goethei klasszicizmusra emlékeztető fölszabadult és öntudatos merészséggel. „Görög cserepekre” festi a magyar bukolika képeit, a „huncut Boccaccio” nála a hazai szőlőhegyek intim titkairól lotyog. Érzékisége ezekben a versekben inkább szemlélődő jellegű, figyelme többnyire vizuális és plasztikai izgalmakra irányul, a napbarnította hát vagy a mell „tüzes bimbójának” színellentétére a test fehérségével s hasonlókra. Ez az érzékiség egyre személytelenebbé finomodik, a *Mert lényeddel egy* című vers pl. természetes egyszerűséggel fogalmazza meg a változást, hogy „Mohó és rózsás / ujjbegyem körül / elül az őszton seregély-hada...” Annál erőteljesebben zendítik föl az érzéki vágy motívumát az élményt másokban ábrázoló, tárgyias versek. A „nőstény Don Quijote” lenyűgöző és félelmetes portréja olyan látomásos sorozatában válik teljessé, amelyekben egy testi szerelem nélkül eltelt élet minden görcsös és hiábavaló vágyakozása egyesül. A képzelet pánerotikus tobzódásában először a nő, majd a férfi szexuális szerepét élteti át a „hegyi vénkisasszonnyal”, mindkettőt irreális telhetetlenséggel, mítikussá nagyítva; külön remeklés, ahogy Takáts e képzetkör freudikus szimbólumait sorra a szőlőtőkék, fürtök, karók világából, a nő köznapi környezetéből válogatja össze. E torz és groteszk lelki mélyvilág ellenpólusa a *Nemzi és szüli* kozmikus erotikája, a „vénuszi meztelen” kapáló nő mámoros násza a Nappal, „a fény szikrázó csödörével”. A ragyogó, hiánytalan egyesülésből a földi férjhez visszatérni: kelletlen és lefokozó metamorfózis; a fénylő asszony lemond a „tűz karjában” élvezett kéjről, amikor „Napból a sár-küszöbre lép”, de nem ünnepe és csodája-e emberlétünknek az ilyen tüneményes, paradicsomi élmények pusztá lehetősége, pillanatnyi átélése is?!

A tündöklő női testet „parázságyékú Hélios” tépte pucérra, az arany-almákon „a Heszperidák kentje fénylik”: Gulyás Pálon kívül (akit nemcsak ezért emlegetnek méltán az elődjeként), talán Takáts hivatkozik a század magyar lírikusai közül leggyakrabban a görög istenekre, hősökre, mondai színhelyekre és jelképekre. Alkalmanként a bibliai szimbólumokkal és a keresztény vallás hagyományos képzetkincsével is él (kivált fontos versekben bukkannak föl az éden, az angyal, a szeráf motívumai), sőt korai költészetében egzotikus távol-keleti utalások is akadnak, Buddhához hasonlítja magát és lótuszok teremnek környezetében, kínai és japán tájjá stilizálja tavát és tűzhányóit. A mitológiai apparátus egyik tisztje, hogy a tájélmény antik reminiscenciáit kiemelve; a szőlővel borított lankák Bacchust, a szántogató parasztok Cerast idézik, kínálkozik a párhuzam a Balaton és a Tyrrenis, a közeli domb és a Quirinal között is, a pásztor és a nyáj „idilli, méla képe” csábit a hasonlatra a görög—római eklógák ártatlan vi-

lágával vagy Horatius földjével. És ez a kontinuitás, a mítikus és történeti múlt önkéntelen jelenléte az emberekre és foglalatosságaikra is átsugárzik. Egy-egy mozdulat, gesztus, tevékenység ősi előképeket ismétel és támaszt új életre, a rétek természetes orvosságainak gyűjtőjére az „égre szárnyalt” Aesculap néz le biztatóan, a révész bárkájában mintha Noé szállna az árra, s a karácsonyi borköszöntők — „pásztorok a láncos bottal, / koronán a csillagokkal” — a napkeleti királyok, Gáspár, Menyhért, Boldizsár bibliai szerepét játsszák el és töltik meg új tartalommal. Az ismételésre, a múlt megelevenítésére maga a természet adja a legbeszédesebb példát évenkénti halálával és föltámadásával, az évszakok körforgásának, „örök visszatérésének” konok rítusával. Takáts verseiben, kötetekben is többször végigkövethető ez a folyamat a tavasz köszöntésétől a nyár varázásain át az októberi melankóliáig és a tél „zúzós szárnyának ezüstjéig”: „*Hol éltél?*” — szólítja meg az évszakok ismeretlen, bolyongó szellemeit s tudván tudja egymásra következésük mélyebb, mítikus értelmét: „Itt örök élet jó, / s minden érte bukkott alá.”

A természet átélkesítése, a dolgokba szellemi lényeket belelátó animizmus nála a költői szemléletből s nem vallásos-idealista világnézetből fakad. — „Láttad-e Pánt?” — erre a kérdésre, verscímében is, nyomatékos *Nemmel* válaszol, „Mert sosem élt”, mert az isteni szépség az ember tükröződése és alkotása, „A földi képzetet sugárzó csecsemője”. Így a mítosz feladat is, elérendő cél; a tökéletesebb emberről és világról alkotott képzet — azáltal, hogy létrejött — megvalósításra, vagy legalább megközelítésre kötelez, még ha korunk valósága nemegyszer könynyűnek találtatik is ezen a szigorú mérlegen. A görög szigetvilág emberséges regéit, Odysseus „szőlős vitorlását”, Circe odaadó szerelmét, Penelopé és az öreg kutya hűségét a koncentrációs tábor drótkerítése gyalázta meg, az „agavék és istenek testét” csattogó gépszörnyek tiporják. A *Knösszosz romjain* drámai vívódásában már-már a Minotaurusz örökösei, a Rossz démoni erői látszanak diadalmaskodni („A krétai állat gyökéig tépte a világot...”), s a „szörny” vonulása a szebbik mítoszt öli meg az *Új Thermopülé?* szorongató hazai képsorában is. Ez a drámai, nyitott, a pusztulás és a rajta vett győzelem esélyét egyforma komolysággal mérlegelő szemlélet — megszilárdulását okkal számíthatjuk az 1965. évi görögországi utazástól — nemcsak olyan hatalmas ciklikus műben nyilatkozik meg, mint *A Heszperidák kertjén innen* költői-filozofikus összegezése, hanem a legapróbb megfigyeléseket, a szeszélyesnek látszó ötleteket is átszínezi. A kisvilág meg a galaktikák egyazon „ kozmikus mítosz” törvényének engedelmeskednek, a csigák épp úgy „spirálisan a legkisebb körig / kimért pályán” mozognak, mint maga a világ, s fenyegetettségük is közös; Atlaszokként egyformán a létezőkre nehezedik az összeroppantó végzet súlya s az emberre külön a teremtett világért való felelőssége: „Mint isten talpad alatt ropog / a sors ahogy házukba rop-pansz”.

Takáts költői mitológiája oly széles sávon érintkezik műve bölcséleti oldalával, hogy gyakran nemcsak összefonódnak, de lényegük szerint egynek tűnnek föl. E filozófiai érdeklődés és hajlam szembeötlő, de nem bizonyos, hogy legegényibb és legjellemzőbb rétegét olyan utalások alkotják, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a filozófiatörténet neves alakjaihoz, kérdésfölvetéseihez, definícióihoz, vagy a bölcséleti líra hagyományos és közkeletű tematikájához. A *kétezer éves költő tanácsa* a Horatiuson átszűrt epikureizmus életreceptjének finoman és érzékletesen aktualizált változata, a „hasznos szép” esztétikája Kant érdeknélküliség-elméletével is polemizál, az antik és a keresztény etika dilemmáival viaskodik a költő az *Empedoklesz?*-ben. Takátsot is fölkaparják az ember — s a fajban az egyed, az én — nyugtalanító végső kérdései: beletartozása az anyagi világ egészébe („hogya lomb, gyökér s a csillagok, / a föld, az ég testvér velem”); a kozmikus és biológiai meghatározottság, bezártságunk a föld és a test „kettősabroncsú börtönébe”; immanencia és transzcendencia, a végleges elmúlásnak vagy a lélek halhatatlanságának kettős lehetősége, a bizonytalanság, hogy „örökre itt, vagy egykoron / mint fecske szállunk szabadon”. A halál, a thálészi őselembe merülés

vágya fogja el a Vizen meditációjában, a lét ősi egysége nosztalgiájának jegyében; máskor a szemlélődésen túl, a cselekvő részvétben („Jobban tennéd, ha reá-lehelnél / s omló könnyét öledbe fognád / és elringatnád a mosolyodnál.”), még később a természet aktív megváltoztatásában, „AZ ANYANEVELÉS (emberre mért iszonyú) PARANCSÁBAN” véli megtalálni a világ fagyát olvasztó, etikus magatartást. — E költészet filozofikumát mindezen kívül mégis — szinte függetlenül a közvetlen tárgy gondolati vonatkozásaitól — egy sajátos absztraháló képesség adja, az állandó készenlét a felszíntől a mélység, a héjtól a mag felé törő szellemi munkára. A jelenségben megpillantott lényeg, annak a pillanatnak egyszerű érzéki és intellektuális varázsa, amikor „a földi jelek / igazabb arcot öltenek”, eleinte a halál álláspontjáról, „a temetődombról” dereng föl Takáts előtt, hogy később fokozatosan a létezés abszolút értékű, önmagával hézagtalanul azonos, „tisztá és teli” változatának legyen a kifejezője. Az élet vizébe „minden, mi van, csak pillanatra / márthatja testét s szigorú / tenyér fordítja tovább újra”, de ez a „csak addig” egyben a ragyogás, a tökély „időtlen pillanata”, amely részként az Egésszel, a teljessel van körrelációban s amelybe ezért „Káosz, kód, nap, bolygók, mind beleférne...”

Minden megszentelődik, de semmi sem a többi létező rovására szentelődik meg ebben az alázat nélkül odaadó, önmagáról való lemondás nélkül kifelé forduló gondolkodásmódban, melyet épp az objektív szeretet dolgában érzünk oly rokonnak a görög mitológiáéval. A meztelenül sétáló cigánylány képében egy fogalmi valóság: a szépség is átvonul a tájon, a tücsök és az őszibogár dala „tündüklő elemmé” önállósulva tölti be a lelki és a fizikai teret, élethű részletek, mozgó tárgyak váratlanul a „csillagtengelyű egyensúly” absztrakciójává lényegülnek át. A mélyebb valóságot felfogni nem a látás, a hallás, az elkülönült érzékek képessége, hanem a teljes egzisztenciáé: „Nem szemünk, lényünk figyel, / mikor suhint a jel, / mint villám vagy zöld öröm” — s amit korábban életformaként, életstílusként elemeztünk, az voltaképp tudatos önnevelés, testi-lelki tréning és föl-készülés erre az „érzékeny tudásra”. — Az idő és a halál szorongató tudata ellen Takáts a lét folyamatosságának gondolatával védekezik; a jelen beilleszkedik a múlt és a jövő között feszülő végtelen szálba, „semmi, senki sem halott”, a múlt „És mind, akik csak benne éltek”, besétálnak a régi tárgyak, helyszínek, eszközök közvetítésével a mai ember, sőt utódai világába. Az idő térként, a lélek anyagként mutatkozik meg így, létrehozva a „teljesebb matériát”, lét és szellem harmonikus egységét. A filozofikus gondolatmenet és a költői vízió ezen a ponton sem nyugszik meg el, a mérhető világ határa egyben a „mérhetetlen” kezdete, a nyüzsgő lét: minden, „ami csak volt s ami csak lesz, / úszik és megfér a csend / kitágult, mértanvázú szárnyán”. Az élet is keletkezett valamiből, a gondolattal átfogható világ is csak töredéke egy még tágasabb valóságnak; a kezdetre és a végre vonatkozó fogalmaink feltételesek, megállapodás-szerűek. A „millió világ szigetével sugárzó tér” borzongató dimenziói nyílnak meg itt, de az alázat vagy a rettenet ösztönénél Takátsban erősebb a tudásvágy, amely mérhetetlenségében, ki-méríthetetlenségében méltóvá válik tárgyahoz, a világhoz. Eszközül alkalmasint a természettudományokat is fölhasználja, mikroszkóp alatt vizsgálja meg a növényi sejtet, nyelvezetében tudományos terminusokat is beépít; de ha a filozófiai megközelítés kritériumait — Bretter György egyik szép esszéje nyomán — a „totalitás lemerésére” törő ismeretvágyban meg a jövőre irányuló gondolkodásban látjuk, „a lebegésben, a *perspektíva* táncában a meghódított világ határán túl”, akkor kézenfekvő, hogy Takáts attitűdje és szemléletmódja a döntő kérdésekben a bölcselethez áll közelebb.

A filozofikus tartás tudatos végiggondolását egyebek között ars poeticájának, a költészetről és feladatáról szóló verseinek tanúsága is igazolja. Takáts az icarusi „Égő Szárnyra” épít, a repülésnek, mégpedig a jövőbe törő halálos szárnyalásnak igazságát várja a költészettől; a szépség haszna nála nem merül ki abban a negatívításban, hogy „a tő, a rózsá és a hársfa” vagy még közvetlenebbül „a kép a vers tüzébe mártva” nem árthat senkinek — fogalmához hozzá tartozik az az alkotó,

világot jobbitó esély, hogy „E játék még valóra válhat”. Nem másolni akarja az életet, hanem a „Szavak mögött bujkáló valót” megragadni, behatolni, egy ideális logikához hasonlóan, a lényeg világába és a világ lényegébe, „oda, hol nincs már se kép, se szín: / és nincs poétika! / Csak ő lakik: / a szűz Harmónia. —” A költészet a hiányt is cselekvő erővé transzformálhatja, Csokonai szerelme a „soha el nem ért” Lilla iránt beteljesületlenül is „átrepült csillag-fizikába”; a jó vers után megmarad egy új konstelláció, amelytől nem szerénytelenség elvárni, hogy „e földi nincs meredjen égnek / és higgyem: hogy fölénk feszül, / a maradás szerkezetének!...” „Új templomot” épít és ostyaként „új napot” oszt ki e líra papja, a végeség világából a végtelenségébe tör; az asztrológiai szimbolika vagy a kozmogóniai-csillagászati szókincs természetesen alkalmas jelként áll a rendelkezésére az univerzumok végtelenségét, a tárgyak, a szavak, sőt a „nincs” mögötti létformákat bekeríteni akaró filozofikus igénynek. A „mindenség belső lényegéhez” egyfajta intuitív, de örökös megfigyelésen és a természetbe avatkozó munkán edzett tudással próbál közfelférközni Takáts, remélve, hogy „Ez a lényeg rá fog sugározni a külső világra is.” Ennek a művészi hitvallásnak ad nyomatékot a kötet-kompozíció árulkodó fogása: a záró vers olyan *ars poetica*, amely a zodiákus tizenkét jelen s az időn túl a végső lényeg keresését, a jelenségeket átható és mozgó közös törvény kimondását jelöli meg a költészet legfőbb, a többi is magában foglaló feladataként: „Tárgyak, szavak mögött ami ott! / Kiről nevezzem ezt a hónapot? // S idejét... Nyelvét... Aki kimondja, / hozzád végtelen hasonló volna.”

A múltból elősugározott jövő, a hagyományoktól inspirált újítás igénye és lehetősége tükröződik Takáts költői stílusában, poétikai törekvéseiben. Viszonyát a magyar és a világlíra tradícióhoz többé-kevésbé tisztázták; ismeretes a görög-római antikvitás meg a latin középkor és humanizmus iránti vonzalma, tanulmányban hiányolta a Kalevala mélyebb adaptációját irodalmunkban, a „magyar poézis menetelét” meghatározó költők közül azokat vallja mestereinek, akik a hellén és a latin szellemhez „öszönileg” vonzódtak s forrásból a német közvetítést lehetőleg elhárítva merítették, Berzsenyit, Csokonait, részben Aranyt. Kevesebb szó esik s több a vitatott vagy megoldatlan kérdés Takáts „modernségének”, századunk újító irányzataihoz való kapcsolatának dolgában. Pedig nemcsak Francis Jammes, de Apollinaire neve és példája is fontos helyeken bukkan föl műveiben, nemcsak Babits, de Kassák és az izmusok iskoláját is kijárta. A harmincas években jónéhány verséből-versekéből hallatszik ki az expresszionisták harsány és dinamikus hanghordozása („És lomb hasít a légbe, mint a szuronyacél! / Csirabontó zengés reszketteti földünk, / s így dalol a versünk: — Hej, kérges lelkűek / fussatok szívünkre, most még beeresztünk! —”), alkotásmódjáról szóló nyilatkozatai pedig, főként a revült, félálom-szerű, tudatalatti mozzanatok kidomborítása, az a gondolat, hogy „Ha alszom, akkor is teszek”, a szürrealizmus elméletével való érintkezésre utalnak. A különbségek is nyilvánvalóak, Takáts „éber kábulatról” beszél, a rendező értelemről nem mond le a tudatfolyam „automatikus” rögzítése javára, de képalkotó fantáziájának merészebb szókélléseiben, asszociációinak váratlan elkanyarodásában a naturalisztikus valószerűségtől (pl. ilyen sorokban: „Keresd a rózsát / gyűrű csontjaid megett”, „A terhével lereccsent körteág, / mint ifjú költő, kit villám talált”, „s a döngő dél méhes falán / úszott egy barna hegedű” stb.) tartósan jelen van azért a szürrealizmus fölszabadító hatása. Látszólag ellentétes ezzel a tendenciával Takáts törekvése a mértani absztrakcióra, szemléletének a konstruktivizmus tanulságait is kamatoztató geometrikussága. Néha szögek, ívek, sík- és térbeli viszonylatok szempontjából elemzi a látványt; a tavat sík tükörnek látja, mely „egy zöld öböl / partján kilencven fokkal föl és újra le, / tükröz, szögét mérven egy jegyenye”, a *Szikla-ormon* c. versben a táj fókuszait jelöli ki, melyek azért tartanak „szilárd és ringó mértanukkal az ember felé, hogy értelmet vigyen a vizuális esetlegességbe, meghúzza „a világ szép tiszta ellipsziséjét”. Vagyis Takáts a szó mérnöki értelmében szerkeszti a tájat, képzeletében körzővel, vonalzóval rajzolja át tökéletessé a természetben bontakozó alakzatokat. Egy tengericsiga röntgen-képében a „valóság lényegét” ábrázoló absztrakció mintáját ismeri föl: „Az ilyen kép formai gazdagsága

és matematikai pontosságú szerkezete, aránybiztossága előkészíti egy újfajta művészet születését." Igaz, e geometrizmus kapcsán szó sem lehet — Kassák kifejezéseivel — „a természet egész kincsestárának”, „az érzékelhető világ témakörének” elvetéséről: ahogy a csoda álomszerű „szürrealizmusa” a természeti folyamatok, metamorfózisok megfigyeléséhez kapcsolódik nála, ugyanúgy a lecsupaszított szerkezet kutatásában is a valóságot, mondjuk a „dermesztő tél acél-tűjét” követi. Takáts költészete, irodalomtörténeti helyét illetően, avantgarde utáni jelenség, sok mindent integrál az izmusok eredményeiből, amire önkifejezéséhez, költői világa megformálásához szüksége van, de sem az irányzatok közötti választás kényszerében, sem a tapasztalati valóságtól elfordulás radikális gesztusában, sem a hagyomány túlzó kritikájában nem érzi kötelezőnek s nem is követi a modern művészet lázadó és harcosan következetes úttörőinek, mozgalmainak példáját.

Egyszerre köthető ősi tradícióhoz és az avantgarde jellegzetes törekvéseihöz Takátsnak a művészeti ágak között kapcsolatot kereső, a műzák testvériségét gyakorlatban kibontakoztató programja. „Rajzzal és tanult zenével” indul pályája, festői és grafikus hajlamáról költőként sem mond le, a pécsi egyetemen Fülep Lajos művészetfilozófiáját hallgatja, fiatal korában Rippl Rónai, később Egry bárati köréhez tartozik. Mindez költői ambícióját is megéri, szavakkal, mondatokkal is az ábrázolásnak arra az érzéki gazdagságára és telítettségére tör, amelyet a hangok, a színek, a formák mestereinél megcsodál. Sokat irtak szenzualizmusáról, virtuóz színkezeléséről, láttató: vizuális képzeteket sugalmazó képességről, s számtalan hatásos helyet idézhetnénk verseinek zenére, hangokra utaló mozzanataiból is, az emlékekben fölcsendülő hárfa vagy hegedűszó motívumaitól a természet zenéseit, madarat, tücsköt, zümmögő méhet számontartó s gyakran hangutánzással megszólaltató strófáig. A szín- és hangérzékeltek szinesztéziás módon összekeverednek, áthatják egymást, „A formák és a tág színek, / mint hárfa, kürtök zengenek.” A zene ebben az értelemben az anyagtalanság szépség jelképe, Takáts verseiben is, mint Giono könyvcímében, hangtól és hangszertől függetlenül zeng a világ, hisz létük ünnepi teljességében a néma dolgok is megszólalhatnak, „a gyökerek és a magok, / dalolnak, mint az angyalok”, vagy másutt: „és zeng a rügyek torka, / mintha minden barka / éneklő madárka volna”. A zenei elem az első kötetekben gyakran a hangulatfestés akusztikai eszközei révén hívja föl magára a figyelmet, gondoljunk a *Csöngői emlék* nyújtott dikciójára, többszótagos ölelkező rímeire, a már-már keresett és halmozott alliterációkra, a hangok muzikálítására („A lánka sása közt lilomok ülték. / Kacsák csőre csergett vízének vánkosán,” stb.) — a későbbi Takáts-verseket az elvontságok tárgyiasításának tendenciája, a külső formák mögött „a nem is látható” lényeg szuggerálása rokonítja a hangok művészetével, zeneiségük egyfelől sejtelmes asszociációkban, másfelől műfaji és szerkezeti analógiákban jelentkezik, pl. a szólamokat oratóriumok módjára megszerkesztő és ellenpontozó *Elvakult viadalban* vagy a Heszperidák-ciklus lírai mikrokozmoszának vezérmotívumokra, ismétlésekre és variációkra is épített kompozíciójában. Hasonló fejlődési ív rajzolódik ki a költészet képiségében, bár a képi alapmotívumok táji és természeti eredete és a belőlük kibontakozó „orbis pictus” lokális-regionális zártsága okán ebben a szférában erősebben látszanak érvényesülni az egység meg a folyamatosság összetevői. De ha a költői módszer szempontjából figyeljük meg valaki egy-egy hasonló jelenet, tájrészlet, élőlény vagy tárgy korai és kései ábrázolását, észre kell vennie a „tisza láthatóság” visszaszorulását, a nem-érzéki, nem-vizuális tartalmak szerepének fokozatos növekedését. A vizililiom vagy a legelő tehén motívumai pl., amelyek előbb parnaszista objektivitású helyszín-rajzokban tűntek föl, a legújabb versekben elvont sejtelmek, titokzatos fogalmak pusztán jeleként térnek vissza, a „liliom kardja” metafora az elszáradó élet és a halál borzongásáig szokteti a gondolatmenetet, „két angyali tehén” a galagonya közt s egyikük szarván a pillangó „a kék idő” ballagását idézi föl. A hangzástól a harmóniáig, a látványtól a látomásig vezető utat járja Takáts, egyfajta spirituális stílus felé hatol előre, s anélkül, hogy látványosan és programszerűen elszakad-

na az érzékek által közvetített valóságtól, szellemmel, lélekkel sugározza át, tényeihez egyre inkább a „megrendült létbe” átnövés lényegét fölfakasztó pillanatokban közeledik, vallván, hogy „szívünkől vérzik a messzeség, / szavunkon túlról a világ”.

Jóformán a kezdetektől végigkíséri pályáját egy kritikai vád, mely a műgond kihagyásait, a formai darabosságot, a nyelvtani lazaságot veszi célba, bizonyára nem egészen oktanul, hisz költőbarátai is szóvá teszik a „tálalás művészetének” hiányát vagy „verselésének kedves esetlenségeit”. De, bár lehetnek példák, ahol valóban zavar a rimhelyzetben lévő szavak disszonanciája, a pongyolának látszó ragozás vagy a ritmikai döccenés, e szabadosságot épp Takátsról, az életbeli és költészeti stílus érzékeny szakértőjéről szólva nem tekinthetjük az életmű szándékolatlan vonásának vagy hanyagságból eredő tehertételének. Inkább tudatos törekvéstről van szó, színezni és frissíteni, „még ha a poétika formai szabályain belül is”, az „előírt” versalakokat, csökkenti a különbséget verses és prózai megszólalás között, Csokonai szentenciájához: „a versírás nem poézis”, úgy kapcsolódni, hogy a kassági avantgarde szabadverséből se váljék kizárólagos és számonkérhető minta, a régiek közé állítható új „klasszikus” normatíva. Időmértékes verseibe „magyaros”, emezekbe „nyugat-európai” ritmusemlékeket lehet beleérezni, gyakran már versekzűd sorai olyan ambivalens hatásúak, mint a *Vihar előttben* („Láthatatlan műhelyekben, / melyeknek fény az oszlopuk”) vagy a *Somogyi búcsúban* („Körhinta kell most a magyarnak. / Hajtsátok hát vigan a hintát!”). Kísérletei részint a változatos sorhosszúságú, egyedi metrikai szabályt — s netán rimképletet — megvalósító, a gondolat és indulat diktálta lélegzetvételhez alkalmazkodó szabad vers, részint a költői próza műformájában kamatoznak legtöbbször. Rímei olykor mintha már csak az összecsengés távoli emlékét akarnák fölkelteni, de igénytelenségükben és fakóságukban elhatározott költői törekvés érzik, tompítaniuk, ellensúlyozniuk kell a motívumok csillogó színeit, érzéki bűvöletét: „Alkonyi zátony kék / ágait egyre növesztő koráll / betölti lassan az éj / színeivel a kocka-szobát.” Hol a közvetlenség, ahol a groteszk humor stíláris minőségével árnyalják a verset a formai licenciák, de mindenek előtt a görcsös összpontosítást kiküszöbölő könnyedség, a fölényes spontaneitás képzetét erősítik, hogy az így létrejövő nyelv az erőfeszítésen túli megszólalás természetes szépségét és meggyőző erejét sugározza.

Újabban a verselést érintő kifogásokhoz mondattaniak csatlakoznak; a bírálók némelyikét zavarja az a félbehagyott közleményekben, váratlan kitérőkben bővelkedő, a grammatikai szerkesztettséget és folyamatosságot földarabolt szintagmákkal, hiányos mondatokkal, kiáltásokkal, kérdésekkel fölcserélő stílus, amely az utolsó másfél-két évtized szembeötlő fejleménye s mint annyi más tendencia, *A Heszperidák kertjén innen* ciklusban kulminál: „... Arany-almáknak földje? — / Ó, nem a Heszperidán túli... / Ez a föld kiált... / Pozdorja közt, mint egykor az, / amelyre leltem... A gazdátlan / kilenc tranzistoros!... Az elhagyott... / A Szerkezet!... / — De ki kapcsolta be? / Ki hagyta el? —” Nehéz megszakítani az idézetet, mert az írásjelek, a kipontozások, a csonka versmondatok éppen az összefüggés egyetemes élményére utalnak, a kérdéses abba-hagyhatatlanságára, a kapcsolatoknak, melyeket a költő az elemzés és meditáció révén kíván föltárni, végtelenben elvesző láncolatára. Másik funkciójuk, hogy a gondolkodás élő valóságát, a lelki folyamat belső dialektikáját érzékeltessék, sugallva mintegy, hogy az Új Képlet és a remény eszméje küzdalemből, vívódásból, ellentétek folytonos szembesítéséből születhet csak meg. — Takáts versmondataiban különben mindvégig a mellérendelő jelleg uralkodik, e tekintetben költészete keveset változott az évtizedek folyamán. „Tavaly még akácos volt e domboldal, / s tavaszra már nem lesz illat! / Rönkön ülök. Száraz tövis vesz körül. / Kivágták zöld bokrainkat.” — olvassuk pl. egy régebbi versében, de az ilyen típusú szintaxishoz bőven idézhetnénk párhuzamokat akár a legutóbbi évek terméséből is: „Szép méhraj Dániel fején, / s e látványra az ember-állat / torpan!... Az isten ráragyog... / Aztán döndülve tova vágat.” A kapcsolatos

(néha ellentétes vagy választó) szerkezetek stilushatását az egymás mellé rendelt elemek külső-belső vonatkozásai, fogalmi, hangzási, asszociatív utalásai fokozzák föl, s Takáts nemcsak mondatfűzésével, de gyakran már a verscímmel (*Fakutyán, fényben, Vonzod és veted, Hattyúlány... Vízivirág*) vagy a szöveg néhány keresztetlennül egyszerűnek látszó szavával („tornyos és szárnyon, csipöngön és csilágon túl”, a „hús s a dzsungel zöldje”, „telt versek... szép hajók... halak...” stb.) a gazdagság és pompa hangulatába tudja bevonni olvasóját. Ugyancsak az alá- és fölérendeléstől való tartózkodás jele, hogy legkedvesebb költői alakzata (talán statisztikusan is kimutatható volna) a hasonlat, s alárendelő mondatainak többsége hasonlító jelentésárnyalatú: „S szívemre kötve / feszült az ég kanóca s fent a nap / a hófelhős-fojtás alatt / fölrobbant, mint egy óriás gyutacs, / s köröttem minden szertesziporkázva / fénylett, mint új elem / e néma robbanásba.” Az ábrázolás tárgyait egyenrangúsító szemléletből is következik, hogy a költői mondat megújításában és variálásában Takátsnak nem a hierarchizált viszonyokat tükröző összetett formák, hanem a szórend megbontása (inverzió) és az elhallgatás, kihagyás (ellipszis) a kínálkozó eszközei. Mondataiban (iskolapélda lehetne az *Érzékeny tudás*) nem kiemelni, de föloldani s szinte porlasztani igyekszik a grammatikai viszonylatokat, fősorolások, hasonlatok, ellentétek párafelhőjébe burkolja a közlés predikatív magját, stilisztikai tükreként a rész és egész összefüggéseiről, a létezők önállóságáról és kölcsönös föltételezettségéről szóló bölcséleti belátásának.

A hatodfélszáz oldalas reprezentatív életmű-válogatás: a *Vulkánok, tügelek* meggyőzően, tán a fanyar kételkedőket is újraértékelésre sürgetve tanúskodik Takáts közel öt évtizede érlelt mondanivalójának mélysége és igazsága, költői világképének eredetisége s színes, érzéketes, gondolatokban gazdag művészete mellett. Az első kötetek szigorúbb, az utóbbiak kiméletesebb megróttatása a költői fölfogás és technika fejlődésére utal, de nem kisebb erővel kelti föl a gyűjtemény az életmű egységének, a „rég és új versek” összetartozásának benyomását. Olyan autonóm, bensőből vezérelt embert és költőt mutat be, aki ma még különösnek, némely köznap gondjainktól függetlennek látszó élményvilágát nemcsak a mély és elementáris létélmény vízjelével hitelesíti, hanem a jövő életformáját anticipáló gyakorlati és szellemi kísérletként is följajánlja a közönségnek. Versvilága kimagasló csúcspontjai: a *Mézöntő* kötetnek — egyik költőtársa jellemzését átvéve — a kihűlő univerzumban is otthonos meleget őrző sorai, a *Villámok mértanában* köztölt, a szikárságig pontos és célratörő költői prózák és a hetvenes évek revelatív hatású verses naplója, a *Heszperidák...-ciklus*, szervesen és természetesen nőnek ki a közbülső korszakok és kötetek ugyancsak jellegzetes és sok értéket teremtő közegéből. Stílusának, hangjának ihlető ösztönzését a középső nemzedékektől a legfiatalabbakig újabb líránk egyik fontos vonulatán lehetne kimutatni. A növekedni látszó érdeklődés és fogékonyság Takáts vállalkozása iránt a költői szemlélet és nyelv továbbfejlesztésének, dúsításának többekben jelentkező igényére vall, egyebek közt talán arra a vágyra, hogy társadalmi problémákon, az egyéni élet válságain túl irodalmunk horizontján derengjen föl végre a világ szépségének, az élet derűjének „tündöklő forrása” is. Amit Takáts ebből a „nem is mai, de már a holnapi lírai világképből” előlegként megalkot, az egyben a címkézésnek, besorolásnak, egyoldalú minősítésnek ellenálló poézis diadala is, olyan költészeté, amely leveti magáról régi és új, népi és urbánus kirekesztő kategóriákat, becsvágya valóban a teljesség, mert egyaránt jogot formál az érzékeltek és az intellektus, a tárgyak és az absztrakciók, az ősi kollektív mítosz és a civilizált egyéniség világára.

Fodor András:

A BÁBU VÉRE

Válogatott verseit is számítva ez a tizedik Fodor-verskötet. Az első 1955-ben jelent meg, *Hazafelé* volt a címe. A költőt József Attila-díjjal tüntették ki érte, bár a kötet régebben — 1949 előtt — megjelent verseiért nemrég megrótták s évekig nem közöltek tőle semmit. Talán ez az igazoló siker is okozhatta, hogy a *Hazafelé*ben megtalált hang sokáig uralkodott Fodor András költészetében: mélyült és finomodott, művesebb lett és intellektuálisabb, elegánsabb és bonyolultabb, de lényegében ugyanaz maradt. Ugyanaz a — néha szinte rokokó — báj tördelte természetesen futó vesszorokba a villódzó képek ábráiba átalakított komoly gondolatokat, ugyanaz a tiszta pathosz — eredeti görög értelmében értve a szót — emelte az ünnep magosába a harmónikus összecsendő sorokat az egymás után sorjázó kötetekben, lényegében egészen *A bábu véréig*. Ez a kötet azonban nagyobbik részében másféle versekből áll. Nem mintha nem akadtak volna eddig is ilyenek, csak éppen ritkábbak voltak, majdhogynem kivételesek. Most azonban ezek kerültek többségbe, s a *Hazafelé* típusú versek a kivételek. A kétféle hang egyébként tökéletesen összecsend s egységbe illik, tán azért is nem figyeltek eddig különbözőségére. *A bábu vérénél* azonban Bata Imre éles füle jól észleli ezt a néki rokonabb másik Fodor-verset. Utal arra is, hogy miféle az a hang, melyet ennél a kötetnél hallott megkondulni igazán, végigkopogtatva Fodor költészetének tégláit. „Ő Vörösmarty pokoli malmát egy dombhajlatra lezuhogó sédre telepítette”, írja, s persze a malom és Vörösmarty összekapcsolása itt sokkal lényegesebb, mint a „pokoli” jelző és a „dombhajlat”. Talán erre a kapcsolatra lelt rá a lángelme biztosságával Bretter György, fölfedezvén Vörösmarty keserű késői verseiben a reménytelen reményt. Mert a csikorgó s döccenők ismétlődéseit éneklő vízimalom nemcsak az élet reményét örli; egyben s tán éppen ezért a Világ jelképe is, s a Világba vetett emberé:

Hiába. El kell indulni újra.
Szár az garattal is forog,
öröl tovább a megállíthatatlan,
sorsomra mért
malom:
szerelem munka
barátság.

A *Malom* válasz, bár bizonyosan nem a konkrét kérdésre: „Érdemes volt-e magamat zsarolni, / redőny pálcáin átsütő / egymásba érő hajnalokon, / padlón hanyatt is küzdeni a testi / romlás kísértével, / betűket rángatni a kék / négyzethálóval erezett papír / sivár celláiba?” A *Malom* válasza veszélyeket rejt, hisz „Mind nehezebb lesz összefogni / a forgó elemek, hitek / mozgások rendszerét.” S a forgó elemek, hitek, mozgások mind nehezebben összefogható rendszerében az ember többé nem hazafelé megy. El kell indulni újra meg újra, és Fodor nagyon lelkiismeretes utas. Járja szorgalmasan a világot. Régóta és mindig úgy, hogy utazásaiban is húzza-vonja az alig elhagyott otthont. Most azonban ez a távolról hazafelé nézés is változik valahogy; fölled a föld az otthon és kitágul a horizont:

Légy boldog! Ébredj szökevény!
Megérkeztél a mesébe.
Mért félsz, hogy újra megcsal a reggel?
Mért félsz, hogy minden örömed
jövendő veszteség már
elforgó temetőnk, a föld
emésztő közönyében?

Mit ér megérkezni a mesébe úgy, hogy az ember minden öröme jövendő veszteség elforgó temetőnk emésztő közönyében? De lehet-e másként megérkezni a mesébe? És lehet-e — szökevénynek — máshová megérkezni, mint a mesébe? „A királylány mese, János, / De nincs előbb a mesénél” parancsa űzi a szökevény utast, s a megérkezés drámája tán éppen az, hogy nincsen megérkezés, csak mint Csontváry képen és Bertók László versében villanyvilágított fák alá Jajcában, azaz a mesébe. A „visszatért diák” öröme „hontalan öröm”, a hazafelé bizonyosságát fölváltja az elfelé és a visszafelé örökös bizonytalansága. Az ember — mit is tehetne egyebet — végül utra-kelel és eljut, eljut Indiába, és vállalja a „számon kívül maradtak” bábu-sorsát, „a

magukra vállalt élet merényletét", kifejezteni a kezdet és a vég közé, fölértő tiltakozásként. Mert nem szabad, bár muszáj lázadás nélkül túrni a robbanásig köréngyűlt alázatot. A kicsi indus koldulásra kinyújtott kezére reácsapott autójátó negyedszázadnál régibb Eötvös-kollégiumbeli élményekkel visszhangzik a versek útvesztőin át, s a hittérítőt fölfaló téritettek vidám lakomája vigasztalja a harsány menyegzői asztaloknál háttérbe szorított tervezőt. Mintha távolabbról nézné már önmagát, vállalkozását, a világot. Távolabbról, de nem távozóban: tán egyik kötetében se volt még ennyire természetes és erős a jelenlét varázsa. Hídeg norvég tájak és tüzes indiai szobrok egyaránt érzékei közvetlen közelébe kerülnek. Fodor András mindig értett tájak, emberi kapcsolatok, tárgyak meglevenítéséhez és megjelenítéséhez, ezeket a verseket azonban más is feszíti. A hangulatok pontos regisztrálása? Az érzelmek skálája? Az életöröm? Létének tükröződése szeretteinek arcán és életében? Ezek is mind ott vannak eddigi verseiben is. De talán most másként vállalja mindezt. Elmarad az a leheletnyi dac, ami eddig többnyire kísérté verseit, tán hogy kifejezze, tudja ő jól, mennyire nem a modern költői izlésbe illő húrokat penget barátság, hűség, család, hitvesi szeretet, kötelesség makacs vállalásával. A hazafelé tartónak persze illet és kellett ez a szelíd mentetgetőzés, éppen mert izig-vérig korával lépett együtt, a *Hajón Északra* utazó azonban bizvást nélkülözheti:

Játszunk tovább a lépcsőn, folyosókon,
forog velünk a sok idegen ajtó,
de nem vagyunk sehonnét kirekesztve.

Talán innét a „fölmentő öröm”, a „megtalált öröm”, s ez segít aztán „a jelenlét összefutó drámáját kicsomózni”. Talán ezért válik egyszerű, recitatív hangjával magától verssé *A feleség levele*. Talán mert *Vendégségben otthon* hirtelen furcsán megszépül a lét. Nem mintha az ember akár pillanatra is lerakhatná az élet kisebb-nagyobb gondjait. „A különbség, hogy mindezt / sokkal könnyebb viselni itt.” Végülis tán ez a különbség tündöklök ezeken a verseken, talán. De minden valamirevaló vers úgy őrzi titkait, akár a virág, s lényege szerint megfej-

tetetlen. Elemezhetetlen, mert csak így, egzisztenciális megfejthetetlenségében segíthet a jelenlét összefutó drámáját kicsomózni. A nagy közös kudarcért, hisz száz elvesztett világ tanúskodik a kifosztatásról, ami az idő, az egyéni és megfordíthatatlan idő múlásával egyre nyilvánvalóbb az ember életében. De szemérmes tolvaj módra a vers őrzi a valót; a gyűlö rancok alatt a kedves arc tiszta geometriáját, a zengővárkonyi gesztenyesétáló palotájában a fenség örökre elnémult lépteit, a sajtkódi domb úde meredekön a fájdalmat, hogy nem sütkérezhetünk soha többé apánál jobb mesterünk homloka égőve alatt. De soha senkit és semmit nem gyászolnak ezek a versek. A létezéshez elválaszthatatlanul hozzátartozó veszteségeket regisztrálják. Még munkába sűrűgő anyja — egykori jó vasútas-feleség — temetésén is nagyobb elmúlásba simul a gyász: „Hallom, sehol se kell, / sehol se betűzik már / a rézorsókról végtelenbe görgő / morzejelek kék üzenetét”. A lét rézorsókról végtelenbe görgő morzejeleinek kék üzenetét érti valahogyan Fodor; betűzi Vörösmarty malmának zúgását, figyel, hogyan alakul folyton az öntudat tektóniája, pedig látszólag változatlan.

Igen, minthacsak állna
fejünk fölött az ég.
Megjönnek mindig ugyanúgy
a lombok, madarak.
Pedig köröttünk szüntelen
forog a lángos köszörűkő.
És estétájt, ha jobban odanézzünk,
ahogy a parti hegyeket eléri,
olyan ijesztő hirtelen
tud lebukni a nap.

VEKERDI LÁSZLÓ

Mezei András:

FEHÉR MALOM

Húsz év versterméséből válogatta össze kötetét a költő. Az időrendi sorrend felborult, új összefüggésekbe kapcsolódtak az egy-két évtizede leírt gondolatok, egymás mellé kerültek időben távoli versek, összeköti őket a megtalált új harmónia.

Nem idill, jajgatásokból, disszonanciákból, ellentétekből kristályosodik ki. Egyetlen élmény visszhangzik a kötetben, a halál, a pusztulás, emberek és eszmények halála. Gyermekkorából hozta magával, élete példázattá válhatott, szubjektív érzéseit társadalmi fontosságúvá tette a történelem.

Fehér a gyász színe Mezei Andrásnál, a feketénél is sötétebb, dermesztőbb szimbolikával ruhazza fel ezt a nem-szint a tagadások tagadásának kötete. Fordított üvegablak, negatív Rouault-kép költészet, ahol a vastag feketék nem azért vannak, hogy jobban ragyogjanak a színek, hanem a színek izzása szolgálja a sötétség elmélyítését. Förfögetes érzések, mindent elsőpró indulatok transzformálódtak képekké. Az élet a halál árnyékában csak pillanatnyi haladékként jelenik meg itt, minden ellentétébe fordul. A borzalmas a megszokott, a szépet, a jót a rossz hiányával nevezi meg: „Mindenkoron az volt a szép, / ha egy vérengzés elmaradt” — írja a kötet nyitó versében (A szabadságról).

Az értelmetlenség, a minden visszajára fordulása, ez a Fehér malom. Fehér út át a fehéren — kísérteties, riasztó, örületet örlő, önmaga ellen forduló világ ez, „malomkövet a mag megörli”. „Nincsen nyugvás a nyugalomban” csak „Pereg, pereg a semmi lisztje”. Ady Fekete zongorájának melódiája ez, de egy hűvösebbre hűlt, embertől jobban elidegenedett világ jelzéseire hangszerelve. „Fehér hamuban áll a rét” — látja az anti-teremtés víziójában (Anti-genézis), „Megöszülnek a tengerek” — alakítja a világot saját képére a költő (Körforgás). Vak szeme „fehér árnyék a naptalan szobán” (Kövek alatt). Fehér madarak hordozzák szorongását (Igen), fehér erdőben visz a végső út (Együtt). A nevezhetetlen: „fehér a fehéren”, a halálon túl „minden gyász-fehér / dőcög a fehér villamos / menyasszony-szélben” (Kézemben izzó pálmáig). Csont-fehér hidegben bolyong a költő (Keretben).

Talán még a fekete is egy fokkal ott-honosabb ehhez a fehérhez képest, a megszokottság puhábbra törő hatását, nem annyira riasztó, ha uralkodik is a kötetben. „Vastagodik éjben az éj”, „Az időtlen idők alatt látni a fekete napot”, „Le-
gyen sötét!” (Anti-genézis). Vak-setét bol-

tozatot tartanak a Fények Fiai (Legenda apámról), sötét fugákból fú a szél (A néma ház), setét szárnyak vannak a napban (Híd árnyéke), „idők / -kútja feketélik a térben” (En és te), örök éjben, kő-sötétben áll a költő, szobájában „nem oltják el soha az éjszakát” (Hasonlat, szerelemre). Álmban fekete szárnyak szállnak, vak baglyok ugatnak (Május örökké), „édes-sötétű rettenet” tölti be életét (Szólitásokra).

Színei nem az életörömet szolgálják, legfeljebb a sóvárgást utána. Kihasználja felhívó erejüket: „Ablakodon a sárga függöny / kilobogott az örület” (Magamban...), „megkövült vörös-sivatag —” veszi körül (Át), szemében lila angyalokat hordoz (A néma ház), hamuszín rabbik várják a kivégzőosztagot a zsinagógában (Példa). Eszköztelenül, a hétköznapi tárgyaival elveníti meg édesanyja alakját, feltűnés nélkül, szinte belemosódik a tömegbe: „fejkenő, barna kabát s az a tétovaság” (Tétova édesanyám).

Sokszor tűnik fel az arany és az ezüst, szecessziós, ötvözött képek, bizánci pompát és merevséget hordoznak, érezni, hogy szokatlan a szépség és az öröm Mezei András számára: „Minthogyha tiszta szín-arany / hajnalok páva-tollai / nyílnának ki, a hang-mezők / arany-füst lilimoi” (Minthogyha tiszta szín-arany). Az ezüst hűvös sugárzása a tisztaság, a büntelenség, a kiválasztottság megtestesítője, de ez is mindig a halállal karöltve jelenik meg. Nagybetűkkel kiáltja: „SZÍNEZÜST A TE CSONTOZATOD” (Megjelölés). És mondja keserűn ars poétikáját:

Amit hittél csak azt hiszed
A tündér tetemét viszed:
egy küldetésű életed
himnuszát. Ezüst csontjait
(Tudod már...)

Auschwitz, lágeretek, a nagymama után nyöszörgő boltajtó, apja halála, a kórházi szoba, ahol édesanyja búcsúzott az élettől, a szegénység és kivetettség megáláztatásai — ez az a hullá, amihez hozzákötözte önmagát. Gyermekkor: „a tor-
komig / verődik ma is a vödör, / a kö-
tél rám csavarodik” (Loccsanások). Nem él, hanem emlékezik szüntelen, és „min-
den arcom csupa rom” (Ürséta), „Nincs
városom, csak romkapu” (Emlékszem), az

idegenséget, a magányt, a szenvedések értelmét kell megfogalmaznia.

Költészete legőszintébben a kétségbeesést tolmácsolja, apokaliptikus víziókban pusztítja el a létet, mert hiányzik belőle valami: „láttam a feltámadást / a földrengés után / ahogy megindult — és a csend sikoltása után reménytelenül teszi hozzá — s abbamaradt”. Fiatalkora álmai repülnek ISTEN HÍRIVEL, megdermedt, fagyott angyalok (Látomás). A szabadságról álmodott, belülről bontotta a valóság börtönét — írja sírfeliratára (1930—), de úgy érzi, csak a gyűlölet és a félelem vakít, csak a Hiányba fogódzkodhat, „a jövőt elhalasztották” (Századvég). Mit lát a szakállas szellem, Füst Milánt idéző eszméletünk a világ völgyei felett?

vér csorog ujjaink közül
de nyitott tenyerünkön
semmi sincs
SEMMI

ördög és Isten szól hozzánk
a képernyők bordázatából

minden áldozat ÉRTELME-VEZETT

(Fehér a fehéren)

Ábrahám, Jákob, Malakiás, Mózes, Káin és Ábel, angyalok seregei és Libánus cédrusa — bibliai képek sokasága vonul fel, komor testamentumi hősök meg Jézus és Heródes, hogy súlyosabbá tegye mondanivalóját, évezredekbe visszamenő távlatokat nyit képei mögé, megnő térben és időben. Nagyobb hitelt ad szavának általuk, Ézsaiás utódjaként jövőndől, de nemcsak a bibliai vizek zúgását hallja. „Kockaköveken rejtőző püfölt fejek” lélegzetét is érzékeli (Éjjel), a „lépcsőházi leporellón kinyíló tegnapi szemek”-re is felfigyel, a hétköznapiakba bújt szenvedést is felfogva (Lépcsőházi leporelló). Zengő jeremiádok ünnepélyes archizmusai mellől nem hiányzik a gúny és ironia, keserű fintorok, sóhajnyi játékok. Kicsit fáradtabb feszültségű prózaversek hordják kérdések sorát, kicsit önbiztató iskolás versben próbál válaszolni is rájuk (De profundis). Az értelem feloldja a görcsöket, elrendezi a világot, de csak a láthatót, csak a felszínt. Kérdés ez is:

Szikkadt tájban a perzselt
gondolatok,
eszménytelen-eszmék,
a lemondás
ernyedő mozdulatában a fáradt
forradalom sir:
a gyermekkor szép tüze-lángja
hova hullott
a Teljesség,
mint a lelobbant madarak
tolla után zuhanó csontváz:
(Legendák születésben)

Válaszolni már nem a költő dolga. Vád és kihívás, ostromozás a kötet szava, a társadalom, a közönség, a közösség létével, változásaival, megtorpanásaival és a történelem útján előre hömpölygő mozgásával felel rá. (Magvető)

ZENTAI MÁRIA

Szirmay Endre:

MAROKNYI SORS

(Versek és műfordítások)

Szirmay Endre nem tartozik a termékeny költők közé. A „Maroknyi sors” az 1971-ben megjelent „Arány és mérték” után második önálló kötete a 60 felé közeledő költőnek. Sietünk előrebecsátani, hogy e jelenség nem a terméketlenség, hanem a „jót s jól” minőségi elvnek a jele. Erről győző meg — ezt már előjáróban leszögezhetjük — a 48 eredeti verset és 49 műfordítást tartalmazó verseskötetete. A széles körű nyelvismerettel rendelkező költő kötetének második felében öt olasz, két szlovák, két lengyel és egy szovjet-orosz költő verseinek adja „tükördarabjait” — nem annyira a tükörkép hűségével, mint inkább a „szép hűtlenség” műfordítási alapelve követve.

A három ciklusban közölt versek középső részének címe egyúttal találó címadója az egész kötetnek is: a „maroknyi” jelző első sorban az eredeti versekre érvényes, hisz mindössze 48 verset — többségükben kisebb lélegzetűeket, nem egyszer epigrammatikusan tömöreket — köt itt a szerző olyan csokorba, amelyben egy harmonikus lélek, tiszta jellem körvonalai bontakoznak ki:

a tisztesség vasa vértezett fel, / egyetlen
 fegyverem: a létem / s általa győztes re-
 ménységem / ... / Mindent mindig helyére
 teszek, / hogy rend legyen, ha elmegyek.
 (A látszat ellen). Az utóbbi két sor nemcsak
 a kötetnek, hanem egész költészetének, s
 ami tőle elválaszthatatlan, egyéniségnek is
 mottója lehetne. Szerénység, mértéktartás,
 igaz emberség szól hozzánk a kötet ver-
 seiből. S még valami: rend az életben épp-
 úgy, mint a versben, ahol valóban minden
 a helyén van. Mégpedig úgy, hogy az ol-
 vasó számára nem marad rejtély a vers lo-
 gikai fonala, az összefüggések rendje. Itt
 a líra valóban: logika — elgondolkoztató,
 elmélyedésre készítő; a költő azonban nem
 ad fel a gondolkodás számára nehezen meg-
 oldható vagy éppen szándékoltan megoldha-
 tatlan rejtvényeket. Jelentős tényezői en-
 nek az epigrammatikus építkezés és mint
 gyakori strukturáló tényező, a halmozás és
 a párhuzamosság. Jellegetes példája mind-
 kettőnek A fény magasságáig. A litánia-
 szerű paralelizmus keretében tiszta szerke-
 zeti felépítésben, szép ritmikai lebegéssel
 kapcsolja össze a szerelmi érzést az igaz
 humanizmussal: új szív, új hit kell / veled
 és hozzád hazaérni, / új csodák hite, / hogy
 szerelmünk újra megválthasson, / új bizo-
 nyosság, / hogy a Föld embernek megtart-
 hasson. Az érzelmi kitörések helyett inkább
 a hangulattá szelidült érzések jellemzik.
 Alaphangja az optimizmus; hisz az élet
 értelmében, a szenvedésekből is a beléje
 vetett hit születik meg. A kötet hangulati-
 lag mégsem egysíkú. Ezt már témáinak
 felsorolása is jelzi: szerelem, barátság, el-
 múlás, mérközés a magánnyal, emlékezés
 halott költőtársakra, verseinek hivatása,
 családi érzés, az életbe vetett hit, népek
 sorsa. Egységbe foglaló alaphangja mégis
 az, amit hangulatilag az alábbi sorok fe-
 jeznek ki: születő tavasz vágya / biztató
 melegre várva / szívemben zsong. (Ősz az
 idő). Ez szól sablonoktól mentes politikusi
 verseiből is (Barangoló). Szervesen illesz-
 kedik bele a mondottakba ars poeticája:

Jelet hagyni, hogy egykor voltunk,
 és úgy szólni, ha már szoltunk,
 szavunk századok múlva is zengjen,
 hitet hirdessen, örömet teremjen
 és bizonyosságot; az egyetlen élet
 nekünk a mindenséggel is felérhet,
 ha tudjuk:

sorsunkra áldozattal vártak;
 villognak a fény ezüst szálai,
 az úton előttünk emberek jártak.
 (Emberek jártak...)

Képei világosak, plasztikusak, mégis új-
 szerűek. Funkciójuk: a jelentés szoros lo-
 gikai asszociációkon alapuló érzékletessé
 tévése, nem egyszer a nyelvnek kifejező
 eufóniájával párosulva, mint az alábbiakban
 is: veled ringat a fény millió csillagágon,
 / s együtt ámulunk a kavargó tarkasá-
 gon (Rád emlékezem). Vagy ezekben: Ha-
 jad sópri a kék eget, / ajkad ringatja éne-
 ked, / a por felsőpri lépteid, / puhán szitálja
 fényeit (Aranymadár). A zeneiség egyébként
 is áthatja a kötet verseit, mint az alábbi
 két sorban is: „Viszlek, hozlak, hívlek,
 idézlek, / könnyel búvöllek, csókkal igéz-
 lek.

A vers-zene tényezői a zárt, metrikus for-
 mák. Szabad versek a „Maroknyi sors” cik-
 lusban tűnnek fel, de metrikus árnyalás-
 sal és sűrű rímeléssel. Örömmel tapasztal-
 juk a népdalformák gyakoriságát. Ezek hol
 népiesen dalszerű, hol ódon zamatot ad-
 nak a versnek. A dalszerűséget elsősorban
 a forma sugalmazza, de az érzelmi-gondo-
 lati tartalom is ezt a formát jelöli ki. Kü-
 lönlönsen tetszetek a „Paraszt zsolozsmák”
 népi hangütésű, siratókat, varázskéneket,
 ráolvasókat idéző darabjai. Külön is em-
 litésre méltó a Bájoló és a Ragyogtató, a
 kötet egyik legszebb verse.

Szirmay Endre nem robbant bele az
 újabb magyar lírába, hanem szerényen,
 szinte észrevétlenül jött. Nem tör új uta-
 kat: a hagyománynak nemes értelemben
 vett, továbbépítve folytatója. Egyszerű esz-
 közökkel, puritánul teszi ezt, úgy, ahogy
 jelleme diktálja. Így is nem egy szép vers-
 sel gazdagította irodalmunkat. (Kaposvár,
 1977)

PÉCZELY LÁSZLÓ

Villányi László:

DÉLIBÁBÜNNEP

A Kozmosz-sorozat immár újabb és
 újabb kötetait veheti kézbe az olvasó, s
 köztük nem kevés, vidéken élő költő el-
 ső könyvét. Nemrég éppen a Délibábün-

nep-et, melyben szemléletének legadekvátabb kifejezési formáját — a benne rejlő lehetőségek fölismerésével — ironikus hangvételű groteszkjeiben találta meg Villányi. A jelenségvilág felmérése, rejtett erőinek felkutatása — azt hiszem — költőileg is ezekben sikerült leginkább. (*Egy remek iskolából, Játék, A Nagy Aratás, Termés, Egy pohár sör.*) Tekintve azonban a kötet arányait is, adós marad még Villányi a valóság teljesebb átfogásával, a „*meg kéne szűrni mindent / eljutva a lényegig*” — mint írja egy helyütt — igény marad csupán.

Prózaversei a modern költészet bizonyos áramlataival mutatnak rokonságot, de úgy tűnik, a kísérletezés veszélyeit nem sikerült mindig elkerülnie. Szimbolizálásra törekszik, helyenként szívesen él ikonográfiai jelképekkel is, próbálkozása mégis megoldatlanságot sugall, s — néha másutt is — a kifejezés egyszerűségéért való küzdelem szinte igénytelenséggel párosul. Villányinak a formával való küszködése (imitt-amott: rimelés, pontatlan képalkotás, szecessziós jelzőhasználat, szerkezeti problémák) sejteti, hogy még nincs elég költői tapasztalat birtokában, mely szemléletének alakulásával, gondolatiságának mélyülésével nehezebbé teheti számára a költői továbblépést.

„*János vitézként Iluskát keresek, kardom kettétöröm egy farakáson;*” — idézem a fűlészöveg vallomásából, s e gyermekkorából merített kép kettőssége — különböző alakváltozatokban persze, s mégis nosztalgiaiak nélkül —, mintha végigkísérné az egész kötetet. A tisztaság és humanum utáni gyermekkori sóvárgás tovább erősödött-mélyült, de a csodák már véglegesen szétőredeztek a hétköznapi szikláin.

A nagyvárosi élet élménye mellett sugárzik a kötetből a barátokra lelt ember öröme, s Villányi eljut keresésében — nyilván megértő — kisebb közösségén túl a nagyobb vállalásához is. A *Vonat* ciklus néhány darabja vagy a *Feleselések* jelzi már ezt, melynek záró sorai általában is tükrözik Villányi etikai magatartását:

Köztünk nem hájasul melegárus,
a mi világunkban csak az jajdul,
kinek esteli játéka háborús.

Csak félni ne kelljen.

A kötet kulcsszava gazdag gondolati-érzelmi asszociációs körével a *vonat*. A motívum már-már szimbólumértékű tartalmait az egyes versekben: elvagyódás, otthon- és közösségkeresés, tettvágy. Nem véletlen hát, hogy *Vonat* címmel önálló ciklust tartalmaz a könyv, melyet verseinek segítségével, zárt szerkezetével és kapcsolódásaival gondolatilag és művészetileg is a legerőteljesebbnek tartok. (*En, Nem, Lassú, Kalauz, Mi.*) A dolgok sokarcúságának megragadása a *Vonat* ciklusban a legteljesebb, mint tükrözi egyik verse, a *Menetrend* is:

Vonat vagy.
Megállsz és elindulsz
megállsz és elindulsz
előre és hátra mehetsz
menetrend szerint.
Ha megvesztegetsz valakit?
Késél két percet
vagy két órát.
Kisiklani gyáva vagy.
Azt monddod:
valamelyik állomáson
valami hátha...

MELIORISZ BÉLA

Fodor Ákos:

KETTŐSPONT

Bevallom, a kötet első verseinek olvasásakor meglepődtem. Nem ritka dolog ugyan, hogy fiatal, éppen induló költők az élet és halál — főképpen a halál — problémáival foglalkoznak, de Fodor Ákos verseiben ez már szinte esztétikai kategóriaként jelentkezik. Az „*invokáció*” című, ars poetikának, vagy mottóversnek tekinthető beköszöntésében így vall: „a hegedűmre feszült *ötödik* húrt: (bármiféle játék alatt megpendítem a Láthatatlant:” S úgy érzi szükség van rá, mert „a halál [normál] A-ja nélkül minden) *zene hamis*”...

S ezt a mottót, illetve első hangütést valóban ott érezzük úgyszólván az egész kötetben, de úgy érzi ő maga is, hogy azért ez a halálattitűd sok mindenben magyarázatra szorul. Így egyre szaporodnak

az ars poetika-szerű önvallomások is. Ezek közül kettőt emelek ki: a *X. levélfogalmazvány W-be* és a *Vojtina újabb észrevételei* címűeket. Az első a jelentősebb. Tiltakozik benne minden ellen, ami megszokott, ami látszat. Azt hiszem, ezt érezhetjük a következő töredékesnek tűnő sorokban is: „Képem a képpel, / mit kontrollképpen rámvetít a környék / pillanatra sem fed. / Hiányzom.” S mindjárt hozzáfűzi: „Nyugtalan és / nyugtalanító viszony...” Ez mindenesetre elgondolkoztató, s akaratlanul elénk nyomul a kérdés, hogy vajon miből származik ez a halállal kacérkodó életérzés, gúnyolódó és öngúnyoló nihileskedés, amely nemcsak a *Vojtina újabb észrevételei*-ben válik már szinte bohócosan keserűvé, hanem az olyan pársoros kis csipkelődő versekben is, mint az *Ecce homo I*, a *Jégen*, vagy az olyan fordításokban és mint a *Randolph Stow és III. György: Egy örült király nyolc dala*. Groteszk bohóckodás ez az örült király nevében, aki persze akár mi is lehetünk. Mind, akik itt élünk a földön, és azt hisszük... De mit is hiszünk? Fodor Ákos verseiből nem derül ki, hogy valmit is hiszünk erről a világról, amiért érdemes végig élni.

Élek: vezetem
soha, sehova be nem
nyújtható számlám

jelenti ki *Jelentés a revizornak* című háromsorosában. S ez a semmibe ívelés megjelenik számtalan formában. Az előbbi háromsorozathoz hasonló rövid képekben (*Idill*, *Nagyság* stb.), vagy hosszabb, szándékosan önmaga képeibe bonyolódó finctoros versekben, mint a *Mikor elmentek* vagy a *Tárgyak dicsérete*. Érthető ezek után, hogy a kötetben véletlenül sem találunk természeti képet, lírai hangú leírást, vagy az emberi lélek, emberi viszonylatok harmóniáját tükröző lírai sorokat. Pedig talán verseinek mélyén, születésük hátterében éppen a harmónia hiányának fájdalma feszül. Az embert keresi a költő a tárgyak, jelenségek mélyén, de mit talál?

„fenyegetésük
mulatságos — de ahogy
félnek; megrémít”
(*Ecce homo II.*)

Az önmagakeresésnek ebben a színes sokrétűségében kellene megkapaszkodni. Valami, ami bepillantást enged az alkotó műhelyébe. Ilyennek kínálkozik a *Rés* című vers. Fodor Ákos nem akar a hagyományos stílusban, s a felszínen is érzékelhető dolgokról szólni. Ez a vers talán némileg mutatja, hogy a megfoghatatlant szeretné megragadni, a valóság, a jelenségek, gondolatok alig-alig felfedezhető résein igyekszik bepillantani, hogy megkeresse a lényegét, de amit megpillant csak az idegek színes táncává válik: „Kereng a teremtet színes hulladék / s elteveszthetetlen ütemre / táncol a tánc, / saját robajára” — Az öncélúság, a lét *l'art pour l'art* táncá lenne ez? A szavak alig kerekednek már értelmileg is felfogható mondatokká. Fodor Ákos költői stílusa ezekben a versekben már nem is elvont lesz, hanem az érzelmek és gondolatok minden reális logikai menetét felrúgva, mintegy más dimenziójú lét-észleléseit, érzelmi jelzéseit keresi. Hogy megtalálja-e, hogy valóban vannak-e a valóságnak olyan rései, amelyen behatolva valamiféle új dimenziójú, a rejtett mélységeket, összefüggéseket jobban megmutató útra jutunk, erről ez a kötet még nem tesz tanúbizonyságot. S hogy a költő maga mennyire hisz benne?... A kérdés gyakran felmerülhet benne is. Erre utal öniróniája, erre mutatnak tömörítő stíluspróbálkozásai.

Bizarr bizonytalanságok tehát, nem kis erőfeszítések árán. „Szükszavúságra, elhallgatásra / jó (?) okunk van”... — írja a *Vita nuova* (?) című versében, de nyomban utána következik a tagadás is, amelynek során így érvel: „— Nodehát / az Ellenjavallatok Műmimelő Nagykatalógusát / megalkotni alkotás fejében (helyében) viszont? / (ki ne érezze efféléből ön-fej-viziszonyt?!)” Ez így önmagában még igaz is lehet, de kire, mire, vagy kikre érti? Ez bizony így a semmibe vesz.

Mindezek ellenére Fodor Ákos verseiben megragad a bátor, őszinte hang, amellyel önmagáról s a világról vall, amelynek lényegét szeretné felfedni. Úgy érzi azonban, hogy jelenlegi világunkhoz már gyenge a hagyományos költői hang és módszer. Újabbal kísérletezik. Lehet, tán lesz is ereje hozzá, de egyelőre mit mondhatna a kételyen és tagadáson kívül? Ön-

életrajz című verse arra mutat, hogy a kötet címében is kiemelt „kettőspont” utáni világ egyelőre menekül, elrejtőzik előle. — De talán segítene valamit, ha — átmenetileg legalább —, valamivel kitaposottabb utakon indulna tovább. Jónéhány verse arra mutat, hogy megvan erre is a belső indítéka. (*Magvető*, 1978)

SERES JÓZSEF

Szöllősi Zoltán:

VACSORA JÉGEN

„A költő akkor arat, ha búzáját elveri a jég” — jut eszembe Kosztolányi találó kijelentése Szöllősi Zoltán kötetét forgatva. Mert Szöllősinék nem volt szüksége önszenvedtetésre, önsanyargatásra: feleségét, gyermekét, nagyszüleit vesztette el csaknem egyidőben. Mindez elég ok egy költő számára, hogy minden pózt levetkőzve, a szó valódi értelmében szenvedjen meg a szavakért, a versért.

Az életrajzi tényezők determinálják költői, emberi magatartását is, melyre a keresés motívuma a legjellemzőbb: kutatja helyét a világban, a társadalomban, s ez verseinek nemcsak tartalmi, hanem formai vonatkozását is jellemzi: a kifejezés, a költői megszólalás módja sem lezárt kérdés számára. Nemrég nyilatkozta a *Mozgó Világban*: „Ma a versnek önmagát kell megkérdőjeleznie ahhoz, hogy létét bizonyíthassa. Tehát minden jó vers *ars poetica* is. Meg is fordíthatom: jó vers nem lehet csak *ars poetica*.” Mindez tehát fokozott szerepet ró a formára; ennek figyelmen kívül hagyásával könnyen a monotonitás, témaszegénység vádját foghatnánk a kötetre. Pedig Szöllősi versfeldolgozása a szónak, ezen keresztül a versnek egyszerű szán konkrét, illetve asszociatív, többféleképpen értelmezhető szerepet, ezért mindenfajta iskolás összefoglalás könnyen hamis információt közvetíthet. (Hasonló gondolatokat vázol fel Nyitott mű című munkájában Umberto Eco is.) A módszer lényegébe a kötet *Őszi part* című versének két változata enged leginkább betekinteni. A második vers az első absztrakciójá: a szintaxis felbomlik, a szavak ter-

helése megnő, általában egy egész mondat helyett állnak. Úgy vélem, ez a kísérlet jó kulcsot ad napjaink ezirányú költészetében való eligazodáshoz, és számunkra is megkönnyíti a szemlélését.

Az első ciklusban a városba való száműzetés rajzolódik ki előttünk, egy látványos, zajos életforma tulajdonképpeni sívársága. A *Sörkirály* című részben az otthonkeresés a szülőhelyen folytatódik: „Itthon, a hirtelen vénülő / tanyák közt, ahol / országló sorsunk csak / kaland.” Ez is zsákutca, csak arra jó, hogy a rohanásban szerzett sebeivel egyedül maradjon; helyesebben: magára: „Levegő-övem / szétpattan le hull / a rámadott világ, konfekció / uniformis / Sebeim láthatóak.” Itt szerepel a kötet egyik legértetlenebb, legjobb verse, a fia halálakor született *Esőben*.

Aztán a helykereső gesztus időben kalandozik el: az emlékek pergetése következik az Egyidő ciklusban, a költő örökös jeleneként megfogalmazva, a lírai énbe beépülve. Am itt is ilyen, az egész könyvre jellemző sorokat találunk: „Haza már hazámból is”; „Kizárva falak közé / bezárva”. És tovább gazdagodik az *ars poetica*: „Tűz — homlokomba épült kémiaja / és fegyelmezett mértana / vak lángolás soha, a maga tükrét / s világa képét kormozó / Izzás — a valóságban megült világra.” Aztán az ifjúságra, mint múlttra visszatekintés újabb fájdalmat csal elő: a megfellebbezhetetlen vereség fájdalmát: „Vége a szárnyalásnak / Bordacsonatok rostélyán izznak a szárnyak.” És ebben a részben, a *Holdév* című versben kérdőjeleződik meg legélesebben — az eddigi folyamat eredményeként talán — a költészet szükségessége is: „A világ tág réseit / betömni kell-e még ima? / ... Kell-e, belülről dőfő késnek / a szónak még lobbannia?” Am nem kell hozzá komolyabb analízis, hogy lássuk: a kérdés az igenlő választ is magában foglalja, kifejezve a költő kötelező optimizmusát.

S ha a szárnyalásnak vége is van, Szöllősi modern *Odüsszeusz*ként folytatja nyugtalan, felfedező útját. Ez az újszerű *Odüsszeusz*-szimbólum még ebben a ciklusban fogalmazódik meg, de *A kaland* nyomában *Tenger* című költeménye szélesíti ki igazán. A korábbi otthonkereső bolyongás egészséges szenvedéllyé erősödik, a személyiséget meghatározó ténye-

zövé válik. S bár a befejező rész a Szep-
temberi egyensúly gyűjtőcímet viseli, Szöl-
lősi Zoltán nem a megállapodottsághoz,
nyugalomhoz érkezett el a kötet végére.
A külső béke illúzióját festő képekben is
ott vibrál az állandó belső nyugtalanság,
s a könyv utolsó, összegző verse is, az
Inkognitóban, mely kiteljesíti az önarca-
képet, ellentmond a cikluscímnek. „Kék
overáll és zsebbe-kéz / ráccsal az arcán
csavarog”. Mintha az örök Odüsszeusz-
szerepre lenne kárhozvatva, s a kitaga-
dottság érzése is elkíséri: „Ám ha elment
sose lássuk / vacsora jégén dárídó / ...

Még felszipog anyaföldje / s leng utána
villanykörte.”

Bár a kötet nem tartalmaz kiugró, nagy
verseket, egyenletes színvonala bizonyítja,
amit első könyve, a Csontkorall még csak
sejtetett: Szöllősi Zoltán egyre jobb köl-
tővé érik. Azok a legsikerültebb versei,
ahol valóban túl tudott lépni az ars poe-
tica-n, a témát valamelyest egyetemessé
téve saját problémáit kitágítva helyettünk
is kérdezi: „érkezésünket ki várja? / nő-
vekvő télidőben”. (Szépirodalmi, 1978)

BEZZEG JÁNOS

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓ

Babits Mihály: Jónás könyve (*Borsos
Miklós albumához*) címmel előző, július—
augusztusi számunkban közöltük Melczer
Tibor írását, és Borsos Miklós tizenkét raj-
zát. A szám megjelenése után levelet kap-
tunk Borsos Miklóstól. Ebből idézünk, a
művész szíves hozzájárulásával: „... Köz-
löm a kötet létrejöttének esetét, mely az
ún. »véletlenek« közé sorolható. A Jónás
könyve első kiadása még Babits aláírásá-
val, számozott példányként átvészelte a há-
borút. Mivel gyakran olvastam, felesé-
gem féltette, ezért nekiláttam és ingres pa-
pirra náddal leírtam, és ha már magam-
nak írok, hát rajzoltam is a képeket. Ez-
után még egyszer leírtam vékony ecsettel,
és ecsetrajzokat festettem hozzá. Szokásom
szerint a mindenre használt fekete kartonba
tettem, és egy elrontott rajz lapjáról letép-
tem egy darabot, azt ragasztottam rá, fel-
írva a címet. Néhány rajzot ebből is kiállí-
tottam a Debreceni Egyetem aulájában. Itt
vették észre, az Alföldi Nyomda igazgatója,
majd Illés Endre fogta, és úgy, ahogy ma-
gamnak csináltam, úgy adták ki. Ezt azért
írom le, mert nem terveztem és nem gon-
doltam, hogy nyilvánosságra kerül. Azért
olyan, mert ha gondoltam volna ilyesmire,
bizonyosan vesztett volna a jelenlegi köz-
vetlenségéből, miután beosztott, olvasható
írásra és talán ellenőrzöttebb rajzokra töre-
kedtem volna. Tehát valami »szép«-re. Az
bizonyos, hogy a fedlapra nem egy letépett
papírdarabot tettem volna...”

Georgi Dimitrov emlékünnepséget ren-
deztek augusztus 2-án a harkánytúrdői
I. Bolgár Hadsereg Múzeumban, és tel-
avatták a munkásmozgalom kiemelkedő
alakjának mellszobrát.

*

A Pécsi Nemzeti Színház műsorterve az
új évadra: Peter Weiss: A per (dráma
Franz Kafka regénye nyomán), Marin
Držić: Dundo Maroje, Mihail Roscsin: Uta-
zás a hátsószögbe, Shakespeare: Lear ki-
rály, Strindberg: Álomjáték. — A Kamara-
színházban: Spiró György: Nyulak Mar-
gitja, Heltai Jenő: A néma levente, Tur-
genyev: Egy éjszaka a Vadkanhoz cím-
zett fogadóban, Mátyás Iván: Mi az, öreg?
Pilinszky János: Gyerekek és katonák.

*

Kiállítások Pécsen: a Galériában Ficzek
Ferenc művei, augusztus 4—20.; a Kép-
csarnokban Kopcsányi Ottó iparművészeti
munkái, augusztus 10—24.; a Rákóczi úti
teremben Stein Anna (Franciaország) fest-
ményei, augusztus 25—szeptember 14.

*

Amerigo Tot tizenegy szobrot ajándéko-
zott a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak.
A műveket a Modern Magyar Képtárban
mutatják be.

*

Uitz-múzeumot avatnak Pécsen október
6-án a Káptalan utcai helyreállított műem-
léképületben.